

samer

– ett ursprungsfolk i Sverige

Sámediggi
Sámedigge
Saemiedigkie
Sametinget

REGERINGSKANSLIET

Photo: Frida Hedberg

Tiderna förändras

Kulturer påverkas, förändras och smälter emellanåt samman.

Samer och andra folk har levt sida vid sida under många hundra år i det som i våra dagar kallas Sverige, Finland, Norge och Ryssland. Trots, eller kanske tack vare, de influenser samerna kommit i kontakt med, har folket och dess kultur behållit sin särprägel.

Boken *Samer – ett ursprungsfolk i Sverige* berättar om ett folk, en kultur och en historia som för många är okänd och sällsam. Den berättar om en urbefolkning som både har tvingats att förändra sitt livsmönster och själv valt att anpassa sin kultur och sitt levnads sätt till dagens samhälle.

I boken möter läsaren företrädare från olika delar av Sápmi, Sameland, som berättar om sina liv och relation till sin kultur, det samiska samhället och dess historia. Läs om småföretagare, nya unga konstnärer, äldre välkända konstnärverkare, samepolitik, samiska språket, jägare och renägare, olika perspektiv på samisk identitet och mycket mer. Boken bygger på artiklar skrivna av forskare, författare och andra initierade. Dessa texter är blandade med mer allmänna reportage och faktaartiklar inom en rad olika områden.

Samer – ett ursprungsfolk i Sverige ska öka förståelsen för och öka kunskapen om samisk kultur, historia och samhälle. Samtidigt är meningen att boken ska väcka intresse för vidare kunskapsökning. Den gör inte anspråk på att beskriva och gestalta alla sidor av något så svårfångat som en etnisk grupp, en kultur och ett ursprungsfolk. Däremot ger den en bild av hur man kan se på det samiska.

Boken är en del av regeringens nationella informationssatsning om samer och samisk kultur som drivs av Jordbruksdepartementet. Den är en samproduktion mellan Jordbruksdepartementet och Sametinget.

Tiderna förändras. Ta chansen att följa med ursprungsfolket samerna och se hur det är att vara same i dag, hur det var förr och hur morgondagen kan tänkas bli.

Modersmålsundervisning är ingen självklarhet. Möt familjen Kråik som kämpar för sina rättigheter.

sid **54**

Från slutet av 1800-talet gjorde rasismen sitt inträde och man började påstå att samerna som "ras" var underlägsna den övriga svenska befolkningen.

sid **14**

sid **44**

I den traditionella samiska slöjden kom funktionen först, därefter den konstnärliga utsmyckningen.

Maria Vinka är formgivare på Ikea och har hela världen som arbetsfält.

sid **48**

Mattias Eriksson är helikopterförare och hjälper till att samla in renhjordarna från luften. När han inte flyger är han renskötare.

sid **22**

Politik & Samhälle

Samerna har sedan urminnes tider levt i det område som i dag sträcker sig över fyra länder. Totalt finns cirka 70 000 samer, varav omkring 20 000 i Sverige. Ursprungsfolken har genom historien förtryckts och i många delar av världen tillhör de ländernas fattigaste invånare.

Historia

Att det bodde människor i övre Norrlands inland för nästan 10 000 år sedan vet vi med säkerhet. Kanske var de samernas förfäder. Redan under vår tideräknings första sekel talas om de nordliga folken. Genom århundraden kringskars gradvis samernas rättigheter i Sverige och efter år 1800 tilltog diskrimineringen. Kulturen och språket undertrycktes fram till våra dagar.

Näringsgar

Renskötsel är en av grunderna i den samiska näringen men numera kompletteras den traditionella sysselsättningen med bland annat turism och livsmedelsproduktion. Renskötseln har också genomgått en stark teknisk utveckling, samtidigt riskerar moderna näringar som turism att inkräkta på den mark som behövs för renbete.

Kultur

Den samiska slöjden och konsthantverket har sitt ursprung i den tid då samerna som nomader behövde lätta och praktiska föremål. Den traditionella slöjden består men utvecklas också i nya spännande former.

Språk

Det samiska språkets historia är en gåta. Det är dock klart att språket, som egentligen är tre språk, har talats i norra Europa i tusentals år och är ganska nära besläktat med finska. År 2000 fastställdes att samiska är ett av Sveriges minoritetsspråk, vilket ger samiska barn rätt till modersmålsundervisning.

Religion

Religionen har i dag lika stor – eller liten – betydelse för samer som för alla andra i Sverige. Men en gång i tiden hade de egen tro där världen delades i tre sfärer: den underjordiska, jordiska och den himmelska. Med schamantrummans hjälp siade man om framtiden och kunde få kontakt med den gudomliga världen. Mot slutet av 1600-talet bestämde staten att samerna skulle kristnas med tvång och trummorna brännas.

Samisk framtid

En ny samisk generation söker sin plats i det svenska och samiska samhället. Men många olösta historiska frågor återstår. Ska renskötande samer ha kvar sin rätt till bete över gränsen in i Norge? Ska samerna få ett större inflytande över resursanvändningen i samiska områden?

Sápmi har sitt eget "landslag" i fotboll.

sid **57**

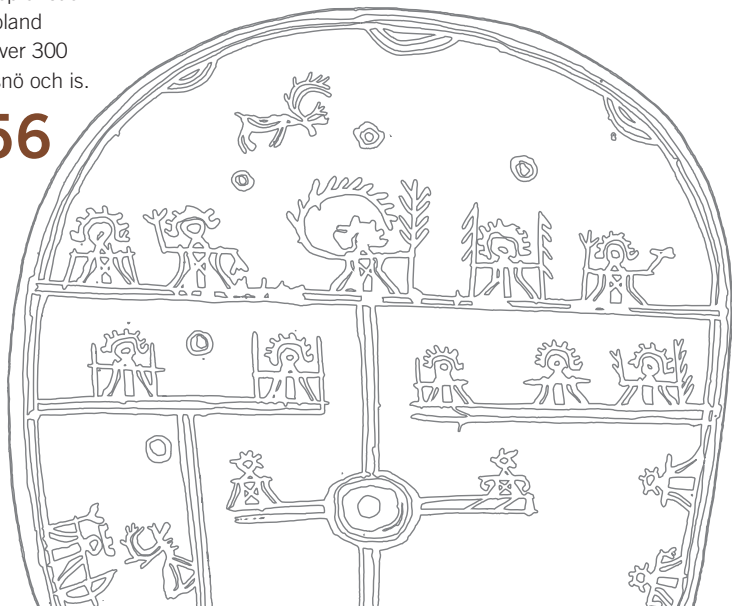

Sedan många år har samiska ungdomar samlats under några veckor till konfirmationsläger i Sápmi.

sid **58**

Det samiska språket är oerhört rikt, bland annat finns över 300 ord som rör snö och is.

sid **56**

Ett folk i fyra länder

Samerna har sedan urminnes tider levt i ett område som i dag sträcker sig över fyra länder. Det består av Kolahalvön i Ryssland, nordligaste Finland, norra Norges kust- och inland och delar av Sverige från Idre i söder och norrut. Detta område kallas Sápmi (Sameland). Ursprungligen har samernas traditionella bosättningsområde varit större, men de har stegvis trängts undan.

20 000 samer i Sverige

Även om många samer fortfarande bor kvar i Sápmi, lever i dag många på andra håll och ägnar sig åt annat än renskötsel. Av de cirka 20 000 samer som bor i Sverige är det ungefär 2 500 som lever av renskötsel.

Totalt beräknas det finnas cirka 70 000 samer. I Norge bor de flesta, 40 000, i Sverige 20 000, i Finland 6 000 och i Ryssland 2 000. Närmare 10 000 av alla samer lever på renskötsel.

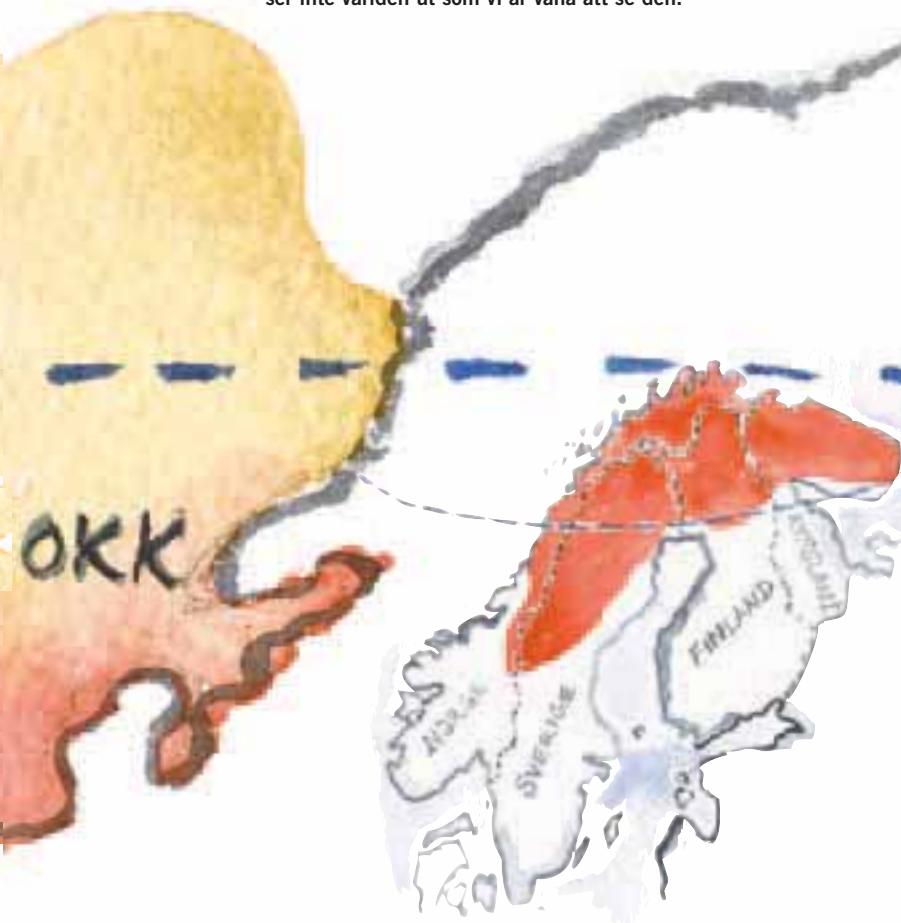
STOC

JOKKM

KIRUNA

KHOLM

Sápmi – från ett annat perspektiv. Det område som samerna har levt i sedan urminnes tider kallas för Sápmi och sträcker sig över fyra länder. Med en lite annan utsiktspunkt, från nordpolen, ser inte världen ut som vi är vana att se den.

Vem är same?

Det finns ingen definition av vem som är same. I sametingslagen (SFS 1992:1433) som avgör vem som får rösta till Sametinget sägs dock att man är same om man själv anser sig vara same och har eller haft samiska som språk i hemmet eller har föräldrar, far- eller morföräldrar som har eller har haft samiska som språk i hemmet. Same är också den som anser sig vara same och har en förälder som är eller har varit upptagen i röstlängden till Sametinget.

Snabbguide till Sápmi

Foto: Jan Gustavsson

Område: Sápmi, bestående av Kolahalvön i Ryssland, nordligaste Finland, norra Norges kust- och inland och norra Sveriges inland.

Samisk folkmängd: 70 000 (varav cirka 20 000 i Sverige).

Yta: 157 487 km² (35 procent av Sveriges yta).

Språk: Samiska.

Centralorter: Giron (Kiruna, Sverige), Guovdageaidnu (Kautokeino, Norge) och Anár (Inari, Finland).

Valuta: Svenska och norska kronor, euro och ryska rubel.

Politiskt styre: Sámediggi (Sametinget). Ett sameting i vardera Sverige, Norge och Finland.

Flagga: Den gemensamma flaggan är från 1986. Mönstret med cirkeln är en sol- och månsymbol. Solringen är röd och månringen är blå, och i övrigt är flaggans färger de traditionella samiska färgerna.

Högtidsdag: Samefolkets dag, 6 februari.

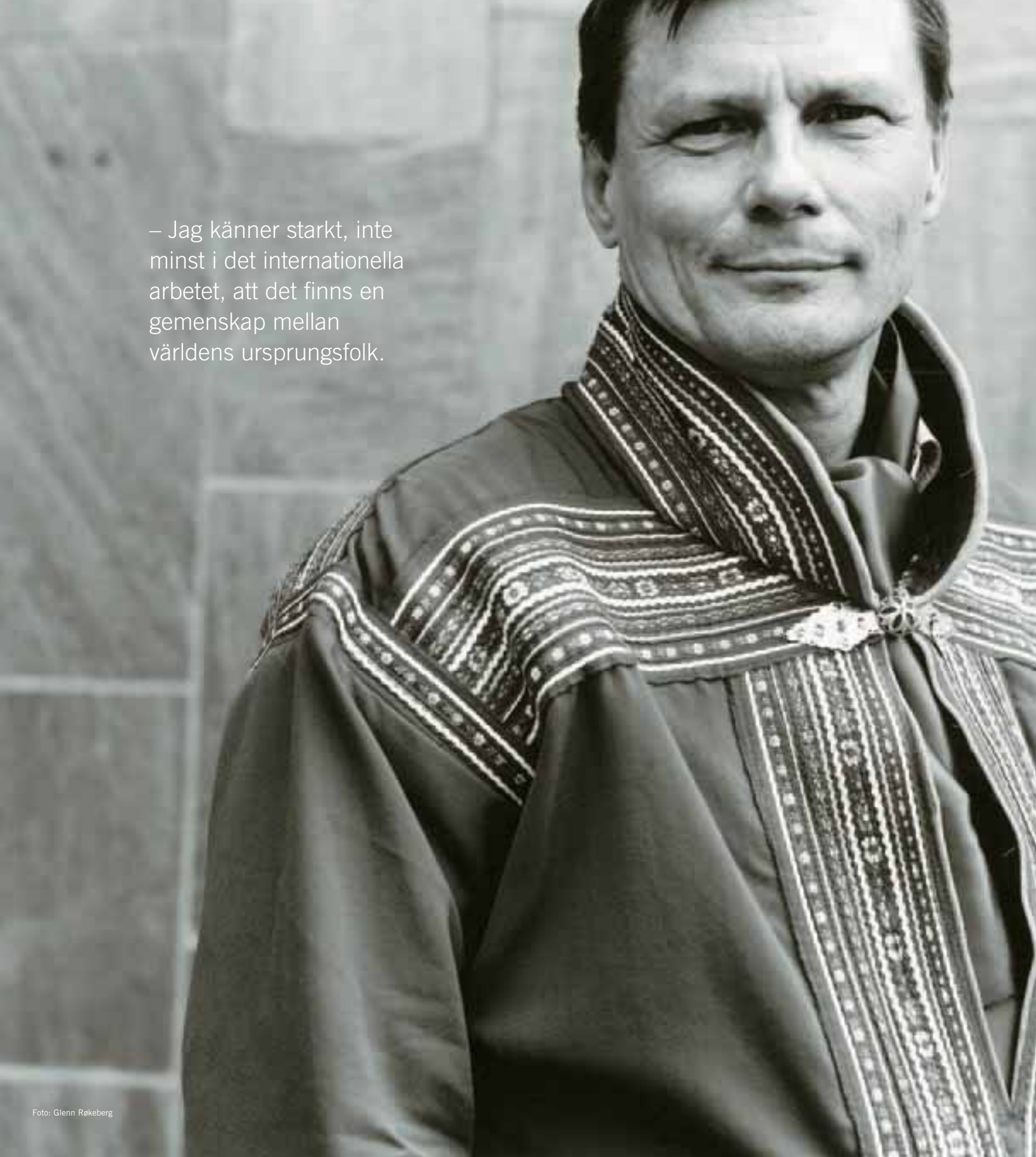
Officiell sång: Sámi soga lávlla (Samefolkets sång). Text och melodi utsågs officiellt 1986 respektive 1992.

Religion: Kristendom.

Huvudsakliga näringar: Renskötsel, duodji (slöjd), jakt, fiske och turism.

Export: Renprodukter, hantverk och musik.

Folkdräkt: Kolt (samedräkt), används vid högtidliga sammanhang.

– Jag känner starkt, inte minst i det internationella arbetet, att det finns en gemenskap mellan världens ursprungsfolk.

Ole Henrik Magga

– ger en röst åt ursprungsfolken

De skandinaviska länderna är förebilder för många i världen och måste vara det även när det gäller ursprungsfolken. Därför ställer Ole Henrik Magga från norska Sápmi, ordförande i FN:s permanenta forum för ursprungsfolk, höga krav på regeringarna och samepolitiken.

Ole Henrik Magga växte upp med sina morföräldrar i Guovdageaidnu (Kautokeino) i nordligaste Norge eftersom hans mor arbetade i Finland. Så småningom återvände Ole Henriks mor hem till Norge, gifte sig med en renägare och Ole Henrik fick sju syskon. Efter befälsutbildning i Norge fortsatte han med universitetsstudier i biologi, kemi och matematik.

– Jag insåg då att jag måste göra något för den samiska kulturen och ändrade inriktning för att studera samiska språk.

Han doktorerade i samisk lingvistik 1986, var professor i finsk-ugriska språk vid Oslo universitet 1988–1989 och sedan 1990 är Ole Henrik Magga professor i samiska språk vid Samiska högskolan i Guovdageaidnu. Internationellt har han arbetat för ursprungsfolken i mer än 25 år och i Norge var han Sametingets förste ordförande 1990–1997, och är numera ledamot.

Men det är det internationella arbetet som fört Ole Henrik Magga ut i rampljus. Han blev Permanent forums första ordförande när det bildades 2002. Permanent forum är ett FN-organ för ursprungsfolk. Därför företräds mayaindianer från Centralamerika, inuiter från Grönland, aboriginer från Australien, pygméer från Kongo och alla de andra ursprungsfolken runtom i världen av en same från Norge.

– Jag känner starkt, inte minst i det internationella arbetet, att det finns en gemenskap mellan världens ursprungsfolk. Särskilt när det gäller principiella frågor, säger Magga.

Samma mekanismer drabbar alla

Några säger att vi från Skandinavien borde vara tysta eftersom vi har det så bra jämfört med andra ursprungsfolk.

– Vi utsätts inte för mord och liknande men det är samma mekanismer som drabbar oss, oavsett levnadsstandard. Och det är löjligt att vi inte skulle ha en talan bara för att vår levnadsstandard är högre, säger Magga. Det är som att säga till LO att de inte ska kämpa för lönekrav eftersom arbetarna i Centralamerika bara tjänar en hundradel av LO:s medlemmar.

Enligt Ole Henrik Magga försämras ursprungsbefolkningarnas situation i världen dramatiskt, för var dag.

– Bland världens regeringar finns en mycket begränsad vilja att förbättra situationen. Sedan tio år har vi arbetat med deklarationen om ursprungsfolks rättigheter – som inte ens väger lika starkt som en konvention. Även om vissa framsteg har gjorts är det osäkert om deklarationen blir klar. Det handlar ju i grunden om ekonomiska intressen. Det är mycket, mycket nedslående, menar Magga.

Han är väl medveten om att handlingsutrymmet för FN:s forum är starkt begränsat. Som mellanstatlig organisation är det medlemsstaternas regeringar som till sist bestämmer, samma regeringar som på hemmaplan förtrycker sina ursprungsfolk, konstaterar Magga. Men forumet har ändå givit en röst åt ursprungsfolken.

– Regeringarna ser inget problem med att vi har fått en rådgivande församling för ursprungsfolken. De har ju den politiska kontrollen i alla fall. Vårt forum är mycket skört men det är det lilla utrymme som vi har fått i FN. Jag hoppas trots allt att vi kan utgöra en sådan drivande kraft att vi kan åstadkomma något. Det är det enda vi har.

Utvecklingen går långsamt framåt

Efter mer än 25 års engagemang för samernas rättigheter konstaterar han att det går långsamt framåt. Norge går i dag i spetsen när det gäller samernas rättigheter. Sedan följer Sverige, Finland och sist Ryssland. Men så har det inte alltid varit. De norska samerna utsattes för en långt driven diskriminering i början av 1900-talet, enligt Magga. Det skulle dröja till långt efter andra världskriget innan man i Norge erkände samernas kultur.

– Diskrimineringen var en del av tidsandan, i socialdarwinismens högre och lägre stående folk. I Norge fick den dessutom

Utan att rättigheterna lagfästs riskerar samerna och andra ursprungsfolk att marginaliseras, säger Ole Henrik Magga.

säkerhetspolitiska dimensioner vis-à-vis Ryssland och Finland. Detta skedde i kombination med den starka nationalromantiken som uppstod efter unionsupplösningen. Efter 1905 tog sig diskrimineringen i Norge dramatiska uttryck.

Därför har också omprövningen varit tydligare i Norge, och på senare tid har samefrågorna alltmer kommit att integreras i övrig politik. Ole Henrik Magga har exempelvis utsetts av ett enigt Storting till styrelseledamot i norska domstolsverket.

– Det är helt klart ett uttryck för att

samiska intressen integreras i annan politik. Detta har fått en större kraft i Norge än i de övriga länderna.

Strider för de grundläggande principerna

Men lika lätt som staten ger samerna rättigheter kan den rycka undan dem. Därför kämpar Ole Henrik Magga vidare för att samernas rättigheter ska lagfästas.

– Detta har hela tiden varit mitt mål. Utan det lagliga erkännandet har vi inget samhälle, vi blir marginaliserade.

Som ordförande i norska Sametinget

ansåg Ole Henrik Magga att det var viktigt att hålla en återhållsam linje, att samla alla. Men på senare år har han blivit mer radikal i kampen för samernas rättigheter.

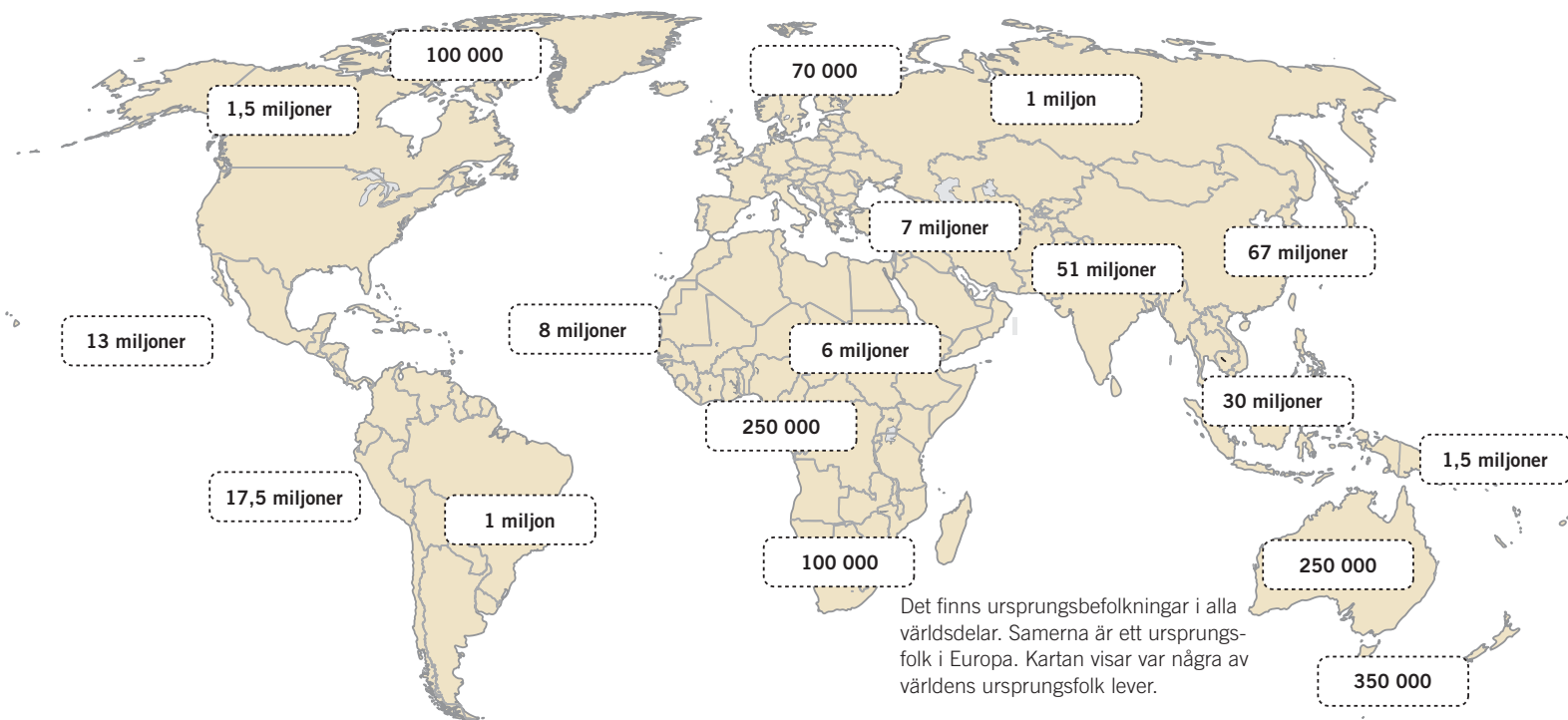
– I dag är jag mer radikal och tydlig, åtminstone här hemma i Skandinavien. Ute i världen måste man vara lite försiktigare. Det gäller att vara medveten om att det är ursprungsfolken som får betala för eventuella misstag som forumet begår. När det gäller de grundläggande principerna tar jag dock hellre strid än tvärtom. Någonstans måste ju ursprungsfolkens röst höras och komma till uttryck, säger Ole Henrik Magga bestämt. ✧

FN-forum för ursprungsfolken

Ursprungsfolken är nästan alltid i konflikt med staterna och har svårt att vinna stöd för sina krav. Dessa folk har inte bestämt gränserna eller skapat länderna som vi känner dem i dag. Därför har de vänt sig till Förenta nationerna och där fått stöd. FN:s arbetsgrupp för ursprungsfolken höll sitt första möte den 9 augusti 1982, vilket också är ursprungsfolksdagen i världen. Sedan 2002, träffas representanter för ursprungsbefolkningar årligen i Permanent forum. Det är ett särskilt FN-forum för ursprungsfolk.

Den internationella arbetsorganisationen ILO antog 1989 konventionen 169 om ursprungsfolkens rättigheter. Flera länder i Latinamerika, liksom Norge, har hittills godkänt konventionen. För att bereda väg för Sveriges anslutning till konventionen utreds frågan om samernas rätt till mark, samt frågan om jakt- och fiskerättigheter. Ytterligare ett steg i förberedelsearbetet är en översyn av Sametinget och dess organisation.

Cirka 300 miljoner människor i 70 länder tillhör ursprungsfolken. Oftast är de i minoritet men i Bolivia, Guatemala och Peru utgör de hälften eller mer av ländernas invånare. I USA, med en befolkning på 290 miljoner människor, bor omkring 1,6 miljoner personer som räknas till ursprungsfolken i landet – indianer, inuiter (eskimåer) och hawaiianer.

Världens ursprungsfolk

Samerna tillhör världens ursprungsfolk, ett av flera tusen folk runtom i världen som räknas till urbefolkningarna. Gemensamt för ursprungsfolk är att de levt på samma plats genom historien före det att länderna invaderats eller kolonialiserats. De har egen kultur, eget språk och egna sedvänjor som skiljer sig från samhället runtomkring.

Ursprungsfolk har genom historien förtryckts. Deras mark har beslagtogs, folken har tvångsflyttats och deras kulturer har undertryckts. I några fall har de fallit offer för rena folk mord. Sedan 1400-talet har till exempel ursprungsfolkens land i Latinamerika ockuperats – först av conquistadorer och missionärer, sedan nybyggare och jordbruksindustrin och på senare tid av oljebolagen.

Att kulturerna trots detta kunnat leva kvar visar kraften i deras traditionella samhällen. Men förtrycket har satt sina spår, de flesta av världens ursprungsfolk lever i samhällets utkant.

Ursprungsfolk hålls samman genom sin

identitet, uttrycket för kulturen, språket och traditionen. Identiteten hör alltid samman med ett geografiskt område, de historiska banden med den miljö som folken levt i, använt och brukat. Att tillhöra ett ursprungsfolk innebär inte alltid att man lever på landet och livnar sig på samma

sätt som förfäderna. Tvärtom lever många i städer precis som andra. I städerna sadlar man inte längre hästen för att ta sig till jobbet och det gör inte ursprungsfolk heller. Världen ändras och en anpassning sker. Ursprungsfolk behåller vissa traditioner medan andra ändras med tiden. Identiteten är – precis som hos alla – under ständig förändring. ✧

Foto: Melker Dahlstrand

Gemensam kamp för rättigheter

Sommaren 2004 besökte den chilenska radiomedarbetaren Eugenia Calquin, som tillhör ursprungsfolket mapuche, sammen Benny Jonsson i Idre. De fann att de hade mycket gemensamt, bland annat att båda folken slåss för markrättigheter. I tidningen Latinamerika säger hon:

– Trots att våra liv är så åtskilda har vi mycket gemensamt. Konkret för vi samma kamp.

Varken Sverige eller Chile har ratificerat ILO:s konvention 169 om ursprungsfolkens rättigheter. Men Eugenia Calquin tycker samtidigt att denna fråga verkar dominera samernas politiska kamp mycket mer än deras:

– Är det inte sorgligt att vi fortfarande kämpar med detta? Att vi inte har kunnat gå vidare och jobba med något viktigare.

Med

1673 Under senare delen av 1600-talet uppmuntrade den svenska staten till nybyggande i lappmarken för att exploatera rikedomarna i norr. Varje bonde som flyttade dit fick mark och slapp skatt i 15 år. Sådana områden kallades lapps katteland. Samernas rätt till lapps kattelanden respekterades inte. Enligt Lappmarksplakatet från 1673 fick nybyggare bosätta sig utan att samerna ens tillfrågats. Skattelappens ensamrätt begränsades endast till renbete, jakt och fiske i sitt land och så länge han behövde bete åt sina renar.

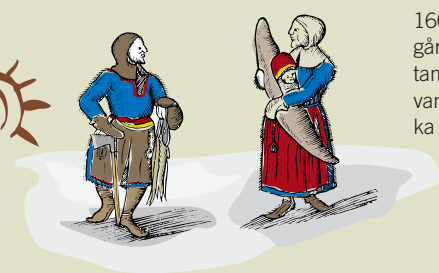
700-talet e Kr Historie-skrivaren Paulus Diac-nus berättar om skrid-finnarna. Han beskrev skidåkning. De kallades skridfinnar eftersom de åkte ifatt de vilda djuren på snön med hjälp av ett redskap av trä, som böjts som en båge. I deras land fanns ett djur som var likt en hjort och av vars skinn man sydde kläder.

1600-talet Fångst-samhället går mot sitt slut och tamrenskötseln blir allt vanligare bland den samiska befolkningen. ▶ sid 39

9000 f Kr De första spåren efter stenåldersmänniskor i Sápmi. Jakt på vildren och laxfiske var den huvudsakliga sysselsättningen. Man bodde i flyttbara skinntält. I Sverige har man nyligen lyckats åldersbestämna en bosättning utanför Arjeplog, den hittills äldsta. ▶ sid 12-13

890 e Kr Den norske storbonden Ottar, som bodde i närheten av nuvarande Tromsö, berättade för kung Alfred den store av England om sina handelsresor i norr. Ottar ägde 600 tama renar men hans största inkomstkälla var den skatt han tog av samerna i form av skinn samt säl- och valhudar.

1606 införde Karl IX, Gustav Vasas yngste son, sockenindelning i stället för byar, och samerna blev mer än tidigare inordnade under det svenska skattsystemet och statens regler. Karl IX försökte hävda att Finnmarken och norska kusten tillhörde den svenska staten.

1553 bestämde Gustav Vasa att den svenska staten skulle ta över skatteindrivningen från birkarlarna, och att samerna via de så kallade lappfogdarna skulle betala skatt direkt till kronan.

1543 I brev från Gustav Vasa nämns lappgränsen som en gräns, som gav samerna vissa rättigheter.

10000-5000 f Kr Inlandsisen försvinner i norra Skandinavien.

1800-900 f Kr ändrades klimatet och vildren kunde vandra till gräsbete vid kusten på sommaren och till lavbete i inlandet på vintern. Människorna började fånga vildren.

98 e Kr Den romerske historieskrivaren Tacitus berättar om ett nordligt folk som han kallar fenni. De brukade inte jorden utan åt vad naturen gav. De gick klädda i skinn och hade sin bädd på marken.

550 e Kr berättar den bysantinske historieskrivaren Prokopios om folken i Skandinavien. En av många folkstammar han hört om var skridfinnarna. Skridfinnarna var jägare och klädde sig i djurskinn.

1100-1200-talet Snorre Sturlason berättar om samerna. Enligt Snorres sagor umgicks samerna med andra nordbor.

1328 Birkarlarna sågs ha varit finnar från trakten kring det som i dag är Tammerfors. De hade rätt av den svenska kronan att både bedriva handel med, och ta upp skatt från, samerna. Enligt en överenskommelse 1328 fick ingen hundra samerna från att jaga. Birkarlarna delade upp samernas land i olika handelsdistrikt som kallades lappmarker.

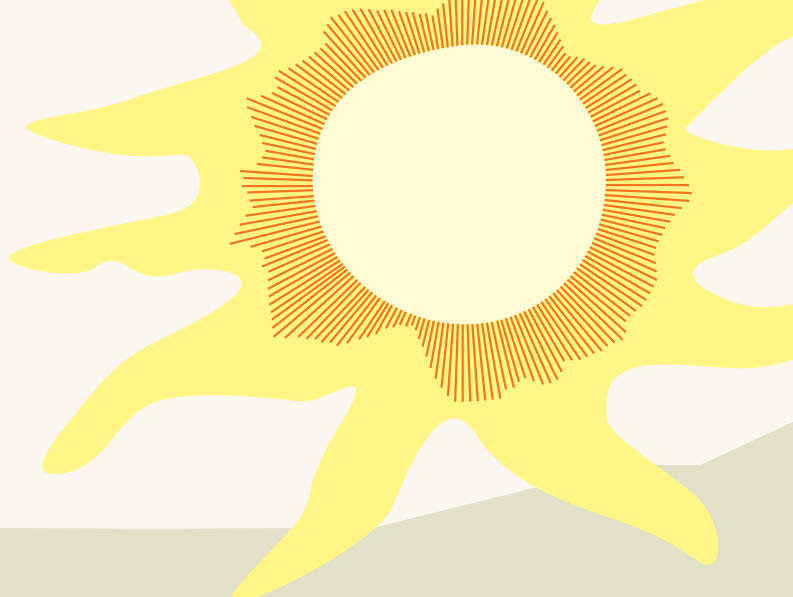
1635 öppnade Drottning Kristinas regering en silvergruva i Nasafjäll i Pite lappmark. Samerna fick tvångsarbete, bland annat frakta malm med renar ner till kusten. Även på andra håll i Sápmi förekom gruvdrift i slutet av 1600-talet där samerna tvingades utföra transporter.

1613 Även Ryssland och Danmark gjorde anspråk på Finnmarken och den nordligaste delen av norska kusten. Samerna fick därför under lång tid betala skatt till tre länder. En av orsakerna till Kalmarkriget (1611-1613) var tvisten om Ishavskusten då Sverige förlorade både kriget och Ishavskusten. Samerna blev därmed norska medborgare.

solens folk

genom historien

1751 Gränsen mellan Sverige å ena sidan, och Norge, å andra sidan, drogs om. Sverige fick då avstå Finnmarken. En bilaga till gränsfördraget, Lappkodicillen, brukar betraktas som samernas frihetsbrev. Vår och höst skulle samerna få vandra med sina renar som de alltid gjort. Utan hänsyn till nationsgränserna skulle de få använda land och strand för sig och sina renar.

► sid 34–35

1751 inrättades "lappmarksgränsen", som än i dag utgör den del av Sverige som kallas Lappland. Ovanför denna gräns skulle kustbönderna inte få fiska och jaga. Samerna och nybyggarna skulle där samsas om jakten och fisket.

1868 och 1873 bestämdes odlingsgränsen. Den skilde fjällregionen från skogsområdena i Västerbotten och Norrbotten, och skulle skydda samerna och renskötseln. Ovanför gränsen skulle marken endast vara till för samerna och deras renar och där fick renarna vara året om. Nedanför fick renarna bara beta under vintermånaderna oktober till april.

På 1900-talet har främst bildandet av nationalparker medfört begränsningar när det gäller möjligheten till jakt och fiske för samerna. Införandet av fri småviltsjakt och fiske i fjällområdena har också påverkat de renskötslande samerna negativt.

1986 Den samiska flaggan började användas. ► sid 4–5

1977 slog den svenska riksdagen fast att samerna är ett ursprungsfolk i Sverige.

1993 inrättades Sametinget, samernas folkvalda parlament, i Sverige. Det norska Sametinget tillkom 1989 och det finska 1973.

► sid 63

1685 befäller staten att lagmansting ska hållas i samtliga lappmarker för rannsakan om avgudadyrkan. Nåjdens trummor ska brännas. De som trilskas straffas med "spöslitande på tingstuväggen" eller får löpa gatlopp. Seitar och offerlavar revs och de samiska heliga platserna skändas.

► sid 59

1886 tillkom första renbeteslagen. Den förnyades 1928 och fastställde att endast samer som helt ägnade sig åt renskötsel fick tillgång till samebyns rättigheter i form av jakt-, fiske- och renskötselrätt. Andra samer blev utan. ► sid 36–37

1920–1930-talet. Stora grupper av samer från nordligaste Sverige tvångsförflyttades söderut. ► sid 16

1922 I början av 1900-talet ansågs så kallad rasblandning leda till att samhällen fördrävades. Detta skulle bevisas genom att studera samerna eftersom de bodde i en miljö med flera folkslag. "Lappundersökningen" påbörjades 1922 av Statens Rasbiologiska institut och gick bland annat ut på att mäta skallens storlek. Resultatet redovisades tio år senare i form av fotografier på 1 331 namngivna samer.

► sid 15

2000 etablerades Samiskt Parlamentariskt Råd, ett nordiskt samarbete med sameetingen i Norge och Finland som medlemmar och med samerna i Ryssland som observatörer.

De äldsta spåren finns i Arjeplog

I övre Norrlands inland finns rikliga spår efter förhistoriska bosättningar. Lämningarna har gjort det möjligt att teckna en god bild av de samhällen som under årtusenden avsatt spår i landskapet. Man kan se hur fångst samhällen baserade på jakt och fiske så småningom övergått till renskötsel och hur kontakterna med omvärlden tätt sig. Däremot har man inte kunnat följa spåren tillbaka till tiden närmast efter inlandsisens avsmältning. Den närmast totala avsaknaden av tidiga bosättningar har länge gäckat forskningen och först under de senaste åren har pusselbitarna börjat falla på plats. Arkeologen Ingela Bergman skriver här om hur de har gått till väga för att hitta de nya boplatserna.

De arkeologiska undersökningar som Silvermuseet i Arjeplog nyligen avslutat har resulterat i att det första kapitlet i övre Norrlands förhistoria nu kan skrivas. Undersökningarna har genomförts inom ramen för ett tvärvetenskapligt forsknings-samarbete mellan arkeologer och ekologer. Projektet hade till syfte att utreda när, hur och varför de tidigaste bosättarna tog Norrlands inland i besittning efter inlandsisens avsmältning. Landskapets och växtsamhällets utveckling efter isavsmältningen hörde också till de frågor som utreddes. Forskningsarbetet har bland annat resulterat i upptäckten av den hittills äldsta boplatserna i Norrland med fynd som berättar om människornas liv och villkor för nästan 10 000 år sedan.

Boplatser för 9 800 år sedan

Den hittills äldsta, säkert daterade boplatserna är belägen vid en mindre sjö, Dumpokjauratj, cirka två mil öster om Arjeplog. Tidigare utgjorde sjön en vik av ett betydligt större vattendrag. På krönet av en åsrygg vid sjöns norra del påträffades och undersöktes två så kallade härdgropar och en liten avfallsgrop. Förkolnad ved från groparna visar att de anlagts för närmare 9 800 år sedan. Invid groparna framkom stenavfall efter redskapstillverkning tillsammans med skrapor, brända benfragment, skörbrända stenar och små korn av rödockra.

Dessutom påträffades en skifferkniv och ett hängbryne med inskurna fästehak för upphängning i en snodd. Stenredskapen är tillverkade av lokalt förekommande bergarter, vilket visar att man tidigt lokaliserat viktiga resurser i området. Groparnas och fyndens spridningsbild tyder på att boplatserna hyst två samtidiga bostäder och att bosättningen sannolikt varit kortvarig. Av de benfragment som kunnat artbestämmas vet vi att jakten på ren utgjort en mycket viktig del i försörjningen. Till benfynden hör även några få fragment av fisk och fågel.

Jägare, fiskare och samlare

Vid tiden för bosättningen vid Dumpokjauratj såg landskapet helt annorlunda ut än i dag. Boplatserna omgavs då av en vattenspegel men i dag har vattnet ersatts av myrmark. Vegetationen bestod bland annat av tall, björk, al, sälg och rönn, vilka återfinns i dagens skogsbestånd, men dessutom av havtorn, humle och kanske också lärk. Pollenanalyser visar att rika växtsamhällen tidigt etablerade sig och att landskapet mycket snabbt utvecklades till en miljö med tillräckliga resurser för att försörja en befolkning av jägare, fiskare och samlare. Samtidigt bidrog kraftiga jordskalv och skogsbränder till ett föränderligt landskap. Här fann den första befolkningen sitt livsrum, utrustade med de

Konturerna av den äldsta grop-härden från Dumpokjauratj framträder med stråk av kol och skörbrända stenar.

Fyndplatser

1. Vaikijaure
2. Dumpokjauratj*
3. Blomnäs *
4. Ipmetis *
5. Garaselet
6. Vilhelmina
7. Åsele
8. Maksjön
9. Vilhelmina

* Boplatser upptäckta och undersökta av Silvermuseet

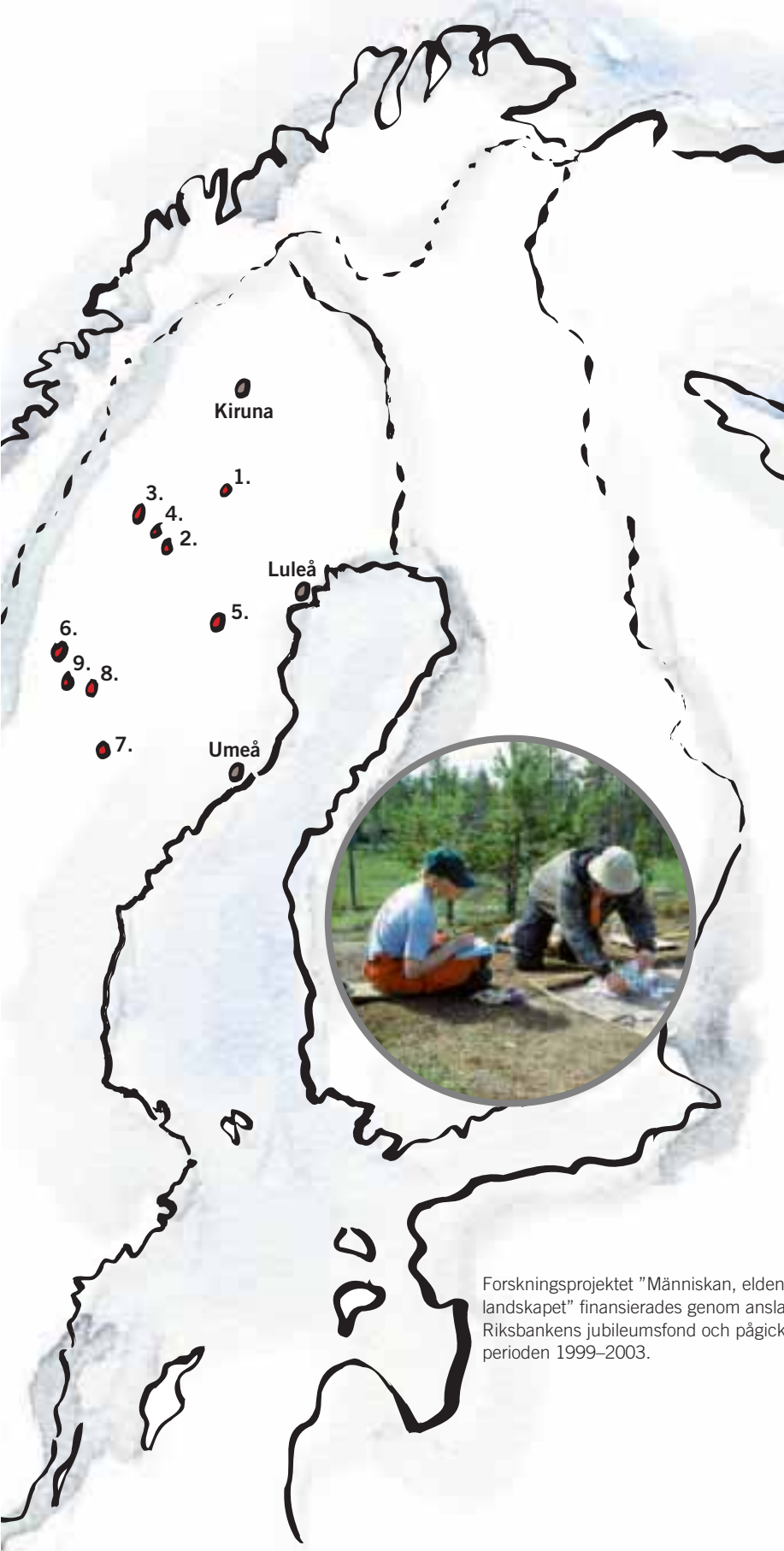

Foto: Silvermuseet i Arjeplog

Boplatsen frilades omsorgsfullt lager för lager. Varje fynd mättes in på sin exakta fyndplats.

kunskaper och erfarenheter som krävdes för att överleva.

Invandring från norr och väster

Inlandsisen hade lämnat vägarna fria för invandring från öst och väst, norr och söder. Vi kan inte med utgångspunkt i fynden dra säkra slutsatser om pionjärbefolkningens ursprung. Däremot ger en sammanställning av de tidigaste boplatserna i norra Norge, Sverige och Finland en fingervisning om de mest sannolika invandringsvägarna. De allra äldsta boplatserna är belägna i Norges nordligaste kustområde. Något längre söderut, i norra Sverige och Finland, återfinns en yngre generation av bosättningar. De daterade boplatserna antyder att en invandring till norra Norrland skett från norr och från väst. Vi vet med säkerhet att den befolkning som sökte sig till de områden som isen nyss frilagt kunde bygga på en landskapsförståelse som under lång tid omsorgsfullt byggts upp och förmedlats från generation till generation. Den långa bosättningshistoria i norr, som de norska boplatsernas höga ålder ger belägg för, har mycket väl kunnat rusta ett folk av jägare, fiskare och samlare för ett liv i Norrlands inland. ✧

Forskningsprojektet "Människan, elden och landskapet" finansierades genom anslag från Riksbankens jubileumsfond och pågick under perioden 1999–2003.

Ingela Bergman

Fil dr arkeologi och chef för Silvermuseet i Arjeplog

Den svenska statens representanter tog sällan hänsyn till samernas intressen.

Samepolitik i rasismens tidevarv

För några hundra år sedan var det många i Sverige som behandlades betydligt sämre än i dag. Så var det också med samerna. Men man kan knappast säga att de var diskriminerade före sekelskiftet 1800. Då började det spridas nya idéer. Först en om högre och lägre stående kulturer, sedan en om över- och underlägsna raser.

Enligt den första teorin stod nomader på en lägre kulturnivå än jordbrukarna. Därför måste nomaderna vika undan där jordbruket trängde fram. Det ledde till att man berövade samerna stora markområden i Jämtland-

Härjedalen samt i Norr- och Västerbotten. Särskilt drabbades renarnas vinterbetesmarker som ligger nere i skogslandet.

Fick betala för sina marker

Ofta fick rensköterna börja betala för att använda de marker som tidigare varit deras. De kunde också dömas till böter om renarna rev ner höhässjor som kommit upp på gammal renbetesmark. Det hände att nybyggare anlade skogseld för att bränna bort renbetet kring myrmarker där de skaffade vinterfoder till sina kor.

Vid mitten av 1800-talet började allt

fler reagera mot att samerna behandlades illa. Riksdagen försökte rätta till de värsta missförhållandena. I Jämtland-Härjedalen avbröt man avvittringen, utdelningen av samernas marker till jordbrukare, 1841. Senare under 1800-talet köpte staten in markområden för samernas räknig. Genom Lappland drogs en så kallad odlingsgräns i nord-sydlig riktning (se karta sid 33). Landet väster om den skulle vara reserverat för samernas renskötsel. Det blev inte som det var tänkt, redan när gränsen kom till fanns många icke-samiska bosättningar i det området.

I början av 1870-talet fick samerna i Norr- och Västerbotten rätt att vinterbeta sina renar på privat mark utan att betala. Det bekräftades i en lag, som gällde även för Jämtland-Härjedalen från 1889. I lagen stod att renarna skulle få vistas där de betat "efter gammal sedvana", det vill säga under lång tid. En sådan bestämmelse gäller fortfarande, men eftersom den är så obestämd och svårtolkad orsakar den ibland konflikter.

Påstods vara "underlägsna"

Under de sista decennierna av 1800-talet kom den biologiska rasismen in i svensk samepolitik. Nu började man påstå att samerna var födda med vissa "rasegenskaper" som gjorde att de var underlägsna den övriga befolkningen. Därför kunde de inte leva som "civiliserade" människor i riktiga hus. Då skulle de bli "förslappade" och börja försumma sina renar. Sedan skulle alla samer bli tiggare eftersom de inte dög till något annat än renskötsel.

Riksdagen beslutade 1928 att de samer som inte var renskötare inte heller skulle ha några samiska rättigheter. De fick till exempel ingen särskild rätt att jaga och fiska i de områden där deras förfäder levat. På så sätt drog staten en skarp gräns mellan de samer som lever på renskötsel och de som försörjer sig på annat sätt.

Även samernas skolgång påverkades av rasismen. En lag om särskild nomadskola

kom 1913. Den föreskrev att en lärare skulle vandra runt i fjälltrakterna på sommaren. Där skulle de minsta skolbarnen undervisas i familjens flyttkåta några veckor varje år under de tre första skolåren. Resten av skoltiden bestod av vinterkurser i fasta skolor under tre månader om året i tre år. Undervisningen fick bara omfatta några få ämnen och den måste ligga på så låg nivå att barnen inte "civiliserades". Barn till nomadiserande samer fick inte gå i allmänna folkskolor. De som inte kom till nomadskolan skulle hämtas dit av polis. Samerna protesterade mot denna skolform och genomförde ibland skolstrejker.

Från början av 1930-talet växte opinionen för att nomadskolan skulle bli likvärdig med den övriga svenska skolan. Särskilt efter andra världskriget blev den allt bättre. Nomadskolan fick en same som högste tjänsteman 1944.

Under 1920- och 1930-talen slogs många samer ut från renskötseln. Flera utredningar konstaterade att de levde i svår fattigdom. Vid den tiden satsade staten avsevärda belopp på att befolka Norrlands inland med kronotorpare. Men samerna fick nästan inget av detta stöd. Trots att många av dem redan hade tagit upp framgångsrika nybyggen ansåg inte myndigheterna att samer klarade av sådant arbete. Ännu 1941 konstaterade lantbruksstyrelsen att samer inte lämpade sig för jordbruksarbete av "rasbiologiska skäl".

Utgången av andra världskriget gjorde att raspolitik inte blev särskilt gångbar längre. Nu började en ny tid där problemen för renskötseln och samekulturen orsakades av det moderna Sveriges intrång med storskogsbruk, vattenkraftsutbyggnader, gruvor, vägar, järnvägar och så småningom storskalig turism. Mycket av detta fick även samerna nytta av, men utrymmet för deras livsform och deras kultur blev allt mindre. ✧

Lennart Lundmark
Docent i historia

Rasbiologiska institutet hade en egen monter vid Stockholmsutställningen 1930 med sina bilder av landets "raser".

Foto: Leif Åberg

Rasbiologi som politik

I början av 1900-talet var det många som trodde på att man kunde lära sig något av värde genom att studera egenskaperna hos olika så kallade raser. Då började flera vetenskapsmän verka för att Sverige skulle inrätta ett Statens rasbiologiska institut. Riksdagen beslutade enhälligt att inrätta ett sådant institut från 1922. Till chef utsågs medicinen Herman Lundborg. Institutet skulle verka för "en hög kvalitet på den svenska folkstammen". Det gavs ut tjocka böcker på engelska och tyska och den populärt hållna "Svensk raskunskap" som spreds i sammanlagt 11 000 exemplar 1927.

Herman Lundborg hade fångats av tanken att det var skadligt om människor av olika "raser" skaffade barn tillsammans. Det ville han bevisa genom att studera blandningar mellan "svenskar",

samer och finnar i nordligaste Sverige. Efter några år lades alla institutets resurser på att undersöka samer, främst genom att mäta deras skallar.

Något av vetenskapligt värde kom inte ut av dessa undersökningar. Universitetsforskare och politiker började protestera mot Lundborgs fixering vid samer och rasblandning. Anslagen skars ner, men Lundborg fick vara kvar till dess han gick i pension 1935. Sedan ersattes han av en ny chef som var bestämd motståndare till alla former av rasforskning. Institutet övergick sedan till att studera ärftliga sjukdomar, men det behöll sitt namn ända till 1958 då det gick upp i institutionen för medicinsk genetik vid Uppsala universitet.

Lennart Lundmark

Mellan två identiteter

Om vägen från Saarivuoma, en sameby i Kiruna kommun, via nomadskolorna till ett liv som lärare i den svenska skolan, skriver här Johannes Marainen. Han har ägnat en stor del av sitt liv åt att föreläsa om samisk identitet och kultur.

” Jag hade som barn förmånen att bo och växa upp i en praktiskt taget rent samisk miljö. Alla i min sameby var beroende av renskötsel och vårt levnadssätt var fortfarande helt opåverkat av det svenska storsamhället. Språkligt och kulturellt levde vi vårt eget liv.

En annan kultur hade vi dock kontakt med ett par månader under året, men det var inte den svenska utan den tornedalsfinska kulturen. Vi var, skulle man kunna säga,

en minoritet i en annan minoritet. Båda dessa minoritetskulturer fick på den tiden existera ganska opåverkade av den svenska majoritetskulturen i Sverige.

Skolstarten var för mig den första kontakten med Sverige. Jag var inte ens medveten om att jag var svensk medborgare, för vid den tiden bodde vi inte bara i Sverige. De rensköttande samerna hade också tillgång till sommarrenbete i Norge och min familj vistades därför en del av året på norsk sida.

Tittar man i kyrkohandlingar kan man lätt få uppfattningen att samiska föräldrar hade en dålig fantasi när det gällde namngivning. Hur ska man annars förklara att det inom samma familj kunde finnas upp till fem Per, Nils eller Lars? Prästerna hade nämligen standardnamn för tre till fyra samiska namn. Biera, Bera, Biete och Beahkka fick finna sig i att från och med skolan ha samma namn, Per.

För mig var det lika främmande och obegripligt att Johannes Marainen var mitt namn när jag för första gången i skolan blev uppropad, som när jag 1993 vid ett urfolksmöte skulle avhämtas av en ainu i Sapporo i Japan och inte förstod att det var mitt namn som stod skrivet på ett plakat. Johannes Marainen skrivet med japanska tecken var lika skilt från mitt samiska namn, Lásbiethaihkahjáanas, som det officiella svenska namnet jag första gången fick höra i skolan.

De första skolåren var utåt sett anpassade till vårt levnadssätt. Vi gick i skola från juni till augusti och från början av januari till april, det vill säga under perioder vi var stationära. Sommartid var själva skolan också lik vår egen bostad, en vanlig kåta. Men det var också det enda man tagit hänsyn till i vår kultur.

När Lásbiethaihkahjáanas började skolan fick han för första gången heta Johannes Marainen.

Kulturellt och språkligt blev skolan därför en chockartad upplevelse för mig. ”Modersmålet” var det helt dominerande ämnet i skolan de första skolåren, men det var inte mitt modersmål, det var svenska.

*I mitt varma milda modersmål
främmande ord gör sig plats.
Bliv till minne trampad vall
där kåtan stod och där jag lekte.
Ljudet från min faders härkar
har stannat kvar i botten av min själ.
Inväxt är renmärket i näthinnan,
allt jag kände är ett med mitt hjärta.*

*Förbliv i mitt minne, fadersstav,
kastlina av senor, ögla i pulkans kant,
flyttning med raid och ackja med färdkost.
Vid bäckstranden är bördhalvan,
flyttar ännu genom dalen,
minns klövjebågen.
Håll fast vid det liv du ärvt
med hela ditt jag!*

Men rätten till landet har du mist.

(Paulus Utsi)

Jag förstod inte ett ord av vad som sades. Senare har jag fått reda på att det fanns en bestämmelse i förordningen för nomadskolor att samebarn skulle bestraffas om det använde sitt eget språk under skoltid och det gällde även under raster. Denna bestämmelse gällde fram till 1956.

Från mitt fjärde skolår fick jag inte längre gå i kåtaskola på sommaren utan i augusti blev jag istället tvungen att lämna mina föräldrar och börja i nomadskolan, ett internat som låg i en by nära vårt vinterviste. Mina föräldrar och syskon träffade jag inte förrän de vid jultid flyttade ned till vintervistet med renarna.

Foto: Jan Gustavsson

Om de första tre åren mest hade gått åt till att ge oss kunskap i "vårt modersmål" kändes det som om de följande tre åren skulle ägnas åt att få oss att känna oss som svenskar eller åtminstone uppföra oss som svenskar, eller vara som folk, som Gunnar Kieri uttrycker det ur sin tornedalsfinska synvinkel.

Hur upplever barn när ens egen kultur inte erkänns som en kultur, utan allt som har det med egna levnadssättet att göra ifrågasätts? Vi skulle lära oss att sova som svenskar i egna sängar, ibland gå i de förhatliga främmande svenska uniforma kläderna. Vi hade inte lärt oss att äta riktigt med kniv och gaffel och vårt bordskick hade kardinalfelet att vi stoppade kniven i munnen. Det var bland det värsta man som svensk kunde göra, fick vi lära oss. Våra föräldrar hade tydligt lärt oss helt fel: att skära kött och bröd med kniv och sedan föra det till munnen med kniven kvar i handen.

Även om jag hade längtat efter att få sluta den förhatliga skolan fortsatte jag trots allt skolgången i Kiruna. Där fick jag snabbt lära mig att det var bäst om jag lade så lite vikt vid min samiska bakgrund som möjligt. Trots det blev skällsordet "lappdjävul" vardagsmat. Jag försökte att låtsas som om jag inte hörde och inte brydde mig om det. Men varje gång satte sig en liten tagg fast som jag så gott det gick försökte linda in i bomull, försökte förtränga det hela.

Med åren kom det ju också fler och fler samer till stan och det blev naturligt att vi höll samman, även om vi inte hade känt varandra tidigare. "Modersmålet" blev emellertid vårt inbördes språk ute på stan. Vårt eget språk förvisades till vår logi, Lapphärbarget (det enda "hotell" som på den tiden tog emot samer) och "lappfiket".

Vi samer i stan fick snart lära oss att det bästa och framför allt enklaste för oss var att anpassa oss och så långt som möjligt bli "svenskar". Dessvärre drev detta några av oss till självförnekelse i vissa situationer. Då jag en gång på stan såg några unga samer medvetet undvika sina föräldrar för att

Foto: Frida Hedberg

Johannes Marainen berättar om sin uppväxt vid en aktivitetsdag för ungdomar utanför Naturhistoriska riksmuseet i Stockholm.

undgå att röja sin samiska härkomst, gjorde det otroligt ont i mig och jag fylldes av skamkänsla. Om jag ska vara riktigt ärlig, så kände jag nämligen att det likaväl kunde ha varit jag själv.

Jag fortsatte att läsa vidare och accepterade mig själv mer och mer som "svensk". Jag blev så småningom lärare i "modersmålet" på ett gymnasium i Göteborg och kände mig helt tillfreds med min tillvaro. Jag hade inte officiellt blivit diskriminerad, jag hade ju som andra svenskar fått samma och lika möjligheter för utbildning. Jag hade fått ett arbete som jag trivdes med. Vad hade väl jag att klaga på?

I Göteborg hade jag nästan omgående upptäckt att jag inte var en liten "lappdjävul" utan en exotisk same. Det dröjde inte länge innan man ville att den exotiska samens skulle hålla föredrag om det exotiska folket samerna. Jag tvekade länge innan jag tordes ställa upp och berätta för jag visste ju egentligen inte något om samer, det vill säga sådant som jag trodde man ville höra, utom mina egna upplevelser förstås. För att råda bot på mina bristande

kunskaper om samer, gick jag till biblioteket och lånade Israel Ruongs bok *Samerna*. Då jag läste den, gick det för första gången upp för mig, att vi samer faktiskt har vår egen historia.

Till min lycka råkade min far vara på besök när jag höll mitt första föredrag om samer i Göteborg. På väg hem frågade jag honom vad han tyckte om det, och han svarade: *"In mon hal ipmirdan nu ollu maid don dadjet, muht, spedjo han dat goit gie'aid, amal dat lei buorre."* ("Jag förstod ju inte så mycket av vad du sa, men de klappade ju händerna, så det kanske var bra"). Svaret överraskade mig inte, min far hade gått i skola före försvenskingsperioden och jag föreslog att jag skulle berätta det för honom på samiska istället.

Nästa dag efter skolan satte vi oss ner med en kopp kaffe och jag började berätta och det blev vändpunkten i mitt liv. Jag upplevde mitt livs chock! Jag upptäckte att "modersmålet" hade fått övertaget över *eatnángiela*. Jag konstaterade med fasa:

Jag kan inte längre på mitt eget språk berätta det som är naturligt och alldagligt!

Det var första gången jag som vuxen upplevde de negativa sidorna med försvenskningen. Jag började så smått inse att den svenska skolpolitiken för samer hade berövat mig något värdefullt, ja kanske det värdefullaste: mitt språk.

Jag hade inbillat mig själv att jag fortfarande kunde tala samiska, men då jag inte hade haft kontinuerlig kontakt med en samisk miljö och kultur hade jag inte kunnat utveckla mitt språk på ett naturligt sätt. Jag upptäckte att jag behärskade språket ungefär som ett barn. Jag kunde klara av dagliga situationer, men jag kunde till exempel inte delta i en diskussion.

När jag inte i en naturlig daglig kontakt kunde utveckla mitt språk, borde skolan ha trätt in i stället. Men vad hade den gjort? Den hade tvingat på mig ett nytt modersmål. Mitt eget språk, min egen historia och min egen kultur hade den tagit ifrån mig och ersatt med något, som i början var främmande men som jag nu hade blivit

förtrolig med. Det som var främmande nu, var mitt gamla jag.

Jag kände mig skamsen och var full av skuldskänslor, för jag tyckte att jag hade svikit. Jag hade svikit mitt folk och mig själv. Det gjorde ont att återuppleva det igen i minnet och framför allt att prata om det. Jag gjorde det i alla fall, det var nödvändigt för mig själv, och kanske skulle det bli en hjälp till självhjälp åt andra, som sökte sin identitet.

I dag känner jag mig inte skamsen längre, och jag önskar att inga andra samer heller gör det, trots att de på grund av omgivningens press kanske har drivits till självförnekelse.

I dag anklagar jag inte heller alla dem, som mer eller mindre medvetet har sårat mig och så småningom fick mig att välja det svenska. Men jag anklagar alla dem, som är ansvariga för den kulturpolitik som man fört mot oss samer, och som fått oss att se ned på vårt eget språk, vår egen kul-

tur, ja till sist till och med på oss själva. Vi blev redan i skolan inpräntade vår mindervärdighet; vårt språk dög inte, utan blev ersatt av ett nytt ”modersmål”, och vår historia var inte värd att läsa.

Hur har nu all denna insikt förändrat mitt liv? Ja, utåt är det inte speciellt iögonfallande. Jag har inte flyttat tillbaka i bokstavig mening, men jag känner trots allt att jag är tillbaka. Jag har funnit min identitet och vet nu att jag har min egen värdefulla kultur och historia som fundament.

Jag är en same bland svenskar, men jag känner inte samhörighet med dem lika starkt som jag gör med samer bland norrmän och samer bland finnar. Vårt Sápmi (Sameland) genomkorsas helt visst av statsgränser, men de bekommer inte oss, de finns inte på våra ”kartor”. ✧ ”

Johannes Marainen, rektor och ordförande i Göteborgs sameförening

Från kåtaskola till distansundervisning

Fram till slutet av 1800-talet fanns ingen enhetlig syn på undervisningen av samiska barn. Olika, mer eller mindre lyckade, skolformer avlöste varandra fram till omkring 1880 då lappskolväsendet började likna den icke-samiska folkskolan.

Från början av 1940-talet fram till början av 1960-talet var den samiska undervisningen organiserad i ett antal kåtaskolor. Samerna skulle vid denna tid bo i kåta, om de bodde i hus fanns det risk för att de skulle försvenskas, menade den svenska staten. Dessa skolor var dock enbart till för de renskötande samerna. Detta innebar att cirka två tredjedelar av de samiska barnen gick i de kommunala skolorna.

Kåtaskolsystemet avvecklades stegvis fram till 1952 och ersattes av nomadskolor med undervisning och inkvartering i hus. De första försöken att införa samiska på schemat i nomadskolan gjordes 1953/54.

Riksdagen beslutade 1962 att nomadskolan skulle vara en frivillig skolform för alla som upp-gav sig vara samer och undervisningen skulle i omfattning och innehåll bli likvärdig med

grundskolans undervisning. Den allmänna skolplikten utökades därmed också för renskötande samernas barn till nio år. Undervisningen i nomadskolan ansågs dock som undermålig och relevantalet minskade därför successivt till bara drygt ett hundra i slutet av 1970-talet.

I dag finns det sex sameskolor (åk 1–6) i Karesuando, Lannavaara, Kiruna, Gällivare, Jokkmokk och Tärnaby och även ”vanliga” skolor med samisk integrering. Dessutom finns ett flertal samiska förskolor. I Jokkmokk finns en gymnasieutbildning som utgår från det samiska. Samernas utbildningscentrum i Jokkmokk har speciella utbildningar i sameslöjd, samiska språk och kultur. Skolan drivs av samerna själva.

Det går också att läsa samiska och om samisk kultur på universiteten. Med hjälp av datatekniken klaras i dag mycket undervisning på distans. Läraren kanske finns i Jokkmokk även om eleverna sitter i Malmö. Förutom distansstudier underlättar det gemensamma IT-stödet för samiska språk datakommunikationen mellan samer i olika delar av Sápmi. Läs mer på sid 54.

Foto: Kiruna bildarkiv

Symbolerna ger samhörighet

Samiska symboler som språk, klädsel och hantverk är de synliga uttrycken för den etniska identiteten. Genom att anamma symbolerna markerar man tillhörighet i gruppen. Men identitet är betydligt mer komplicerat, enligt etnologen Christina Åhrén som forskar i samiska identitetsfrågor vid Umeå universitet.

Frågor om identitet – för alla – uppkommer i ungdomsåren när individen lämnar den identitet som föräldrar givit och söker sin egen. Samtidigt söker individen efter den grupp hon eller han vill tillhöra.

– Identiteten för in oss i ett socialt sammanhang där man definierar sin självuppfattning, säger Christina Åhrén. Den går igen i alla processer: Vill jag tillhöra denna grupp? Är detta jag? Tror jag på denna identitet och de symboler som är förknippade med identiteten? Slutsatsen gör att jag landar i det som är jag.

Svårt att hantera arvet

Christina Åhrén, same från Jämtland, började intressera sig för frågan när yngre samer hon träffade på universitetet berättade om svårigheterna med att hantera sitt samiska arv. I hennes forskning har hon sedan följt en grupp på 30 samer från tonåren till strax under 30 år. I gruppen finns extremerna representerade – från dem som tonat ner det samiska till dem som anammat allt samiskt.

Några har ställts inför valet att fortsätta familjens renskötartradition eller söka en annan framtid. Andra, som inte tillhör någon sameby, har att ta ställning till i vilken utsträckning de vill bli en del av den samiska kulturen.

– Äldre som gick i sameskola fick skämmas och lärde därför inte sina barn språket. De ville inte att barnen skulle få det svårt. Skammen över att vara same har numera arbetats bort och ungdomar känner större stolthet. Nu vill barnen lära sig språk och traditioner och drar ofta med sig äldre.

Genom symbolerna känner man sig som en del av gruppen och blir en del i gemenskapen. Men det är inte alldeles enkelt eftersom de samiska symbolerna, enligt Christina Åhrén, åsätts olika värden. Att kunna samiska betyder till exempelvis mer än att inte kunna. Att vara renskötare anses av en del som mer värt än att inte vara renskötare.

– Dessa skillnader uttrycks i en kulturstege där man ständigt tvistar om vad som är mest äkta, mest genuint. Det finns olika uppfattningar om vad som är mest äkta och det diskuteras i oändlighet. ”Du är renskötare, men gift med en svensk”. ”Du kan sy skinn men är inte renskötare”. Det leder till att man aldrig finner den ”perfekta” sammen.

Inneboende kulturell kompetens

Några har den inneboende ”kulturella kompetensen” som vägleder rätt och fel. Andra måste tillägna sig denna kompetens i en kulturstege.

– Vem som helst kan anamma symbolerna, bära kolt eller lära sig språket. Men fostran som same under uppväxten ger en viss kulturell kompetens. Då kan man lättare ha en personlig identitet som same utan att ta till sig alla symboler och behöva visa hela världen att man är same.

Några känner ett tryck att bejaka det samiska. Inte det nedärvda trycket utan i stället det faktum att den moderna värl-

dens olika influenser rycker och sliter åt olika håll. I den grupp som Christina Åhrén följt har dock ingen valt att lämna den samiska gemenskapen, snarare tvärtom. En ny generation finner vägar att jämka samman sina intressen och kulturella kompetenser från två världar, det svenska och samiska.

– Man tar med sig sina intressen in i den samiska världen, musikintresserade börjar jojka eller ett miljöengagemang i den svenska politiken blir ett lika starkt engagemang i den samiska politiken.

Anammandet av den samiska kulturen är samtidigt en del av globaliseringen, anser Christina Åhrén. Länder betyder allt mindre, allt fragmenteras, och då blir det attraktivt att företräda något unikt.

– Det är tryggt och stabilt att tillhöra något, vare sig det är en etnisk tillhörighet eller exempelvis en sexuell identitet. ✧

Elle Márjá (till vänster) tillsammans med dottern Monika i rengärdet. Många renar ska fortfarande fångas in innan arbetsdagen är slut.

– I dag har det blivit så att renen inte föder sin ägare, säger hon.

Det har gjorts flera analyser av renskötarnas ekonomi och samtliga visar att utgifterna stigit oerhört mycket sedan näringen motoriserades.

Arbete med många orosmoment

Det började i mitten av 60-talet med snöskoterns intåg. I dag används motorcyklar, helikoptrar och lastbilar i arbetet. Endast en del av det som försäljningen inbringar stannar kvar hos renskötaren. Om utgifterna är konstanta så är inte inkomsterna det. Under dåliga år kan delar av hjorden dö, kalvantalet kan variera kraftigt. Detta är en av anledningarna till att Elle Márjá har vintertutfodrat sina renar de senaste åren.

Dessutom har Sverige beslutat sig för att hålla en viss nivå på rovdjursstammen.

– Järv, lo, örn och björn tar sin del av hjorden. Till största delen är det dagens renskötare som föder dessa djur. Och trots att staten betalar ersättning för skadorna så är det långt ifrån tillräckligt, menar Elle Márjá. Så storleken på renhjordarna svänger kraftigt och har alltid gjort detta.

Trots detta så kretsar Elle Márjäs liv alltid kring renen.

– Det är nog så att renen är en åkomma hos mig, säger hon och skrattar.

Samtidigt som hon livnär sig på den så är renen både hennes sällskap och bundsförvant. Även Elle Márjäs två döttrar arbetar med renhjorden. De är båda gifta med renskötare och har andra arbeten vid sidan om, men de finns hela tiden till hands då det behövs.

– Jag gifte mig precis innan snöskotern började användas i skogen. Vi fortsatte med renskötsel när jag insåg att vi klarade oss på den. Jag gav upp alla tankar på andra jobb.

Elle Márjá

– renskötare i männens värld

Elle Márjá Nuttis hem och arbetsplats är stor. Det är närmare trettio mil mellan barrskogarna öster om Vuolle Sohpar, Nedre Soppero, i nordligaste Sverige, till de norska högfjällan. Det är här hon lever och verkar.

Det är juli och tid att samla ihop renhjordarna för att märka årets kalvar. Trots att hon arbetat större delen av natten så har hon också hunnit med att vittja några nät i en liten sjö i närheten.

Under några veckor bor hon, liksom alla andra i Saarivuoma sameby, på en högfjällsplatå i de norska fjällan. Varje kväll åker några renskötare ut med motorcykel och hämtar en renhjord som de driver in i ett

gärde. Varje årskalv ska få ett slags öronmärke som visar vem som äger den.

Elle Márjá har dock sitt eget något ovanliga system för detta. Då hon utfodrar sina renar under vintern behåller hon den dräktiga delen av hjorden i stora hagar även under våren. I mitten på maj föder vajorna sina kalvar. Då de vuxit till sig något så samlar hon ihop djuren, märker kalvarna och släpper ut hjorden i det fria. Så egentligen har hon inte så mycket att göra här uppe i byn Gáicaçahca som platsen heter. Någon enstaka omärkt kalv kan dock dyka upp. Och även om hon inte skulle hitta någon kalv så skulle hon nog inte klara av att vara utan årets skördetid, kalvmärkningen.

Elle Márjá arbetsgivare är renen och naturen. Under hösten jagar hon älg under några veckor. I november när renarna samlas ihop för att delas in i vintergrupper så skiljer hon ut sin siidas (vintergrupps) renar och flyttar med dem till vinterbetesmarken. Under vintern har hon börjat med att utfodra hjorden. Detta är dyrt, varje ren äter två kilo foder om dagen. Och eftersom hon inte släpper hjorden förrän i början av juni blir kostnaderna rätt dryga, säger hon.

– Men fördelen och belöningen jag får är ju att se årets kalvar som både är många och starka.

Efter kalvmärkningen i Gáicačahca åker hon till huset i Vuolle Sohpar där en stor del av augusti månad går åt till att plocka hjortron. Vid goda år blir det en del över till försäljning.

På frågan om fritidsintressen skrattar hon gott och berättar att hon har en hobby: att tämja rentjurar.

– Några blir bra att leda hjorden, men jag tycker mest att det är roligt att bara arbeta med dem. Fast inte får jag hjälp när jag behöver det, säger hon.

Då hon varken är stor eller tung kan det

ibland bli en hård kamp att få en rentjur att acceptera att vara fångad och att gå dit hon leder den.

Svårt för kvinnor att få plats i samebyn

Elle Márjá är full av humor och glädje. Men när det blir tal om hennes plats som renskötande kvinna i samebyn blir hon allvarlig. För några år sedan gifte sig hennes två döttrar. Som ogifta och förvärvsarbetande var de fullvärdiga medlemmar i samebyn. Efter bröllopet fråntogs de den statusen. Samebyns styrelse ansåg i stället att det var deras män som skulle vara fullvärdiga medlemmar. Efter en lång kamp mot samebyn gav dock myndigheterna kvinnorna rätt.

Av landets renskötare är i dag en mycket liten del kvinnor. Arbetet är bitvis tungt och krävande. Den lagstiftning som finns är en dåligt anpassad kopia av jordbruket där varje renskötande hushålls överhuvud, som har rösträtt på samebyns möten, kallas husbonde. Även om Elle Márjá arbetar med renar all sin tid, och utträttat det hon kan, så anser hon sig inte vara jämställd med männen i samebyn.

Samebyn hon lever i är en av landets

största med cirka 70 renskötande medlemmar. Av dem är det bara ett fåtal som helt lever av renskötelse. För att kunna livnära sig på renskötelse krävs det minst 400 renar och upp till det antalet är det inte många som når. I ett historiskt perspektiv är detta dock inte något nytt. För att kunna överleva i Sápmi har människor alltid behövt flera ben att stå på. Renskötelse, jakt, fiske och jordbruk har varit de vanligaste kombinationsnäringarna. De allra flesta har därför bisysslor eller deltidsjobb för att klara sin försörjning. I många fall arbetar mannen i renskoget, medan kvinnan har ett förvärvsarbete.

I alla tider har renskötaren tvingats anpassa sig efter nya förhållanden. I början var det enbart naturen. Men då andra folk efterhand gjorde sig gällande så anpassade man sig efter det nya. I dag är Elle Márjá inte bara beroende av väder och klimat. Förhandlingar i Oslo och Stockholm kan lika gärna komma att påverka hennes liv. Men det är något som just nu bara finns i bakhuvudet på henne. Nu är det dagens väder som bestämmer hur nattens arbete skall gå. Kommer samlarna in med en renhjord i natt, och hur stor är den? ✧

Foto: Lulebild

Han driver renar från luften

– Det är fartkicken som är grejen!

Mattias Eriksson från Arvidsjaur har skaffat sig en motorcykel för roaddring. Det är en mäktig maskin med en toppfart på 280 km i timmen. De få tävlingar han hittills ställt upp i har gått bra.

På finhyllan står några bucklor. Problemet är bara att närmaste bana för sporten finns i norra Finland eller i mellersta Norge. Så för att köra och tävla krävs långa färder land och riken runt.

– En av anledningarna till att jag börjat tävlingsåka är att man får träffa annat folk, inte bara leva "lapplivet" ute i skogarna.

I dag är Mattias även ofta anlitad som helikopterpilot. Trots att han i dag bara är drygt trettio år har han flugit i tio år. Anledningen till det är dels hans flygintresse, dels att han tidigt insåg hur användbar helikoptern är i renskötseln. Han var bara en

ungling när helikoptern började användas i hans hemtrakter. Och då man samlade in renhjordarna så var han alltid i närheten av helikoptern, hjälpte till med vad han kunde och lärde sig allt mer.

Samlar renar från luften

Under sommarsäsongen arbetar han för ett flygbolag, flyger ut turister, fraktar och lyfter material runt om i de norrländska skogarna och fjällen. Men mest flygtimmar får han genom att samla renar. Ett farligt arbete eftersom han hela tiden måste flyga lågt, sniffa över grantopparna. Där finns ingen plats för misstag.

– Det är lättare att flyga uppe i fjällen, här i skogen finns det mycket skräp, som kraftledningar och master, så man måste vara på sin vakt. Trots att han sitter i en maskin som hinner ifatt den snabbaste ren säger han att det är renen som bestämmer.

– Vill han inte åt ett visst håll så blir det så, det går knappast att med våld driva renen dit man vill.

Han överdriver inte helikopterns betydelse.

– Det är ju folket på marken som samlar, helikoptern är enbart ett hjälpmedel som ensam inte utför några stordåd.

Sommaren 2004 gick kalvmärkningen dåligt för alla skogsamebyar, det blöta vädret gjorde att hjordarna aldrig samlades som de brukar under försommaren.

– Men utan helikoptersamling hade det nog gått ännu sämre, säger Mattias.

Tidsfixerad renskötsel

– I dag är renskötseln mycket mera tidsfixerad än förr. Nu blir det problem om vädret är dåligt under några dagar, eller om samlarna går dåligt. Eftersom alla samebyar genomför liknande aktiviteter samtidigt så

Mattias Eriksson arbetar som helikopterpilot, men på fritiden är det roaddracing som gäller.

borde helikoptrar, slakterier och rentransportbilar egentligen klonas. Alla behöver dessa precis samtidigt.

Ibland går inte samlingen av renar som planerat, ofta beroende på väder och vind. En höstslakt kan till exempel bli uppskjuten ytterligare ett år på grund av allt för ihärdigt regnande.

Håller fast vid traditionerna

När älgjakt, sarvslakt (slakt av okastrerad hanren) och allt som hör barmarkstiden till är över så börjar Mattias liv som renskötare. Tillsammans med sin far flyttar han med sin vinterhjord till kusten nära Piteå. Om möjligt flyttar de längs flyttlederna, men ibland händer det att de lastar in djuren i lastbilar och släpvagnar som snabbt för dem till vintermarkerna. Så Mattias och hans far håller nog fast i det traditionella där det är möjligt.

– Och en sak som glädjande nog börjar komma tillbaka här är hundarna. Goda renhundar är faktiskt guld värda.

Mattias pratar dock helst om motorcyklar.

– Far är väl inte så förtjust i min hobby. Men om man slappnar av när man kör, klämmer fast benen kring hojen och håller lätt i styret så kan man köra väldigt fort.

Det är ingen tvekan om att det är farten som är tjustningen i Mattias liv. ✨

Redan som liten fick Mattias vara med och hjälpa till att samla ihop renhjordarna med helikopter.

Foto: Tor Lundberg

Teknisk utveckling inom renskötelsen

Fram till mitten av 1900-talet bedrevs renskötelsen med skidor som enda transportmedel. Med hjälp av vallhundar, så kallade renhundar, kunde man hålla kontroll på och flytta renhjorden. För att klara arbetet behövdes fler renskötare än i dag eftersom man nu förflyttar sig snabbt med hjälp av moderna transportmedel.

I slutet av 1960-talet började snöskotern och kommunikationsradion vinna mark bland renskötarna. Det var dock först i slutet på 1970-talet som snöskotern hade utvecklats och förbättrats så pass mycket att den var möjlig att använda som ett arbetsbesparande redskap inom renskötelsen. Under 1980-talet tog användningen av den nya tekniken fart på allvar och renhunden börjar till viss del ersättas av motorcyklar och helikoptrar.

I dag används ny och gammal teknik sida vid sida. Det beror delvis på att kostnaderna för den moderna tekniken utgör en stor belastning för enskilda renskötselföretag. Ett bra exempel på hur ny och gammal teknik används tillsammans är att renhundar flitigt nyttjas, men nu tillsammans med fyrhjulingar och skotrar. Inom rennäringen och i övriga Sápmi prövas också ny teknik. Med hjälp av satellit och Internet kan man få svar på var renbetet är bra, men det möjliggör även kommunikation i glesbygd där

det varken finns vägar, mobilnät eller el. I dag tar satellittelefoner över allt mer av den teletrafik som tidigare sköttes med kommunikationsradio och NMT-telefoner. I takt med att tekniken utvecklas i övriga samhället uppkommer även nya användningssätt inom rennäringen och andra samiska näringar.

Teknik som genom historien påverkat renskötelsen och livet i Sápmi

Tåg
Radio
Elström
Utombordare
Bil
Snöskoter
Kommunikationsradio
Sjöplan
Helikopter
MRG (En kombination av komradio och telefon)
NMT (Föregångaren till dagens GSM)
Motorcykel
GSM
Dator
Internet
Fyrhjuling
Satellittelefon

Foto: Bengt Eric Gerhardsson/Scanpix

Ingemar Blind får som så många andra samer kombinera olika yrken för att få ekonomin att gå ihop.

ta med annat. För tre år sedan köpte han och en kamrat en taxi. I somras startade han, tillsammans med en kompanjon, ett företag för att förädla renkött. Eftersom hans tes är att folk vill att matlagning ska gå snabbt och vara enkelt har de tagit fram produkter för detta. Alla med renkött som bas. En av dem är rökt renkött med pressad potatis och lite grönsaker i en portionsförpackning för mikrougn. Målet i starten är att producera 500 portioner om dagen.

– Det går inte att bara skänka bort bra renkött för 35 kronor kilot, säger Ingemar. Någon lönsamhet går det ju inte att få på det sättet.

Mindre renkött än älgkött

Jämförelsevis är renkött ingen stor produkt i svensk livsmedelskonsumtion. I landet produceras cirka 1 500 ton per år. Det är mindre än mängden älgkött och bara en bråkdel av nötköttets volym. Av landets renskötare är det inte många som arbetar med förädling av köttet. De allra flesta säljer djuren till uppköpare som väntar vid rengärdet. Det betyder att mycket av förtjänsterna som ligger i att förädla köttet till sådant som korv, färdigmat och torrkött hamnar hos andra än renägarna.

Trots svårigheterna med att få renskötsel-företagandet att bli ekonomiskt lönsamt kommer Ingemar aldrig att ge upp. Han har vuxit upp med renarna och att sköta dem är det han är bäst på.

Mer varierat näringsliv

De projekt Ingemar startat och arbetar med är inte precis vanliga bland dagens renskötare. De flesta försöker bärga sig på renskötsel, jakt och fiske.

– Och det jag bedriver är ju långt ifrån säkert. Det kan gå bra, eller dåligt, och då får man ta smällarna. Men man måste ju försöka. ✧

Foto: John Erling Ulvi

Ett liv fyllt med bisysslor

Renägare, taxichaufför, matproducent – Ingemar Blind kan sätta många titlar på visitkortet.

– I dag finns det inte många samer som kan bärga sig enbart på att sälja renkött, säger Ingemar Blind.

Ingemar är ordförande i sin sameby Girjås och med i styrelsen för Svenska Samernas Riksförbund, SSR. En av de viktigaste frågorna han driver är att medlemmarna i landets samebyar ska få möjligheter att skaffa sig bisysslor som ger extra inkomster. Snittlönen för en renskötare i dag är väldigt låg.

I Girjås försöker man etablera småskalig turism, men enligt rennäringslagen får en

sameby enbart bedriva renskötsel. Resurser i form av småvilt och fiske har hittills nästan inte alls tagits tillvara i turistverksamhet. Samma sak gäller älgjakten. Trots att älgjakt bedrivs av gästjägare hade kunnat ge samebyn stora inkomster går det inte att genomföra.

– Det är tveksamt, säger Ingemar, om samebyn har rätt att överlåta jakten på älg till andra. Och dessutom måste hela samebyn vara enig om att göra detta.

Taxi och matlagning

Ingemar har dock funnit vägar som ger hans hushåll extra inkomster. Renskötseln är för det mesta säsongsbetonad. Under vissa perioder av året finns det tid att arbe-

På språng mellan

Paris och Mittådalen

Marja Ek lever på ett sätt upp till schablonbilden av en ung stockholmstjej mitt i karriären. Bor i Vasastan, har arbetsplatsen på Östermalm och reser mellan Europas metro-poler i sitt jobb.

– Vi får höras av före tisdag för då åker jag till Paris och är borta i tio dagar.

Marja arbetar på ett svenskt-amerikanskt företag med mässor och marknadsföring. Det är en bild av henne.

En annan bild är att hon hela sin uppväxt – och fortfarande varje sommar – tillbringar all ledig tid i Mittådalens sameby i Härjedalen. Här har Marja sina rötter på sin mammas sida.

– Jag har alltid framhållit mitt samiska ursprung. Och har bara haft glädje och nytta av det. I mitt jobb till exempel är det många gånger en större fördel att vara same än stockholmare...

Samiska i mellanstadiet

Marja är uppvuxen i Sollentuna utanför Stockholm. Hennes mamma Gudrun Thomasson Ek kommer från Mittådalens sameby. Här finns Marjas kusiner som är aktiva i renskötseln och en stor del av släkten. Mormor och morfar var Klara och Tomas Thomasson och mammas farfar var den kände samiske fotografen Nils Thomasson.

– Mitt samiska ursprung har alltid varit en naturlig del av mig – också. Mycket tack vare att jag tillbringade så mycket tid med mormor i Mittådalen när jag var liten.

Marja berättar skrattande att hon till och med lyckades få hemspråksundervisning i sydsamiska när hon gick i mellanstadiet i Sollentuna.

– Det var ett projekt som jag och mamma hade. Jag kommer ihåg att det var svårt att både få tag i lärare och i läroböcker. Jag tror att böckerna var skrivna på norska.

Samiskan har inte Marja utvecklat. Det är andra språk som efterfrågas i jobbet. Men visst har hon funderat på att ta ett annat spår i livet.

– Jag har av och till funderat på om jag ska "flytta upp". Men ska jag vara ärlig så är det nog svårt i dag. Jag får väl erkänna att jag är storstadsmänniska och trivs med det. Kanske det bästa vore att få tillbringa halva året i Mittådalen och halva året här.

Utbildad på Grythyttan

Som barn deltog Marja i aktiviteter på Stockholms sameförening, och hon var en tid också med i det samiska ungdomsförbundet Sáminuorra. Men det är Mittådalens sameby som är Marjas anknytning till den samiska kulturen.

Marja har utbildat sig på Grythyttan. Intresset för mat har hon med sig hemifrån. Mamma håller på med försäljning och catering av norrländska råvaror och samisk mat. Pappa Bill Ek arbetar med export av livsmedel bland annat lingon och tidigare även renkött.

– Mamma driver fortfarande en butik i en kåta i Mittådalen under sommarmånaderna. Butiken startades av min mormor på 60-talet. Där började jag jobba på sommarlovet redan som liten.

Marja berättar om livets alla "bananskal" som gjort att hon nu arbetar med mässor och marknadsföring. Hon har arbetat med rådgivning av småskalig livsmedelsproduk-

Marja Ek bor i Vasastan i Stockholm och arbetar på Östermalm, men hon har sina rötter i Mittådalens sameby i Härjedalen.

tion för länsstyrelsen i Jämtland och deltagit i olika projekt vars syfte varit att marknadsföra svensk mat och svenska råvaror i Europa. Mellan varven har hon jobbat i familjeföretaget, på somrarna med försäljning i Mittådalen och under resten av året med cateringverksamheten och försäljningen i Sollentuna.

– Jag har en typisk småföretagarbakgrund och det får jag nytta av i det arbete jag har i dag. Det är roligt att hålla på med både stort och smått.

Och kontakten med Mittådalen släpper hon inte. ✧

Vid 75 års ålder är Henrik Sarri fortfarande aktiv i familjeföretaget som guide.

Foto: Nikkaluokta Sarri AB

En balansakt mitt i renbetesland

– Genom att vi i familjen också har renar blir det lättare för oss att uppmärksamma det som kan bli en konflikt med turismen. Vi sitter på alla koder som man gör när man håller på med renskötsel.

Anna Sarri är ansvarig för turistföretaget Nikkaluokta Sarri AB. För många svenskar är Nikkaluokta porten till Kebnekaise. Här slutar landsvägen från Kiruna och fjällvärliden öppnar sig. Byn ligger på en gammal samisk boplat, väl vald vid skärningspunkten för tre dalar och i början av Kalixälven. I dag ligger här familjen Sarris anläggning med stugby, restaurang, butik och konferenslokaler. Allt med utsikt över fjälltopparna och viken.

Men familjens anläggning är inte bara en

vanlig fjällanläggning. Den är också ett bevis på att det går att förena den samiska kulturen, rennäringen och en levande natur med en storskalig satsning på turismen. Varje år har anläggningen närmare 25 000 besökare, och det mitt i gränslandet mellan samebyarna Laevas och Girjås som bedriver renskötsel i området. Vår och höst passerar renhjordarna från de två samebyarna Nikkaluokta. Och Kebnekaise – som är målet för många turister – ligger mitt i renbetesland.

På slak lina

– Visst är det som att balansera på slak lina, säger Anna som tog över ansvaret för turistverksamheten 1996 från pappa Henrik Sarri. Vi "säljer" något som vi delar med

resten av vårt folk. Om man klarar balansgången så fungerar det, och det har det gjort för oss.

En orsak till att konflikterna har minimerats tror Anna är att familjen aldrig släppt kontakten med rennäringen. Både

Annas bror och sambo ägnar sig åt renskötseln, och pappa Henrik har sett till att intresset och renägandet har gått i arv.

När vi träffar Henrik, i samband med kalvmärkningen, är han strålande glad för

Foto: Krauz o Co

Anna Sarri är ansvarig för turistföretaget Nikkaluokta Sarri AB.

att ett av barnbarnen just ringt och berättat att han själv lyckats märka två renkalvar.

– Jag har nog alltid sett renskötseln som vår basnäring, och även om det funnits en konflikt med vår satsning på turismen har det gått att förena verksamheterna, säger Henrik Sarri som fortfarande vid 75 års ålder är aktiv som guide i turistföretaget.

Ytterligare en orsak till att familjen lyckats bygga upp företaget, utan konflikter med natur och omgivning, är att det varit en mycket försiktig och långsam utbyggnad, tror Anna och Henrik. Snart kan familjen Sarri fira hundraårsjubileum i Nikkaluokta.

Inflyttade från Norge

Henriks föräldrar, renskötaren Nils Olsson Sarri och hans hustru Maria, kom till viken redan 1910. Det var fem samiska familjer från Nordnorge som slog sig ner i Nikkaluokta efter några svåra vintrar då de förlorat stora delar av sina renhjordar. De sökte annan försörjning som komplement till renskötseln.

Nils började nästan genast att arbeta som tillsynsman för STF (Svenska Turistförbundet), som redan 1908 hade uppfört sin första stuga vid Kebnekaises fot. Intresset för fjällturism började så smått ta fart i början av 1900-talet – och vad kunde vara mer lockande än landets högsta topp!

Hela familjen Sarri drogs snart in i verksamheten. Henrik och många av de andra 13 barnen i familjen kom att arbeta med turism. 1946 startade familjen det första företaget. 1957 blev Henrik chef för det som då hette Nikkaluokta Turisttrafik och som främst transporterade turister med båt från kirunahållet upp till Nikkaluokta. 1971 var vägen från Kiruna till Nikkaluokta klar och antalet besökare sköt i höjden. 1988 invigdes den nuvarande stora anläggningen, som utformats med omsorg för att passa in i omgivningen.

– Här fanns det geografiska läget och det har vi byggt vidare på. Från början med

transporter och sedan med service, övernattningar och mat, berättar Anna.

– På senare år har vi också börjat sprida information om samer och samisk kultur. Även om det inte fanns någon efterfrågan på det. Men vi tyckte det kändes naturligt.

Nya målgrupper

Ett sätt att nå ut till nya målgrupper är att bearbeta en internationell marknad. Till sammans med en handfull andra samiska turistföretagare från Kiruna kommun har Anna ställt ut på svenska ambassaden i London. Det är en ny marknad som ska bearbetas. Och ett bevis för ett växande intresse för den kultur och natur som bara finns i norra Skandinavien.

– Vi växer och är intresserade av att nå en ny publik. Att ett antal små företag kan gå tillsammans på det här sättet gör det möjligt för oss att marknadsföra våra företag på nya marknader.

Moderna transportmedel som helikopter har gett möjlighet för en ny typ av besökare i den svenska fjällvärlden. Nu är det inte bara fjällvandrare som passerar Nikkaluokta. Helikoptertrafiken är tät upp till STF:s anläggning vid Kebnekaise och stugor i närheten. Det går att arrangera konferenser i

Turista i Sápmi

I den svenska delen av Sápmi finns omkring 40 enskilda samiska turistföretagare. Av dessa är många kvinnor och ungefär hälften bedriver verksamheten i kombination med renskötsel.

De aktiviteter som erbjuds är bland annat att delta i samiskt vardagsliv, vandring med tamrenar, jojkföreställningar, övernattning i kåta, prova samisk mat, berättarstunder, lasokastning och köra renackja. Till den samiska turismen räknas också museer, festivaler och hantverksförsäljning.

Några platser värda att besöka:

Åjtje – Svenskt fjäll- och samemuseum i Jokkmokk, Silvermuseet i Arjeplog, Länsmuseerna i norra Sverige samt världsarvet Lapponia.

1988 invigdes den nya anläggningen i Nikkaluokta.

fjällvärlden utan att man behöver se åt en vandrarkänga. En utmaning och en möjlighet, enligt Anna Sarri.

– Vi märker ett intresse från allt fler att komma ut i naturen och möta det vi kan erbjuda. Turismen är ett nytt kapitel i samernas historia, och jag tror att vi kan fortsätta att utveckla den utan att komma i konflikt med vår basnäring. ✨

Turism som tar tillvara kulturen

Det finns betydande möjligheter att utveckla den samiska turismen. Men för att lyckas krävs att innehållet i högre grad anpassas till besökarnas förväntningar, menar forskaren Robert Pettersson. I Sverige är cirka 40 enskilda samiska entreprenörer verksamma inom turism, varav de flesta företag har funnits i mindre än tio år.

– Det finns flera anledningar att börja med samisk turism, säger turismforskaren Robert Pettersson. Det är ett sätt att tjäna pengar, man kan bo kvar och det skapar sysselsättning. Det är också ett sätt att sprida information om samisk kultur. Därför kan turismen bli en plats för lärande möten mellan samer och allmänhet.

Robert Pettersson har i sin avhandling "Sami Tourism in Northern Sweden" bland annat undersökt riskerna med en "disneyfiering" eller överkommersialisering av den samiska turismen som uppmärksammats i turism kopplad till ursprungsfolken i exempelvis Australien, Nya Zeeland och Nordamerika.

– Än så länge ser man inte i Sverige exempel på en överkommersialisering som gått över gränsen, förklarar Robert Pettersson. Det finns en hög medvetenhet om riskerna och den gränsdragning som måste göras.

Utöver de sociala och kulturella aspekterna av ökad turism måste de ekonomiska och miljömässiga frågorna beaktas. Ekonomiskt kan turismen ge intäkter och ökade möjligheter till sysselsättning samtidigt som den är utsatt för starka säsongsvariationer. Följderna för den fysiska miljön kan också vara negativa i form av ökad nedskräpning,

Foto: Staffan Widstrand

För att lyckas med turism måste entreprenörerna svara upp mot besökarnas förväntningar.

förslitning och buller.

– Riskerna finns, men för svensk del överväger plus över minus i den faktiska verksamhet som i dag bedrivs, säger Robert Pettersson.

Som att stå på scen

Bland de samiska entreprenörer inom turism som Robert Pettersson träffat talas om "on stage" och "back stage", det vill säga när man träffar besökarna respektive när man är ledig eller sitter på kontoret.

– Det handlar om en gränsdragning, man ska sälja vardagslivet men vardagslivet skiljer sig inte från annat vardagsliv. Därför krävs en turistifiering. Varje entreprenör måste själv avgöra gränsdragningen men det handlar om att skapa en säljbar och intressant produkt.

Robert Pettersson har identifierat olika besökskategorier. Några är intresserade av det genuina, orörda och exotiska. De är beredda att betala en hel del för upplevelsen. En annan grupp passerar samiska områden men har inget uttalat intresse av det samiska. De kan dock tänka sig att lägga några kronor på en samisk attraktion. Det gäller att anpassa utbudet till efterfrågan.

En uppenbar begränsning för turismen är avståndet, nästan alla har långt till de samiska

områdena. Men det är också dess styrka.

– Detta är den perifera paradoxen, att ju längre bort och otillgängligare något ligger, desto intressantare. Jokkmokks marknad är egentligen så fel det bara kan bli. Få bor där, det inträffar första veckan i februari och vädret är kallt. Just detta är samtidigt dess attraktion.

För att ytterligare utveckla näringen behövs, enligt Robert Pettersson, en större medvetenhet kring konsumentperspektivet. Det räcker inte med att sätta upp en skylt för att locka turisterna.

Samarbete i nätverk

– För att skapa en långsiktigt hållbar näring krävs ett ökat samarbete i nätverk. Den som erbjuder en fartfylld aktivitet skickar besökare vidare till en annan entreprenör som erbjuder en informativ aktivitet. Hitills har man inom den samiska turismen ofta agerat tvärtom: har man en bra idé så delar man helst inte med sig av den.

Robert Pettersson anser att det mest rationella är att kombinera renskötsel med turism på ett planerat sätt. Då tjänar renägaren pengar på bägge verksamheterna.

– Turisterna kommer i alla fall och på så sätt kan man erbjuda en bra turismprodukt och själv ta kontrollen över turismen. ✧

Foto: Benny Jonsson

Tre Toppar – hot och möjlighet

I norra Dalarna, mitt i det fjällområde som syns på bilden, står kampen mellan en sameby och turistprojektet "Tre Toppar". Två befintliga skidanläggningar, Idre Fjäll och Fjätervålen, ska länkas samman i ett större liftsystem. Idre samebys intressen vägs mot ökade skatteinkomster och nya jobb i en avfolkningskommun. Huvudaktörerna i detta spel om marken är samebyn, turistföretaget Idre Fjäll, statliga och privata markägare samt Älvdalens kommun. ▶

Intressekonflikt i fjällen

I Idre ställs samebyn med sina tretton renägare mot investeringar i miljardklassen och löften om 300 nya årsarbeten. Redan i dag är Idre en av Sveriges fem största skidorter och den ledande åretruntanläggningen i Skandinavien. Men enligt Idre Fjäll behövs nya attraktioner, fler och längre backar och designat boende för att stärka Idres ställning i den hårdnande konkurrensen om turisterna.

– Idre sameby är inte emot en utveckling av turismen. Men det får inte omöjliggöra samebyns fortsatta verksamhet, slår ordförande Jörgen Jonsson i Idre sameby fast.

Foto: Nisse Schmidt

Ordförande i Idre sameby, Jörgen Jonsson, tillsammans med dottern Erika, på kalvmärkning.

Projektet "Tre Toppar" ska binda ihop skidområdena Idre Fjäll och Fjätervålen med en släplift. Nya nedfarter ska byggas i ett naturreservat på fjället Städjans öst- och västsluttning. Antalet turistbäddar ökar med cirka 6 000 och skiddagarna beräknas bli 178 000 fler. Anläggningarna ska vara både miljöanpassade och estetiskt tilltalande. Grovt räknat handlar det om investeringar runt en miljard kronor. Samebyn har liksom andra berörda varit inblandade under planeringskedet av "Tre Toppar" som pågått sedan 1997.

– Vi har på ett tidigt stadium visat på negativa följder av "Tre Toppar" för rennäringen. Men vi pekar också på alternativ till det nuvarande utbyggnadsförslaget i vår genomarbetade konsekvensanalys, menar Jörgen Jonsson.

Det är inte första gången som förutsättningarna för renskötseln i Idre sameby hotas. Fritidsbebyggelse och de stora turistanläggningar, som redan finns i Idre, har inkräktat på samebyns områden. Allt fler turister innebär bland annat ökad trafik på vägarna och fler snöskoterleder. En golfbana har byggts mitt i renbetesland.

– Det värsta med det nu aktuella turistprojektet "Tre Toppar" är att renens vandringsleder mellan sommar- och vinterbete skärs av. Tillgången på bete är avgörande, utan bete ingen renskötsel, säger Jörgen Jonsson.

Störningar längs flyttvägen får stora negativa följder för renskötseln.

– Renar är vandedjur och har svårt att bryta sina naturliga mönster. Att flytta leder är inte gjort i en handvändning. Det ställer stora krav på samebyn och medför stora kostnader, förklarar Jörgen Jonsson.

Samebyn är också starkt kritisk till att statlig mark, som tidigare upplåtits till

åretruntbete, kommer att exploateras om "Tre Toppar" byggs enligt nuvarande planer. Det gäller ett område kring Städjan inom naturreservatet, som ingår i ett icke tidsbegränsat avtal med Statens Fastighetsverk.

Ta hänsyn till alla intressen

Cirka 80 procent av befolkningen i Idre-Särna-Grövelsjöområdet är i dag direkt eller indirekt beroende av turismen. Med "Tre Toppar" ökar sysselsättningen med upp till 300 nya årsarbeten.

– Idre Fjäll livnär hela bygden, säger kommundirektören Bengt Welin som leder revideringen av Älvdalens översiktsplan där "Tre Toppar" är en viktig del.

Kommunen har förlorat en tredjedel av sin befolkning på drygt 40 år. Det är mot den bakgrunden som markkonflikten i Idre utspelas.

– Det är många turer och Idre Fjäll trycker på, men planarbetet måste få ta tid. Vi måste ta hänsyn till alla intressen, säger kommunalrådet i Älvdalen, Herbert Halvarsson (s).

– Rennäringen är väldigt viktig för vår kultur och som näring. Men vi har ju inga tvångsmedel att ta till, utan kommunens roll är att få igång en dialog mellan parterna. Och en sådan pågår mellan renägare och skogsägare.

Samekulturen är exklusiv

– Samekulturen är exklusiv och lyfter områdets attraktionskraft. Men med det menar jag inte att samerna ska bli "turistlappar" utan fortsätta att utveckla sin näring. Som jag ser det kan "Tre Toppar" ge samebyn möjligheter att förädla och sälja sina produkter, säger Lars Axelsson, VD för Idre Fjäll.

– Alla måste tillsammans ta ansvar, Idre fjäll, Älvdalens kommun och inte minst markägarna. Vi kan ju inte stänga av en flyttled för samerna. Från Idre Fjäll deltar vi i diskussionerna för att hitta kompensationsmarker, framhåller Lars Axelsson. ✧

Foto: Michael Teillus

Minnets, mytens och traditionens landskap

Den samiska historien går ända tillbaka till den förhistoriska jakt- och fångstbefolkningen. Under århundradenas gång lämnar människan spår efter sig, till exempel stigar och vägar, härdar, kåtor och förrådsbyggnader och stängselstolpar.

Många gånger fordras ett tränat öga för att upptäcka de samiska lämningarna. En stor mängd lämningar har återgått till naturen. Oftast finner man lämningar utefter de gamla flyttlederna. Det kan vara visten (boplatser) med eller utan kvarstående byggnader, källargropar och rengården. Detta väldiga land, som sträcker sig över hela fjällkedjan och långt ner i skogslanden mot kusten, är det samiska kulturlandskapet. Turistbroschyrernas tal om vildmark är det samiskt förvaltade landskapet med de betespräglade fjällen som exempel. De mänskliga behoven av värme, föda, vila och samvaro har utvecklats i samspel med natur och landskap. Ett livsrum som måste fungera.

Det samiska kulturarvet är också ett sjä-

lens landskap, fyllt av minnen, myter och muntliga traditioner, ibland förknippade med religiösa innehåll. Den samiska namnsättningen på sådant som terräng, platser, berg och sjöar tillhör således också den samiska kulturmiljön. De senaste topografiska kartorna med sina samiska namn börjar nu stämma med verkligheten. Ibland talar man om det samiska rummet i landskapet.

Under de senaste decennierna har man på många håll insett hur skört och utsatt det samiska kulturarvet är. Det är inte bara naturen som återtar. Samiska lämningar riskerar helt enkelt att städas bort vid exploateringar genom skogsbruk, utbyggnad av vägar, anläggningar och samhällen. Turismens störningar och slitage kan vara ytterligare ett hot i känsliga områden. Mot denna bakgrund har det blivit bråttom att undersöka, dokumentera och renovera samiska kulturmiljöer. Det händer också att man i dag helt enkelt bygger upp på nytt efter äldre förebilder. Samtidigt är det också viktigt att lyssna på de allt färre så kallade traditionsbärarna och nedteckna deras minnen

för att förstå kulturarvets själsliga dimensioner.

Genom olika initiativ har nu hundratals, kanske tusentals, olika samiska byggnader, anläggningar och miljöer kunnat bevaras. Ett äldre hantverkskunnande har kommit till heders igen. Över hela Sápmi utförs nu arbetet med entusiasm från såväl samernas som myndigheternas och museernas sida. Olika former av samhällsstöd har utvecklats, likaväl som för slott och herresäten. Värdet för hela Sveriges kulturhistoria har uppmärksammats.

Kultur och kulturarv ses i dag allmänt som en resurs för ekonomisk och social utveckling. Exempelvis börjar man tydligt se resultat inom området kulturturism. Det är en god idé att träna sitt sinnelag genom att besöka en samisk kulturmiljö. Många objekt är lättillgängliga för dig som besökare. ✧

Lapplands världsarv – Laponia

FN:s organ för kultur, utbildning och vetenskap, UNESCO, utser världsarv. Det är ett sätt att slå vakt om oersättliga natur- och kulturarv. Ett världsarv anses viktigt för hela mänskligheten och ska därför skyddas och bevaras för kommande generationer. Det "samiska" världsarvet Laponia är ett sådant exempel. Grundarna för utnämningen var i korthet dess rika biologiska liv, dess historiska värde för den samiska kulturen och dess värde som samiskt kulturlandskap. Sarek, Padjelanta, Stora Sjöfallet och Muddus nationalparker ingår i området.

Endast ett fåtal av alla världsarv har en levande närvaro av ett ursprungsfolk. Laponia är ett sådant. Sju samebyar är verksamma inom Laponia och driver renskötsel både inom och utanför världsarvets gränser. Genom en av Sveriges så kallade Agenda 21-processer har de sju samebyarna arbetat fram ett eget program, "Samebyarnas Laponiaprogram", för miljö- och näringsutveckling, kulturfrågor, kunskap och information. Dessutom ingår förslag för Laponias förvaltning som föreslås vila på en samisk majoritet i förvaltande organ.

Domstolar avgör samernas markrättigheter

Samer har renskötselrätt till drygt en tredjedel av Sveriges yta. Renskötselrätt är samernas rätt att använda mark och vatten till underhåll för sig och sina renar. Rättigheten är avgörande för samernas möjlighet att bedriva renskötsel.

Renskötselrätten är en bruksrätt till fast egendom. En bruksrätt är en rättighet att använda mark och vatten utan att ha äganderätt. Andra typer av bruksrätter är nyttjanderätter, till exempel arrende och jaktupplåtelse, och servitut, till exempel rätt för en fastighetsägare att använda brunnen på en annan fastighet. Enligt nuvarande ordning äger samerna således inte renbetesmarken, det gör staten, skogsbolag, lantbrukare och andra.

Av Sveriges cirka 20 000 samer är ungefär 2 500 medlemmar i någon av landets 51 samebyar, vilka utgör såväl geografiska områden som ekonomiska samarbetsformer. För att få utnyttja sin renskötselrätt måste man vara medlem i en sameby. En same som är medlem i en sameby får alltså använda mark och vatten som han eller hon inte äger med stöd av bruksrätten.

Urminnes hävd

Många bruksrätter uppstår genom avtal. Den som ska arrendera en bit mark avtalar om detta med markens ägare. För renskötselrätten behövs inte några sådana avtal. Renskötselrätten grundas i stället på urminnes hävd. Urminnes hävd betyder att någon använt mark så länge och så mycket att det uppstått en rättighet att använda den. Renskötselrätten har uppstått genom att samerna använt mark och vatten för renskötsel, jakt och fiske under mycket lång tid.

Samernas förfäder och andra folk har levt i nuvarande Sverige sedan stenåldern. Då och då har de olika kulturernas markutnyttjande orsakat konflikter. Det första officiella brev som hanterar det är från 1584. I brevet deklarerar konungen urminnes rättigheter för samerna ovanför Songamuotka rå och förbjuder Tornebönderna att göra intrång där. Samtidigt deklarerar konungen att all Sveriges mark som "obygde ligga ... hörer Gud, oss och Sveriges krona till och ingen annan".

Samernas rätt erkändes

Århundradena därefter följde en mängd brev och förordningar i vilka staten gjorde anspråk på all obebyggd mark, men samtidigt erkändes samernas urminnes hävd att använda "vidsträckta fjelltrakter, så beskaffade, att endast genom Lapparne och deras renar utkomst åt människor der kan skapas" (proposition 1886:2).

Ända sedan den första renbeteslagen från 1886 har rennäringslagstiftningen

angett gränserna för samernas året-runtmarker och vinterbetesmarker. I dag regleras renskötselrätten genom rennäringslagen från 1971. Den exakta geografiska gränsen för vinterbetesmarkerna har inte fastställts varför det fortfarande är domstolsväsendets uppgift att döma i dessa frågor. Eftersom urminnes hävd måste bevisas, faller bevisbördan på renägarna.

Uppmärksammade domar

Samer bedriver renskötsel i nuvarande Jämtland och Dalarnas län sedan lång tid tillbaka. I jämförelse med de nordligaste länen blev man undanträngd tidigare av de mer omfattande nybyggena och småbruket. Undanträngningen gick så långt att staten från mitten av 1800-talet köpte tillbaka fjällområden och reserverade dessa till renskötseln. De jämtländska samernas året-runtmarker, de så kallade renbetesfjällen, utvidgades därmed.

En omstridd fråga är huruvida renägare har rätt till vinterbete utanför renbetesfjäl-

Renskötselområden i sex län

Samebyn utgör både en ekonomisk samarbetsform och ett bestämt landområde. Inom det geografiska området får medlemmarna i samebyn bedriva renskötsel. I delar av området får medlemmarna dessutom fiska och jaga.

Renskötselområdet utgör ungefär en tredjedel av Sveriges yta från Idre i söder till Treriksrosen i norr. Det betyder att det bedrivs renskötsel i sammanlagt sex län i Sverige: Norrbottens, Västerbottens, Jämtlands, Västernorrlands, Dalarnas och Gävleborgs län.

Fjällsamebyarna flyttar med renarna, på som-

rarna till fjällen och på vintrarna till barrskogar österut. Skogssamebyarna stannar i skogslandet året om.

I Tornedalen bedrivs koncessionsrenskötsel. Den är speciell eftersom även icke-samer får äga renar efter speciellt tillstånd.

Det landområde som en sameby nyttjar är uppdelat i året-runt-mark och vinterbetesmark. Året-runt-mark är ett område där renskötselrätten får utövas under hela året. På vinterbetesmark (ligger ofta i skogslandet) får renarna beta från och med den 1 oktober till och med den 30 april.

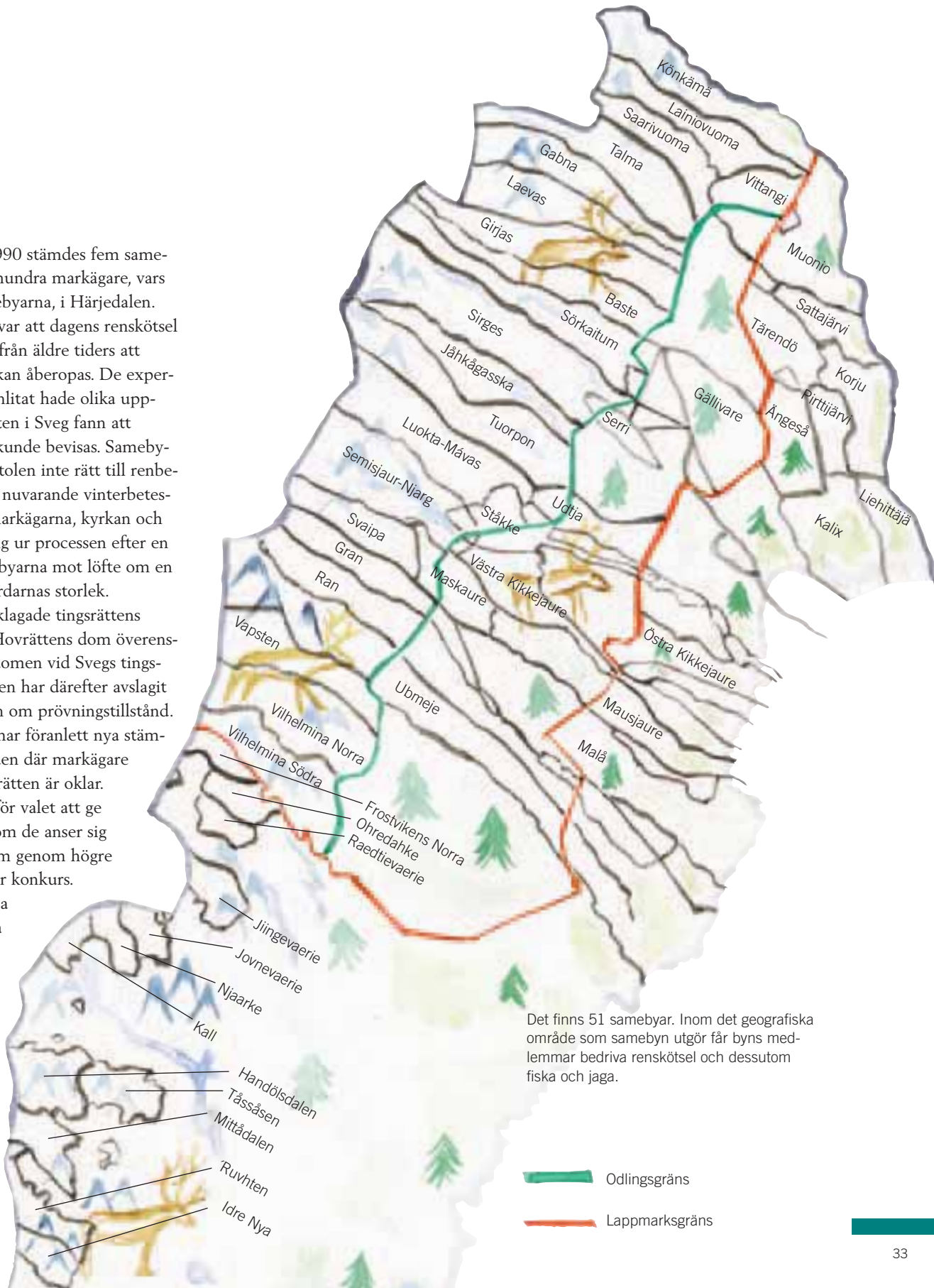
len i Jämtland. År 1990 stämde fem samebyar av närmare sexhundra markägare, vars mark nyttjas av samebyarna, i Härjedalen. Ett huvudargument var att dagens renskötsel skiljer sig så mycket från äldre tider att urminnes hävd inte kan återopas. De experter som båda sidor anlitat hade olika uppfattning och tingsrätten i Sveg fann att urminnes hävd inte kunde bevisas. Samebyarna har enligt domstolen inte rätt till renbetesmark på huvuddelen av nuvarande vinterbetesmarker. De största markägarna, kyrkan och skogsbolagen, drog sig ur processen efter en förlikning med samebyarna mot löfte om en minskning av renhjordarnas storlek.

Samebyarna överklagade tingsrättens dom till hovrätten. Hovrättens dom överensstämmer i sak med domen vid Svegs tingsrätt. Högsta domstolen har därefter avslagit samebyarnas ansökan om prövningstillstånd.

"Härjedalsmålet" har föranlett nya stämningar i andra områden där markägare anser att vinterbetesrätten är oklar. Samebyar står nu inför valet att ge upp de rättigheter som de anser sig ha eller strida för dem genom högre instanser med risk för konkurs.

För att internationella domstolar ska beakta frågan måste alla nationella instanser ha prövats, vilket alltså har skett i "Härjedalsmålet".

I Norge är bevisbördan omvänd: markägaren måste bevisa att urminnes hävd *inte* förekommer. ✧

Det finns 51 samebyar. Inom det geografiska område som samebyn utgör får byns medlemmar bedriva renskötsel och dessutom fiska och jaga.

- Odlingsgräns
- Lappmarksgräns

Under många år har Sverige och Norge förhandlat om en ny renbeteskonvention. I juli 2004 besökte den svenska sameministern Ann-Christin Nykvist några av de renbetesområden i Norge som svenska samer använder för sina renar.

Gränslös näring i Sverige – Norge

I samband med att de svensk-norska nationsgränserna drogs upp i mitten av 1700-talet fick de svenska samerna rätt till renbete i grannländerna. Sedan dess har flera renbeteskonventioner mellan Sverige och Norge slutits, den senaste 1972. Men Norge har i över 100 år hävdats att denna rätt ska begränsas och diskussionen pågår alltså.

Den första renbeteskonventionen slöts i samband med gränsdragningen 1751 mellan Sverige och Norge. Denna gräns utgör också den längsta delen av gränsen mellan Finland och Norge. Till denna gränsöver-

enskommelse gjordes ett innehållsrikt tillägg på 30 paragrafer om de gränsöverflyttande samernas rättigheter – senare ofta kallad Lappkodicillen. Gränsavtalet skulle säkra framtiden, åtminstone för den del av det samiska folket som berördes av gränsdragningen.

De renskötande samerna blev, i och med gränsdragningarna, tvungna att korsa landgränser för att kunna flytta med sina renar som de alltid gjort. Renbeteskonventioner var, och är fortfarande, de avtal som ger renskötare möjlighet att använda marker över nationsgränser.

I Lappkodicillen stadgades samernas rätt att för sin näringsutövning korsa den norsk-svenska gränsen. Mot en liten avgift skulle de samtidigt ha rätt att nyttja land och vatten i det andra landet på samma villkor som det landets egna medborgare. Detta gällde både bete, jakt och fiske i hav och insjö. Vidare infördes bland annat en viss samisk egenförvaltning, det interna samiska rättssystemet Lapperetten, samisk neutralitet vid krig mellan de två länderna, samt handelsrätt i Norge för de nordligast boende svenska samerna.

År 1809 skiljdes Finland från Sverige

och blev ett storfurstendöme under den ryska tsaren med nya gränser. Norge, å sin sida, skiljdes från Danmark 1814 och tvingades in i en personalunion med Sverige. Även om Norge då underställdes den svenska kungen, tillämpades fortfarande Lappkodicillen och de renskötande samerna kunde fortsätta flytta sina djur över den svensk-norska gränsen.

I början av 1840-talet tillsattes dock en gemensam svensk-norsk kommission som skulle utvärdera och föreslå ändringar i Lappkodicillen. Norge ville, så långt som möjligt, begränsa de svenska renskötande samernas renbetesrätt. De ville också genomföra stränga kontroll- och ersättningsbestämmelser. Kommissionen enades visserligen 1844 om att kodicillens rättigheter skulle begränsas, men i praktiken skulle det dröja länge innan de nya bestämmelserna genomfördes.

Betraktades som vilda

Den negativa norska hållningen på den tiden hörde i hög grad samman med jordbrukskolonisationen av delar av Nordnorge. Vidare hade rasistiska och kolonialistiska åsikter börjat göra sig gällande. Bland annat blev de renskötande samerna i början av 1840-talet jämställda med de "ville" (vilda). Enligt en tidningsartikel behandlades de norska jordbrukskoloniserarna mycket värre av de svenska renskötande samerna än den behandling som kolonialister i övriga världen fick utstå från "vilde urindvaanere".

År 1852 skedde den så kallade gränstängningen mellan Norge och Finland. Därefter blev det förbjudet att flytta med renarna över gränsen. För renskötelsystemen på hela Nordkalotten var gränsspärningen en katastrof. Ett tydligt exempel är den stora utflyttningen av renskötande samer från Kautokeino i Nordnorge till svenska Karesuando under 1850-talet. Dessa samer fortsatte att nyttja vinterbetesmarkerna i Finland, men nu som svenska undersåtar.

För att få slut på svenska samers användning av finska betesmarker bad de finska myndigheterna den ryska regeringen att spärra gränsen mot Sverige. Till en början fick man emellertid inte gehör för detta, men år 1889 stängdes även gränsen mellan Finland och Sverige för överflyttning med renar. Därmed blev även denna gräns ett reellt hinder för den samiska gemenskapen inom renskötsel. Följden blev att en stor del av de Kautokeinosamer som hade skrivit sig i Karesuando, återvände till Norge även om många familjer stannade kvar.

Det gränsöverskridande renbetet blev sedan en av de svåraste frågorna i samband med unionsupplösningen 1905 mellan Sverige och Norge. Norge ville bli kvitt Lappkodicillen och de svenska samernas renbetesrätt. De norska kraven avvisades och Norge fick i princip acceptera att kodicillen inte kunde sägas upp.

Bitter dragkamp

De följande åren fortsatte den bittra dragkampen i renbetesfrågan. Först 1919 lyckades parterna enas om en renbeteskonvention. Med den begränsades de svenska samernas renbetestillgång i Norge starkt. Detta ledde till en svår situation

i de nordligaste renbetesområdena i Sverige och renskötande familjer tvångsflyttades söderut.

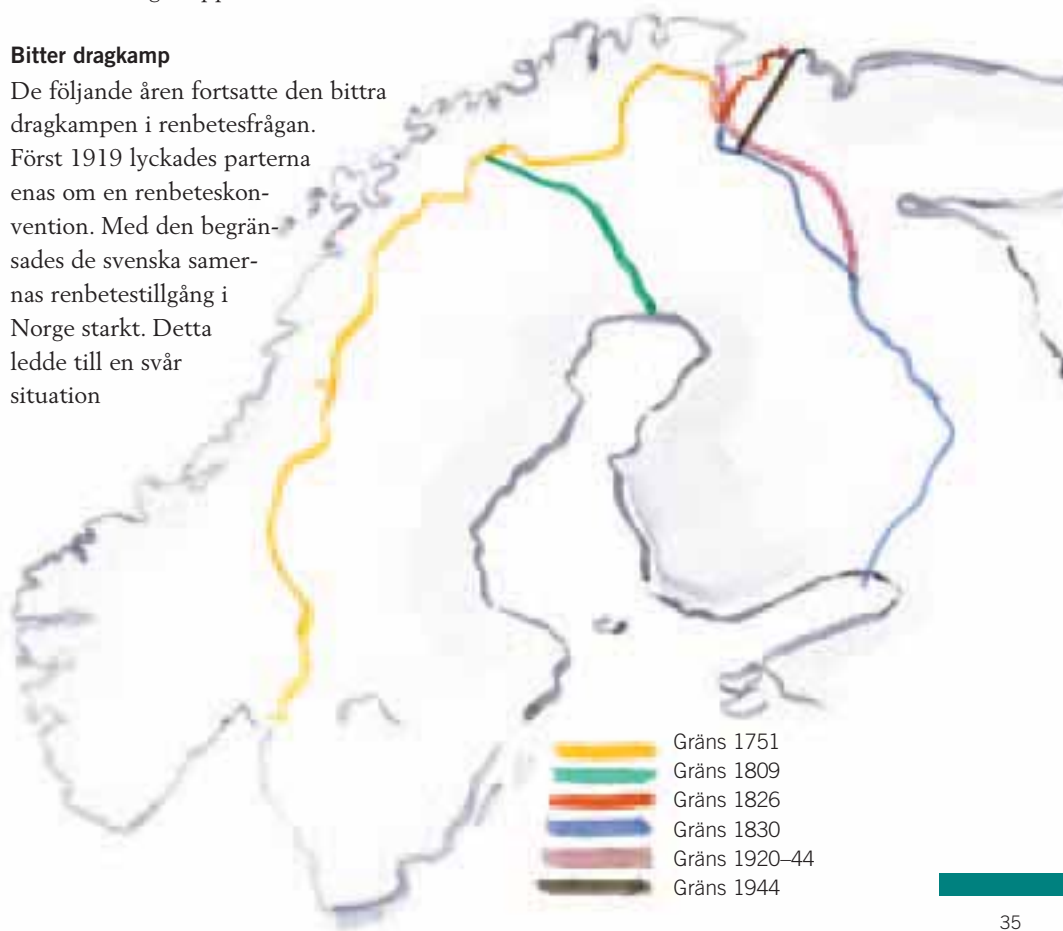
Renbeteskonventionen reviderades 1949, utan några grundläggande ändringar. I 1972 års renbeteskonvention gjordes emellertid betydande ändringar som ytterligare inskränkte de svenska renskötande samernas renbetesrätt i Norge.

Under flera år har Sverige och Norge förhandlat om en ny konvention. En intressant fråga i detta sammanhang är vad som sker om länderna inte blir eniga. Är det då Lappkodicillens regelverk som åter reglerar renskötsel över gränsen mellan Norge och Sverige? ✧

Steinar Pedersen

Cand. philol. Verkställande direktör

SEG/Samisk Nærings- og utredningssenter i Deatnu-Tana.

Med jakten som levebröd

Om man befinner sig i norra Västerbotten och passerar Sorsele så hamnar man på vägen till Ammarnäs. Där mobiltelefonen tystnar tar man till höger och kör en liten skogsväg i några kilometer. Vägen slutar vid en sjö och man möts av tystnaden och Torsten Jonsson. Han brukar möta besökarna och ta över dem till sitt hem med båt. Tvärs över den fiskrika lilla sjön Vosträsk.

Runt sjön ligger några hus utspridda, de allra flesta är i dag tomma sommarstugor. Torstens hus ligger på en kulle vid stranden. Bakom huset finns några uthus, ladugårdar och vallar. Trots sina sjuttio år så är det en livfull och pratsam styrman. Torsten säger sig ha ett problem som inte är så allvarligt. Hans hörsel är något nedsatt.

– Därför, säger han, om du får fel svar så beror det på hörseln, inget annat.

– Det var när någon av mina förfäder en vinter blev helt utan renar som han bosatte sig här, berättar Torsten. Framåt vårkanten lånade han en härk som drog hans tillhörig-

heter. Och när han kom fram hit, till den här trakten, så släppte han lös härken och sade att här slår jag mig ner.

Levde på jakten

Förfadern och generationerna som följde kunde bärga sig bland dessa skogar. De hade några kreatur, fisk i sjön och så det viktigaste, det som gav pengar till hushållet – jakten. När jakt på varg och järv gav skottpengar så var det de fastboende som jagade. Renskötarna hade själva varken tid eller tillfälle att göra detta, menar Torsten.

Småviltet, tjäder, orre, ripa, hare, ekorre och mård gav både mat och inkomster. En älg på hösten gav mat för en stor del av vintern. Med tiden blev marken och sjöarna kring Vosträsk skrivna som hemman. Livet kring sjön var gott.

Det var för ett bra tag sedan som saker började gå snett, enligt Torsten. De fastboende samerna hade med hjälp av lagar blivit bortdefinierade som folk. De var varken bönder eller renskötare. Den rennärlagslag som kom 1928 definierade samer som

renskötare. Några andra samer fanns inte. Antalet fastboende samer var litet och de levde utspridda från Härjedalen och norrut. De hade heller aldrig organiserat sig som de renskötande samerna gjort genom bland annat SSR (Svenska Samernas Riksförbund).

Björnjakt vid 13 år

– Jag var tretton år då jag för första gången fick låna fars gevär och bege mig på björnjakt ensam. Mor var orolig men jag for iväg. Jag gick långt och hade tänkt övernatta i skogen, men när skuggorna började bli längre insåg jag att det nog skulle vara bättre att sova i sängen än under en gran. Så jag skyndade mig springande hemåt i skymningen. Väl hemma var mor lättad medan far bara tittade på mig och sade att han väntat länge på att jag skulle komma.

Torstens liv som ung var jakt och fiske. De kunde ligga ute veckovis på sina jaktressor. Varje säsong hade sin jakt, under hösten älg och björn, under vintern ripa och annan fågel.

– En dag hade vi skjutit mer än tjuugo ekorrar, och för varje skinn fick vi fem kronor. Då hade det gått riktigt bra för oss! Och fanns det inget kött i huset så lade man ut några nät.

Foto: John Erling Utsi

Torsten och hans fru Elli har bostad både i Vosträsk och i Sorsele. I samhället finns, till skillnad från i Vosträsk, både el och vatten. Under några vintermånader bor de därför i Sorsele. Men så fort solen börjar värma och fram till den riktiga kölden kommer i november, så bor de här ute.

– Med ved, gasol och solcell klarar vi oss bra, säger Torsten.

Inte tysta längre

Torstens son har engagerat sig politiskt. Han och några andra har bildat ett politiskt parti, Jakt- och fiskesamerna, som i dag finns med i Sametinget. De representerar där en grupp samer som knappt hörts eller syntts till. Deras krav på samma rättigheter som renskötande samer, har satt myror i huvudet på både politiker, myndigheter och andra. Och de kommer inte att vara tysta längre, menar Torsten. Trots att de har en lång kamp framför sig: att få tillbaka rätten till de marker deras renlösa förfäder skötte om och levde av.

När jag ska lämna Torsten säger han att hans släkt haft många jägare.

– Så om du hittar boken om björnjägaren Klomma ska du skaffa en åt mig. Den skulle jag gärna vilja läsa. Det var min farfarsfar. ✧

Värdet av jakt svårfångat

I Sverige finns drygt 300 000 aktiva jägare som varje år skjuter cirka 100 000 älgar. Till det ska läggas att dubbelt så många rådjur och ett mycket stort antal annat vilt fälls varje år.

Det är svårt att beräkna värdet av jakten. För Torsten Jonsson (se artikel här intill) och andra samer som är beroende av jakten och fisket är värdet av varje skjuten älg mycket påtagligt. Men det går också att beräkna värdet i ett större perspektiv.

Värdet brukar delas upp i två delar, dels köttvärdet som det fällda viltet representerar, dels rekreativvärdet av jakten som fritidssysselsättning – det vill säga vad jägaren är beredd att betala för själva jaktutövningen.

Ett exempel på hur värdet kan beräknas enligt ovanstående "formel" har tagits fram av Svenska Jägareförbundet och gäller för 1997.

1997 fälldes 94 300 älgar. Med en medelvikt på 135 kg (slaktvikt) och ett köttpris på 35 kronor (slakteriet) blir det samlade köttvärdet cirka 445 miljoner kronor. Tidigare beräkningar, gjorda av docent Leif Mattsson vid Sveriges lantbruksuniversitet i Umeå i slutet av 80-talet, beräknade rekreativvärdet för älg till 60 procent av det totala jaktvärdet. Det innebär att jaktvärdet för älg skulle kunna uppskattas till närmare 1,1 miljarder kronor. Till detta kan också läggas det som kan kallas "friskvårdsvär-

de", det vill säga att många vistas i skog och mark med jakten som huvudsaklig drivkraft, vilket har positiva effekter både för individen och samhället.

Detta är ingen samhällsekonomisk analys som tar hänsyn till, exempelvis, kostnader för viltskador på skog och gröda samt trafikolyckor. Inte heller jaktutövningens påverkan på sysselsättning, produktion och försäljning av varor och tjänster. I kalkylen ska också läggas viltets värde för den biologiska mångfalden.

Foto: Peter Rosén

Att hitta det rätta snittet

Midnattssolens stilla ljus har just lagt sig över de snöklädda fjälltopparna. Nere i dalen, på en upptrampad kulle i Dividalens nationalpark, hörs tusentals råmanden och enstaka rop. Det är kalvmärkning i Lainiovuoma sameby.

För den oinvigde liknar den inhägnade kullen ett kaos. Mitt inne i myllret av råmandena, skrikande människor och springande renar, går Tomas Marakatt.

Med händerna i ett stadigt grepp om lassot och en blick koncentrerad på renvadjornas öron cirkulerar han runt och söker efter ett speciellt snitt.

Ett halvt avskapat högeröra med ett v-format snitt i mitten och ett vänsteröra med gropliknande trappsteg. Det är öron som Tomas skulle känna igen även i sömnen.

Hundratals renar rusar över den steniga jorden som genom åren blivit nedtrampad av tiotusentals svarta klövar. Allt överröstas av de små kalvarnas desperata rop på mamma och vajornas ängsliga oro över sina små. Om du lyssnar tillräckligt länge på de tusentals råmandena, kan du höra att alla renar har sitt eget uttal och röst, precis som vi tvåbenta har.

Lukten känns som ett mellanting av

avföring och hund, men för renskötarna är den lika naturlig som doften av deras egen svett som frodats efter några timmars lassokastande. I år verkar gult vara innefärgen, men Tomas lasso är lila med en plastbit längst fram. Den har två hål som lassot träs igenom och bildar en ögla.

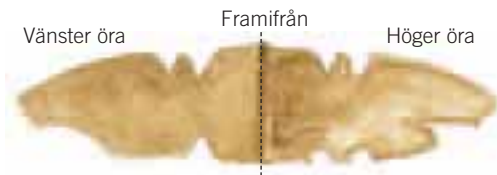
Medan renvajorna söker sina kalvar, letar Tomas efter dem som har funnit och följer sin mor.

– Kalvmärkning är då man ser resultatet av höstens och vinterns jobb. Fast det är ingen semester precis, säger Tomas och torkar svetten från pannan.

Tvåhundra meter bort, på andra sidan rengärdet, skriker Per-Ola Blind på samiska:

– Per-Anders, Per-Anders. Jag ser den.

En kort man i medelåldern småspringer över rengärdet samtidigt som han aktar sig

Renmärke är de speciella snitt i renens öron som signalerar vem som är dess ägare. Ett renmärke är personligt och ärvs ofta inom släkten. Alla renmärken finns samlade i länsstyrelsernas renmärkesregister.

för att inte halka på de runda stenarna.

– Vad såg du, frågar Per-Anders Blind.

– Här är din bruna kalv, den som vi inte fångade för några timmar sedan. Och så är deras jakt igång.

Det jagas även på andra håll. Lassot viner i luften. Någon bommar och någon är mitt i prick, runt halsen.

Plötsligt fastnar Tomas blick. Hans stegrytm ökar och andetagerna är koncentrerade. Ögonen är fästa på en brun kalv som är lite vitfärgad runt nosen. Vajjan har det rätta snittet.

Snabbt som blixten drar Tomas i den högra handen och gör sju öglor samtidigt som blicken är fastlåst vid målet. De bruna kängorna trampar på renskiten och de lösa stenarna samtidigt som högerarmen höjs långsamt. Inga snabba rörelser nu. Då plötsligt. Som en huggorm. Den bruna kalven är fast innan han ens hunnit reagera. Med ett bröländande försöker han slita sig fri, men förgäves. Det lila lassot sitter runt halsen och Tomas drar till sig kalven med båda händerna.

– Träning ger färdighet, ler Tomas och lyfter upp den meterlånga kalven och sätter sig på honom till dennes förundran.

Kniven åker fram ur jackfickan. Med snabba rörelser har det hela örat förvandlats och fått det rätta snittet, precis som sin mors. Med ett skutt far kalven iväg och Tomas plockar upp lassot och stoppar in kniven i fickan. Han, renarna och de femtiotal andra renägarna har många timmars sökande kvar i natt. ✧

Foto: Peter Rosén

Näring på djurens villkor

Inom varje samebys område strövar och flyttas renarna mellan olika betesmarker. Betesområdena har olika egenskaper som gör dem betydelsefulla för renskötseln vid olika tider på året. För att förflytta sig mellan de olika områdena används särskilda vandrings- och flyttleder som ofta är mycket gamla. I arbetet med renarna använder rensköterna förutom olika leder, även olika hagar för att samla, skilja, märka och/eller slakta renarna.

Arbetet med renarna sker på djurens villkor där väder, vind och bete är avgörande. Rennäringen är känslig för störningar både från andra markanvändare och rovdjur. På våren, när vajorna kalvar är det särskilt viktigt att renarna får vara ostörda. Även under andra perioder på året, till exempel vid flyttningar, är renen speciellt känslig för störning. Vid en trång passage, så som över en väg, kan störningar göra att en hel hjord sprids, vilket leder till mycket merarbete för rensköterna.

Anpassad för klimatet

Renarna är hjortdjur som lever i flock. Den art som finns i norra Skandinavien kallas tundraren. Det finns ungefär 225 000 renar (år 2000) i Sverige. Renen är det enda hjortdjuret där båda könen har horn. Tjuren, sarven, och kon, vajjan, fäller sina horn varje år. Stora horn ger status i flocken. En hanren kan samla ett harem om 25–30 vajor som han vaktar. Efter brunsten fäller hanrenarna sina horn, medan honrenarna behåller sina till våren. Under vintern kan vajorna därför jaga undan sarvarna från de bästa betesplatserna.

Renen är anpassad till klimatet. Pälsen är mycket tät med hår som isolerar väl och klövarna är stora nog att springa på snön och gräva genom snön efter lavar.

Djuren blir 85–120 cm höga. Som jämförelse är älgen ungefär dubbelt så hög och väger fem-sex gånger mer.

I maj söker sig honrenarna till fjälls för att kalva. Kalven följer henne under sitt första år, tills renkon får en ny kalv. Sommartid lägger renarna på ett rejält hull för att klara vintern. Renägaren slaktar ofta en del av hanrenarna på hösten när de är kraftiga inför brunsten.

Att slöjda med själ och hjärta

Trots att Sune Enoksson är en av sameslöjdens mest erkända utövare, har han aldrig kunnat leva helt på sin konst. Sunes knivar, dosor och kåsor är hett eftertraktade samlarobjekt. Den som beställt ett föremål av hans hand kan få vänta i årtal. Men rik har han inte blivit.

Inte på pengar i alla fall. Men livskvalitet – tillsammans med slöjdande hustrun Astrid och fyra, nu utflugna, barn – har han nog haft i övermått.

De träffades på dåvarande Samernas Folkhögskola i Jokkmokk 1951. I över femtio år har de levt och arbetat tillsammans. Sune med hårdslöjd, Astrid med mjuka material som skinn och textil.

De utstrålar en sällsynt samstämmighet och trivsel, när vi träffas i den kombinerade ateljén och bostaden, byggd på slutningen

upp mot Ingemarsbacken i Tärnaby. Sensommardagen är vacker och utsikten över Gautajaure och fjäl- len söderöver hänförande.

Långa dagar och hårt arbete

Astrid har en liten slidkniv hängande i en tvinnad skinnsnodd runt sin hals. Det är en helhornkniv, med slida och skaft av renhorn, rikt ornamenterat. Sune har gjort den – en av hans specialiteter – och en av många gåvor till hustrun.

Namn: Sune Enoksson
Familj: Slöjdande hustrun Astrid, fyra barn och sju barnbarn.
Utbildning: Samernas Folkhögskola, slöjd- lärarutbildning vid Nääs.
Yrke: Slöjdare och lärare. Finns representerad och har tillsammans med Astrid ställt ut på Västerbottens museum på 60-talet och 2002. Har fått Västerbottens kulturstipendium 1964 och 1999.
Bakgrund: Renskötarfamilj i tidigare generationer inom Vapstens Sameby i Tärna kommun. På 20-talet skaffade familjen ett hemman med jord, ägor och kor i Sandnäset.

– Jag valde min hustru med omsorg. Hon har renlycka, säger Sune och kastar en öm blick på Astrid.

– Jag använder den till allt. Att skära papper med, när jag syr... jämt! Den hade jag på mig när jag for till Kina, säger Astrid.

De vackraste han gör, stannar inom familjen. De fyra barnen har alla var sin samling. Men Sune Enoksson har hela livet varit en flitig man så det har blivit mycket gjort.

– När jag jobbade samtidigt blev det långa arbetsdagar. Först i skolan, sedan i ateljén fram till tio, elva sådär. Då brukade vi avsluta dagen med renskav, vatten och hårt bröd!

I 40 år arbetade han som slöjdlärare i Tärnaby vid sidan om konsthantverket. Nu är Sune Enoksson 70 år och pensionär.

Varför har det gått så bra för dig?

– Man måste ha ett glödande intresse, en passion för det man gör. Man måste förstås ha lite talang också, men det mesta är envishet och tjurskallighet. Och man måste ha råd att vara fattig ibland!

Sune menar att det är omöjligt att leva på slöjden. För att få en draglig inkomst har han räknat ut att omsättningen måste ligga runt 400 000–500 000 kronor. Och det är en omöjlighet när man sysslar med ett konstnärligt arbete.

– Där har vi det största problemet, menar Sune Enoksson som berättar att han faktiskt gjorde tidsstudier på sig själv under en längre period.

– Av en åtta timmars dag, blev det bara fem timmars effektiv arbetstid. Resten gick åt till annat, folk som kom på besök, kunder och liknande.

Hög konstnärlig kvalitet är a och o

Verkstaden ligger i ett litet rött hus strax ovanför bostaden. I lådor ligger råmaterialen: renhorn, älghorn, masurbjörk, rot och träbitar av skilda slag.

Här finns flera maskiner, såg, slip, svarv, som han – till skillnad från slöjdarna förr i tiden – använder i grovgörat. Mesta tiden sitter han dock vid det välslitna bordet framför fönstret och arbetar med kniven. Ornamentiken skärs in för hand, med ögonmått direkt, utan förlagor.

Ett arbetsår i Sápmi

Som samiska slöjdare och livskamrater, lever Astrid och Sune Enoksson ett liv nära naturen. Sysslorna är rytmiskt återkommande. Här skriver Astrid Enoksson själv om ett arbetsår:

Vintermånaderna från november till mars har vi fullt upp med att tillvarata det arbetsmaterial som förvaras i frysarna, till exempel råa skinn av ren i olika åldrar, senor för trådspinning och olika barker.

Den samiska mathanteringarna är också en del i vår vardag året om och infrysning och torkning är bra metoder att kunna förlänga tiden på tillvaratagandet av de läckerheter som naturen bjuder. På våra arbetsbänkar ligger dessutom alltid påbörjade arbeten som väntar på fullbord.

Förvåren stundar när marssolen hunnit en bit över horisonten – då avslutar vi nätfisket under isen och ripsnaringen. Ljuset återvänder med längre dagar och det blir svårare att hålla sig inomhus för att arbeta.

När skaren bär i **april – maj** samlar vi material till knivar av de krokiga, vindpinade björkarna i skogslisten på fjället. Innan bäcken öppnar i maj gör vi avhårningen av skinnen som vi färgar med barker som insamlades och torkades året innan.

– För mig är kniven huvudverktyget, säger Sune och betonar hur viktigt det är att hålla dekoren stilren.

Ingen av Sunes knivar, dosor eller kåsor är den andra helt lik. Alltid skiljer någon detalj. Men hans ornament är alltid stramt geometriska, som det sydsamiska förespråkar. Han blandar aldrig in nordsamisk, mer organisk och figurativ dekor. Däremot experimenterar han med nya materialblandningar, som att lägga in tenn och silver i renhornet.

Att hålla en hög konstnärlig kvalitet, att aldrig tumma på den, är a och o för den som vill göra sig ett namn inom slöjden, menar Sune.

– Då har man alltid köpare.

Viktigt lära sig företagandet

Vad har han för råd till den som vill satsa på slöjden?

I början av juni – innan växtligheten kommer igång ordentligt – söker vi rotmasur av björk och tar angelicarot, al- och blodrottrötter för både färgning av skinn och garner samt för användning som läkeörter.

I slutet av juni och fram till senare delen av juli bereder vi skinn och hudar. Tråden savar denna period så det är enkelt att förse sig med barker för torkning. Vi växtfärgar garnerna till vävnader och band samtidigt som vi tar reda på örter och växter som torkas och fryses in.

Rötmånaden infaller i **slutet av juli** och varar till slutet av augusti då det blir fuktigt och varmt.

September är slaktmånaden då köttet av ren och älg tillvaratas för årets behov samt material såsom skinn och senor för slöjddandamål. Brunstperioden för ren är en månad från den 16 september och för älg en tid senare.

Vissa år blir det att vandra i skogarna under september och **oktober** efter kantarellerna som kan helt lysa med sin frånvaro beroende på torkan eller på att frosten och snön kommer tidigt.

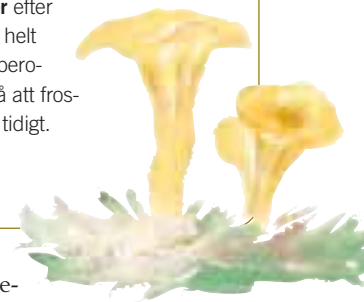
Tärnaby
Astrid Enoksson

– Att lära sig företagandets spelregler. Det är viktigt att kunna bokföring, skattefrågor och sådant, för att inte åka på bakslag som är svåra att reparera.

– Den samiska kulturen går inte under utan statsbidrag. Men det är klart att det vore välbehövligt om det funnits en investeringsfond som gällde samisk företagsamhet inom slöjd och konsthantverk. Den frågan har också diskuterats inom berörda organisationer. Att slöjda kräver ofta stora investeringar i utrustning, lokaler, utbildning och marknadsföring. Men samiskt hantverk går ju aldrig att massproducera, säger Sune Enoksson.

När han sen funderat ett varv till, som så ofta, tillägger han:

– Fast kommer den rätta personen, med rätta intresset och rätta ambitionen, så fortsätter han att skapa, oavsett bidrag. ✧

Designgruppen från norr

– gör moderna kläder med samisk inspiration

När älgjakten börjar, då stannar symaskiner-na i Lappland. Åtminstone hos Sara Svonni och Ann-Sofi Fjällström, två av fem medlem-mar i en designgrupp med sitt samiska ur-sprung som gemensam grund och inspira-tionskälla.

De har alla fem gått på Samernas utbild-ningscentrum i Jokkmokk. År 2000 gick de ut den nystartade Päls- och skinnkonfek-tionslinjen. Samma år gjorde de sin första visning på Jokkmokks marknad.

Nu driver de alla sina egna designföretag och många mil skiljer dem åt till vardags. Men de träffas regelbundet och har mode-visningar och marknadsföring tillsammans. Då heter de Davvebiegga – Nordanvinden.

De tillverkar kläder i modernt utförande men med en tydlig samisk hemvist. De har flera gånger varit nere i Stockholm och

visat sina kläder, och i norra Sverige fram-träder de med jämna mellanrum trots avstånden dem emellan.

Samiskt men nyskapande

Åsa Päiviö bor i Jokkmokk, Hanne Lena Wilks i Norge, Lise Tapio-Pittja i Nattavaa-ra och Sara Svonni och Ann-Sofi Fjällström bor i, och i närheten, av Tärnaby.

Alla fem har vuxit upp i samiska hem, där sömnad och slöjd ingått som en natur-lig syssla i vardagen. När de uppträder till-sammans är de också ofta klädda i den tra-ditionella kolten.

– När man syr kläder är det viktigt att

Utförsåkaren och världsstjärnan Anja Pärson ringde och ville ha något snyggt att ta på sig på Idrottsgalan. Ann-Sofi Fjällström och Sara Svonni fick bara en dag på sig.

Foto: Carl Gustaf Gustafsson

Fem designers som alla gått på Samernas utbildningscentrum i Jokkmokk. Åsa Päiviö, Sara Svonni, Hanne Lena Wilks, Ann-Sofi Fjällström och Lise Tapio-Pittja driver i dag designgruppen Davvebiegga tillsammans.

och dräktskick. Ingen klarar sig enbart på sömnaden. De är tusenkonstnärer, som så många andra samer.

– Ens namn måste bli känt, om man ska lyckas som designer, säger Sara Svonni. Därför har både hon och Ann-Sofi visat upp sina kläder på Rookies, en mässa för unga designers i Stockholm. Och de tänker fortsätta dra söderut om det behövs. Fast viktigast är Jokkmokks marknad.

– Veckorna innan brukar vi sy dygnet runt! ✨

veta vad som är traditionellt och vad som är nyskapande, säger Sara Svonni. Hon menar att den samiska inspirationen kommer naturligt, i materialvalet – oftast renskinn och ylle – i färgerna och i detaljarbetet.

– Om jag till exempel ska göra tofsar på en anorak, då känns det naturligt för mig att använda rött och gult ylletyg. De färger som finns i min kolt från Jukkasjärvi.

Hon visar renskinnsanoraken med tofsar, som också har andra speciella samiska kännetecken, så som tvinnade skinnsnoddar och infällda trianglar i ylletyg i nederkanten på ärmen.

Sara beskriver sin stil som ungdomlig. Men i detaljarbetet tar hon till det traditionella. Som en enkel dekor i tennbroderi på en i övrigt ”modern” klänning. Hon syr det mesta, men skinnbyxor har blivit lite av hennes specialitet.

Anja ringde

Eftersom både Sara och Ann-Sofi bor i närheten av Tärnaby har de ofta kontakt med varandra. De jobbar också tillsammans ibland. Som med klänningen i renskinnsmocka till slalomstjärnan tillika Tärnabybon, Anja Pärson.

– Anja ringde till mig och ville ha något alldeles extra att ta på sig till Idrottsgalan.

Det var bråttom. Jag hade en dag på mig. Då ringde jag till Sara som åkte och tog mått. Så satte vi igång. Vi blev färdiga och klänningen blev mycket uppmärksammad i pressen. Man skrev om Anja Pärsons ”Sagan om Ringen-klänning”, berättar Ann-Sofi Fjällström.

Varje plagg som Sara och Ann-Sofi syr, är måttbeställt och utfört efter kundens önskemål. Materialet – ofta skinn eller päls – är dyrt. Det gäller att veta vad man gör, innan man sätter nålen i!

Saras Svonnis syateljé ligger i svärföräldrarnas röda gäststuga i Tärnafors. Ofta tittar Ann-Sofi förbi. Då sätter de sig för att bolla idéer eller tala designproblem tillsammans.

– Det är bra att ha någon att tala med. I dag gör jag allt själv, design, tar mått, gör mönster, syr, marknadsför, sköter bokföringen och säljer. Jag jobbar också en hel del med ändringssömnad. Men mitt mål är att bara jobba med design och marknadsföring, säger Sara som är uppvuxen utanför Kiruna.

Egna renar

Ann-Sofi har egna renar och tillhör Ubmeje sameby. Hon är också utbildad förskollärare och jobbar extra ibland. Sara hoppar in som receptionist och lärare. Hon håller också föredrag om samisk kultur, historia

Foto: Marit Baer

Studera duodji på Samernas utbildningscentrum i Jokkmokk

Ylva Pavval går på samma utbildning på *Samin Áhpadusguovdás*, Samernas utbildningscentrum i Jokkmokk, som medlemmarna i Davvebiegga. Ylva har redan lärt sig grunderna i duodji, samiskt hantverk, och hon vill lära sig mer. Slöjdlinjen, som Ylva går, är en av flera längre utbildningar som erbjuds eleverna. Utbildningscentrumet har sina rötter i Samernas folkhögskola som bildades 1942 och drivs i dag som en stiftelse. På skolan sker undervisningen på både samiska och svenska och den är den enda i sitt slag i hela Sápmi.

Foto: Jan Gustavsson

Från nytto- till konstföremål

Duodji, den samiska slöjden och konsthantverket, har sitt ursprung i den tid då samerna var självhushållande nomader. Täta uppbrott krävde lätta och praktiska föremål. Funktionen kom först, därefter näring åt själen – den konstnärliga utsmyckningen.

Männen har traditionellt sett slöjdat i trä och horn, medan kvinnorna av tradition sysslats med skinn, sömnad och rotslöjd. Det brukar också kallas för hård- och mjukslöjd.

Kniven – används till allt från jakt till hushållsarbete, skinnpåsar, kistor och skrin att packa i, kosor att dricka ur och stävor att mjölka i. Nyttoslöjden gjorde man av det material som naturen gav. Så är det fortfarande.

Renen bidrar med horn, ben, päls, skinn och senor till tråd. Från björken får man trä, näver, rötter, och de knölformade ut-

växter som kallas vril. Mångtusenårig kunskap talar om för slöjdaren när och var, hon eller han bäst hämtar sitt material.

I dag står den konstnärliga utformningen – och inte bara nyttan av föremålen – i fokus. Sameslöjd av hög kvalitet har en stor skara samlare världen över och dess utövare hyllas. Ett starkt traditionsbundet, ortskarakteristiskt konsthantverk, där släkter som Fankki, Poggats, Sunna, Kitok, Huuva, Pirak och många fler, satt outplånliga spår i historien och än i dag, genom yngre generationer påverkar utvecklingen.

Foto: Kurt Kihlberg

Helhornsknivar av Esse Poggats. Slidan görs i två delar horn som limmas eller nitas ihop.

Att slöjda av björkens rötter har lång samisk tradition. Denna *náhppi*, mjölk kopp, är gjord av Ellen Kitok Andersson, dotter till Asa Kitok, en legendarisk rotslöjdare.

Foto: Thorbjørn Bjørkli/Varanger Samiske Museum

Foto: Kurt Kihlberg

Nils Nilsson Skum (1872–1951) är en av den samiska konstens stora föregångare. Han arbetade främst i blyerts och krita. Med stor deltaljskärpa och ofta ur fågelperspektiv, skildrade han landskapet och arbetet med renarna under flyttningsraiderna.

Foto: Thorbjørn Bjørkli/Varanger Samiske Museum

Pärlpåse i skinn av Åse Klemensson, Undersåker.

Den traditionella dräkten

Samernas traditionella dräkt kallas kolt. Kolten är en viktig sammanhållande identitetssymbol och den har en särskilt stor betydelse i festliga sammanhang. Vid dop, begravningar, bröllop, konfirmation och andra högtidliga tillfällen bär många samer kolt.

Dräktens utseende varierar mellan olika områden i Sápmi. Dessutom skiljer sig koltens grundsnitt beroende på kön och i vissa områden även beroende på bärarens ålder och civilstånd. Några exempel på skiftningar i snittet är att manskolten är kortare än kvinnokolten och att kolten tenderar att vara längre i södra Sápmi än längre norrut. På samma sätt som andra kläder varierar koltens utseende delvis med modet. Sömmerskans egen fantasi kan dessutom ge individualitet till dräkten i färg, dekor och bandmönster.

Tidigare tillverkades de flesta kläder i hemmen. Grundmaterialet kom från renen och andra pälsdjur och av päls, skinn och senor gjordes både kläder och skor. Vadmal och kläde, liksom ullgarn till bandvävning, köptes av handelsmän. I dag sys kolten lik-

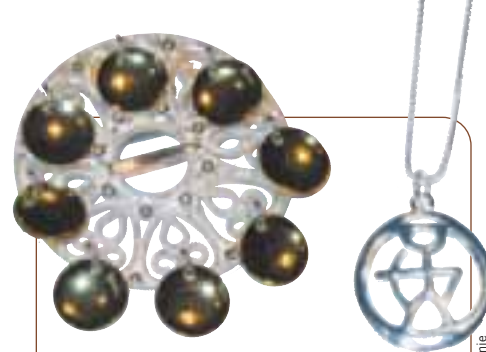

Foto: John Erling Utsi

Ann-Ristiinna Anti, Nils Anders Appfjell-Utsi och Anna Caroline Siri-Fyhn.

som förr av kläde och vadmal men lika ofta används material som siden, sammet och olika syntetblandningar.

Till den samiska kolten hör traditionellt sett bälte, skor och skoband samt sjal eller barmkläde. Dessutom används ofta tillbehör så som oväderskrage, smycken, handskar, byxor och mössa.

Silvret – bank och statussymbol

Silver användes länge som statussymbol och bank i det samiska samhället. Det silver som användes vid högtider speglade om man var framgångsrik i renskötsel och handel. Silvret fungerade också som en slags bank och borgade för familjen och de efterlevandes ekonomiska trygghet.

Gammalt silver berättar om forna möten mellan kulturer, exempelvis mellan kristendomen och schamanism. Dagens samiska silversmycken inspireras både av det traditionellt samiska och det moderna.

Smyckena tillverkade av kautokero sglvisme

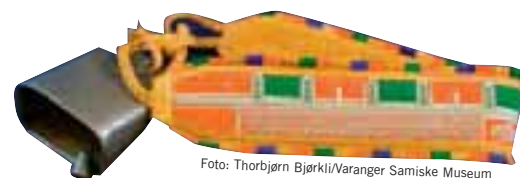
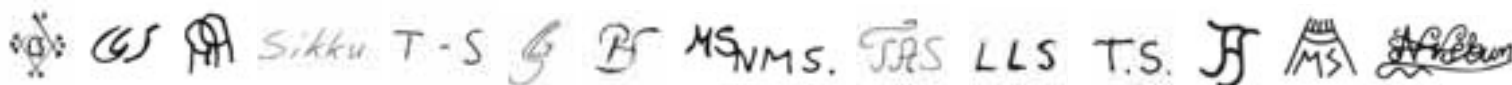

Foto: Thorbjørn Bjørkli/Varanger Samiske Museum

Renkrage i skinn, dekorerad med rött och grönt kläde och tennbroderi. Av Lena Persson, Hallen.

Signaturer av några sameslöjdare ur boken Duodji – slöjdens mästare av Kurt Kihlberg.

Foto: Kurt Kihlberg

Lars Pirak (f 1932) räknas som en stor förnyare av både samisk bildkonst och slöjd. 2003 blev han som första samiska konstnär utsedd till hedersdoktor vid Umeå universitet.

Nålhus i helhorn av Anders Sunna. Han är son till den kände slöjdaren Erik Knutsson Sunna (1894–1976), en av de första som slöjdade på heltid i Kirunaområdet.

Foto: Kurt Kihlberg

Foto: Kurt Kihlberg

John Pålsson Fankki (1880–1961) "lappknivens gudfader" kallad. Hans slöjdalster har karakteriserats av en mycket personlig och konstnärligt fri dekor.

Monica L Edmondson VINTERMÄNNISKA KÄNSLIG FÖR GLAS

Tekniken är italiensk och Monica L Edmondson är ensam i Sverige om att använda den. Ur det samiska hämtar hon inspiration, inte minst till färgerna.

I en liten detalj i nacken på den lulesamiska dräkten, en flerfärgad ruta av kläde, gávlos, finns källan till Monica L Edmondsons mäktiga glaskonst. Här har hon hämtat sina färger: det glödande röda, gula och blå. Resten är vinter, vinter, vinter.

– Min australiensiske man är också en vintermänniska, säger Monica L Edmondson, liksom självklart, och berättar historien om sin slingriga karriär som vid trettioåttio års ålder ledde fram till en fyraårig konst- och glasutbildning vid Canberra School of Art, i Australien. Och efter det, en rivstart som konstnär.

– Vintern har alltid varit viktig för mig. I glaset har jag funnit ett material som kan uttrycka känslan av att vara i ett vinterrum.

I dag är hennes stora glasfat och slutna

kärl eftertraktade konstobjekt på en global marknad. Hon arbetar nästan enbart med gallerier och på beställning. Och kön är lång.

Sameskolan i Tärnaby

Lågstadie lärare var hennes första yrkesval, men efter några år, bland annat vid sameskolan i Tärnaby, bröt hon upp. Världen lockade.

I många år sökte hon vintern året om. Som skidtränare och instruktör på professionell nivå, pendlade hon mellan Japan, Australien och Sverige. Så träffade hon Simon, fick smak på glas och gick sin utbildning i Canberra.

Sedan 2000 bor hon åter i Tärnaby, installerad med ateljé och verkstad i en före detta lada i Bäcknäs, strax utanför byn med

utsikt över sjön Gäutan och fjället där bakom. Hennes make, Simon, bor också här och, förstås, fyraåriga dottern Aana. Att återvända till Västerbotten fanns hela tiden i familjens plan.

– Utan Simon hade jag aldrig vågat satsa så här stort, säger hon. Då hade jag kanske suttit i ett garage med en liten ugn och en hobbyverksamhet.

Australiensare är annorlunda, de satsar fullt ut och gör saker ”ordentligt”, menar Monica och syftar också på den stora maskinpark hon efter noggrann research införskaffat till verkstaden.

Italiensk teknik

Tre ugnar och några kraftfulla slipmaskiner är nödvändiga redskap i hennes mycket speciella sätt att arbeta med glaset. Hon

både
hyttar-
betar,
ugnsformar
och slipar.

Utgångspunkten är så kallade murrinis, små glasbitar, hon själv gör.

Först smälter hon ihop ett speciellt härdat planglas i utvalda färger till ett stort block. Blocket dras ut till en lång glasstång. Glasstången skär hon sedan upp i de mindre, lakritskonfektliknande bitarna. Att göra murrinis är en mycket gammal italiensk teknik, som använts för att få glaset att likna ädelsten.

Dessa murrinis pusslar hon sedan ihop till det mönster och den form hon vill ha och smälter ihop dem i ugnen.

Sedan återstår slipning, gravering, etsning och polering innan glaset går in en fjärde gång i ugnen för att böjas till sin slutliga form.

– Det är en lång process, men jag tycker om att arbeta så. Om det får ta tid, så hinner föremålen tala till mig och varje objekt får lite mer själ, säger Monica.

Inget glas är det andra likt. Men några grundformer återkommer, det stora välvda fatet. Den fyrkantiga ytan som böjts i en

Glaskonstären Monica L Edmondson har flyttat tillbaka till Tärnaby där hon arbetade vid sameskolan. Från ateljén ser hon sjön Gäuton och hela fjällvärlden. De stora välvda faten återvänder hon ofta till.

båge. De små blåsta, slutna kärnen, så självklara att kupa händerna runt – tanken går osökt till kåsans omslutande form (just ett sådant kärll uppvaktade Tärnabybon Anja Pärson kronprinsessan Victoria med på födelsedagen 2004).

Ett glödande hjärta

I sitt samiska ursprung hämtar hon en självklar inspiration – de starka färgerna, kanske det tydligaste igenkänningstecknet.

– Ett glödande hjärta – själva livet – mitt i vinterrummet, som hon säger.

Monica är född och uppvuxen i Gällivare. Pappa, Lasse Larsson, var same och härstammar från det lulesamiska området kring Stora Lulevatten.

– Det samiska har alltid funnits i mig som en naturlig del, men det är inget som man alltid tänker på. Mamma, May, är inte same, men uppmuntrade mig mycket att lära mig sy och slöjda. Det fanns ju omkring mig hela tiden.

– Att bli konstnär var aldrig en tanke jag hade. Begreppet existerade inte för mig. Men jag har alltid skrivit mycket, haft ett behov av att uttrycka mina känslor och tankar. Och om man har en vilja att uttrycka sig, då finns det konstnärliga ju där. När jag sen kom i kontakt med glaset, föll allt på plats.

Hon har deltagit i många viktiga glasutställningar världen över, i Venedig, USA, Japan och förstås, flera gånger, i hennes andra hemland Australien. Utställningslistan på hemmaplan är också lång, bland annat på utställningen Samisk kyrkokonst på museet Åjtte i Jokkmokk.

– Jag tror att det har varit en stor fördel att ha gått utbildning i ett annat land. Det var en bra konsthögskola med många bra lärare som gav mig kontakter ut i världen. Det har fått mig att tappa respekten för de prestigefulla sammanhangen. Jag vågar söka, det går att komma med fastän man är okänd, säger Monica anspråksöst men mycket målmedvetet. ✧

Samtida samisk konst

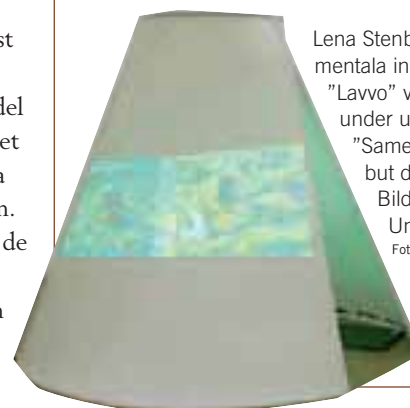

Marja Helanders allvarligt ironiska fotografi "Njalahtoivi" är ett av flera fotografier hon ställt ut på Bildmuseet i Umeå.

Britta Marakatt Labba är brodös och framträdande samisk bildkonstnär.

Per Enoksson har med sin vågade konst och stilblandning skapat sitt alldeles egna uttryck. Här målningen "En doft av paradiset".

Lena Stenbergs monumentala installation "Lavvo" visades under utställningen "Same same but different" på Bildmuseet i Umeå.

Foto: Mikael Lundgren

Maria Vinka

– formgivare på Ikea med världen som arbetsfält

Mitt i den småländska granskogen – i Älmhult – bor Maria Vinka. Med rötter i Västerbotten och en uppväxt i Karlskoga har hon nu hela världen som sitt arbetsfält. Maria är en av Ikeas tio fast anställda designers.

Varje barndomssommar tillbringade Maria i sommarstugan i Tärnaby. Där, runt Björkvattnet, finns hennes samiska släkt.

Maria Vinka beskriver det globala drömjobbet som är hennes.

– I dag är jag oftare i New Delhi än i Stockholm. Att vara designer för ett globalt storföretag innebär att befinna sig på resande fot en stor del av tiden. I stället för att skicka prover mellan huvudkontor och tillverkarland åker formgivaren till platsen.

Alla material

Ingen nisch, inget material, är henne främmande. Hon kastar sig ohämmat mellan högt och lågt, från möbler, mattor och lampor till blomkrukor, bestick och dricksglas. Från tygtryck till barnleksaker. Plast, textil, glas, porslin, rotting, trä... Maria Vinkas namn finns på de mest skilda produkter.

– Efter sju år har jag provat på det mesta. Fast jag tenderar alltid att komma

Maria Vinka är designer på Ikea. På armbågen lyser en samiskinspirerad tatuering och hon är stolt över sitt ursprung.

Foto: Anna-Stina Lindén Ivarsson

Textilttrycket "Nean" är en av Marias favoriter.

tillbaka till textil. Bilden ligger mig varmast om hjärtat.

Bland hennes personliga favoriter finns ett textilttryck, kallat Nean.

– Det hade ett fredstema och stod för något. Tyvärr finns det inte i produktion längre. Sedan tycker jag mycket om gungstolen Gullholmen. Kanske också för att den är så omtyckt och har sålt så bra.

Maria säger "gungstol", men den lilla stolen, flätad i bananfibrer och med ett smalt, skaftliknande ryggstöd, ger många associationer.

– En ripa, sa pappa första gången han såg den. Andra tycker den påminner om en

kåsa. Och det är väl inte så otroligt att jag omedvetet påverkats av mina samiska rötter.

Stolt över ursprunget

Farmor far var renägande same. Marias farmor satsade på fjällkor i stället. Pappa är född i Tärnaby, men flyttade tidigt till Värmland och tog jobb inom sågverksindustrin. Farmor och farfar flyttade till Västerbottens inland på 60-talet.

– Jag har alltid gillat att pyssla. Alltid hållit på. Farmor och farfar var mina förebilder. Farmor gjorde allt: vävde tyger, stickade strumpor, virkade överkast. Farfar var snickare. De gjorde själva allt de behövde och fick mig att inse att det kan ju jag också göra.

– Jag är stolt över mitt ursprung, fast jag är inte "fullblodssame". Men tillräckligt nära för att ha rätt att bära samedräkt, säger Maria, och avslöjar att hon ännu inte har någon kolt. Men hon är sugen på att skaffa en.

Samisk tatuering

En tatuering med samiska tecken har hon däremot komponerat. En stor taggig cirkel som sluter sig runt Marias vänstra armbåge.

– Jag tittade i gamla mönsterark. Den här tri-

angelformen är tecknet för kåta och detta betyder boplatz, säger hon och pekar på den tämligen framträdande dekorationen på hennes späda arm. Tatueringen missförstod vissa önskningar och linjerna blev kraftigare än vad hon tänkt sig.

Många gånger, när designuppgiften varit friare, har hon försökt att formge med mer medveten samisk anknytning. Men några riktigt tydliga avtryck har det ännu inte blivit.

Men det kommer förhoppningsvis en ny grej med tydligt samiskt ursprung. Det är ett erkännande till det samiska folket, och alla andra ursprungsfolk. ✨

Gungstolen "Gullholmen" ger många associationer, en ripa eller kåsa kanske ligger närmast till hands.

Foto: Ikea

Sameslöjdstiftelsen

Sameslöjdstiftelsen

Sámi Duodji

Det samiska konsthantverket och slöjden, duodji, har ett starkt samband med den samiska livsformen. Produkterna har skapats utifrån de krav som har ställts i en skogs- och fjällmiljö. De gamla kunskaperna har tagits till vara

generation efter generation och har djupa rötter och lång tradition i samisk kultur. Slöjden är en av flera faktorer som tillsammans bildar helhetsbegreppet samisk kultur.

För att främja, stödja och utveckla samiskt slöjd- och konsthantverk bildades 1993 Sámi Duodji, Sameslöjdstiftelsen, av de samiska riksorganisationerna. Stiftelsen arbetar inom tre områden: hantverk- och kulturarv, näringslivsutveckling samt forskning och utveckling. Verksamheten går bland annat ut på att uppmuntra utbildning, arbeta med marknadsföring och förbättra förutsättningarna för hantverket. Verk-

samheten finansieras genom stöd av Sametingets kulturråd och Nämnden för hemslöjdsfrågor. Stiftelsen arbetar över hela landet och har sitt kansli i Jokkmokk.

Stiftelsen ansvarar också för det så kallade Duodjimärket som är ett varumärke för samisk slöjd (Sámi Duodji). Avsikten med märket är att vägleda köparen om att produkten är tillverkad av samer. Märket skyddar hantverksprodukter mot plagiering och illojal konkurrens. Produkter som betecknas som souvenirer och inte har bruksfunktion märks inte.

Samiska språket

– en historisk gåta

Samiska språkets historia är i många avseenden fortfarande en gåta. Det är svårt att veta var språket har talats under historiens gång och vilka kontakter talarna har haft. Klart är dock att samiskan har talats i nuvarande Sápmi i tusentals år och att det är ganska nära besläktat med de östersjöfinska språken, så som finska.

Samiska är egentligen inte bara ett språk, utan åtminstone tre olika samiska språk: ötsamiska, som talas på Kolahalvön, centralsamiska som talas i Finland, Norge och Sverige och sydsamiska som talas i Sverige och Norge. Därutöver kan dessa språk indelas i dialekter. I Sverige talas nord- och lulesamiska, som är centralsamiska dialekter samt sydsamiska. Talare av de olika samiska språken har svårt att förstå varandra. Det är inte så märkvärdigt att ett språk som talas i ett så stort område har skillnader, speciellt med tanke på att språken har utvecklats i olika riktningar i hundratalens år, till och med tusentals år.

Jägarfolk från öster

Det samiska urspråkets talare har för tusentals år sedan haft kontakt med jägarfolk längre österut. En del ord som nu finns i samiskan har motsvarigheter i språk öster om Uralbergen. Sådana ord är till exempel *njuolla* 'pil', *juoksa* 'pilbåge' och *suotna* 'sena'. En del ord är enbart gemensamma med språk väster om Uralbergen, så som exempelvis *goahti* 'kåta' och *njuovvat* 'slakta'. Dessa kontakter kan ha skett redan för 6 000–8 000 år sedan!

Av ett språks ordförråd kan man dra slutsatser om språkkontakter under histori-

ens gång och också hur talarna av ett språk kan ha levt, även om osäkerheten givetvis är stor. Man kan också komma fram till att samernas förfäder har haft kontakt med germanska folkgrupper i tusentals år och lånat in ord som exempelvis *bassi* 'helig'. Det finns också lånord från urnordiskan, som började lånas in med början under de första århundradena efter vår tideräkning, till exempel *áiru* 'ära', *gáica* 'get' och *vuostá* 'ost'. Sådana lånord i samiskan visar inte bara vilka kontakter man har haft, utan visar också hur orden kan ha uttalats på urnordiska.

Det finns några samiska lånord i svenska, till exempel nåjd (av *noaidi*), sarv (av *sarvvís* 'rentjur').

Många talar inte

Det finns cirka 70 000 samer i Sápmi och kanske 20 000 av dem har kunskaper i något av de samiska språken. De flesta talar nordsamiska, kanske 85 procent av alla som talar samiska talar det språket. På Kolahalv-

ön talar de flesta kildinsamiska, ungefär 600–800 personer. I Finland talas skolt-samiska och enaresamiska. Båda dessa grupper består av cirka 500 personer. Nordsamiska talas av uppskattningsvis 16 000–18 000 personer, varav i Sverige 5 000–6 000, i Norge 9 000–10 000 och i Finland 2 000. Lulesamiska talas av uppskattningsvis 600–800 personer och lika många talar sydsamiska. Uppgifterna är dock osäkra, eftersom någon tillförlitlig statistik inte finns.

Samiskan är ett språk som har många former. Ett verb så som ordet *borrat* 'äta' får olika former när det böjs efter olika personer i presens (nutid), som exempel betyder *mon boran* '(jag) äter' och *(mii) borrat* '(vi) äter'. Verbet får olika form för varje personform och när det dessutom finns en personform som omfattar två personer, till exempel *moai borre* 'vi två äter' blir det nio olika former i presens. Eftersom man på samiskan har olika verbformer i preteritum (dåtid), i uppmaningar (imperativ), i satser med villkor (konditionalis) och i satser som anger någonting tveksamt (potentialis) så kan ett verb böjas i 45 olika former.

Formrikedomen gäller inte bara böjningsformer, utan man kan bilda nya ord med hjälp av ändelser, så kallade avledningsändelser. Av verbet *borrat* kan man till exempel bilda *borastit* 'äta lite', *borralit* 'äta hastigt', *boradit* 'äta länge och väl', *borahit*

Jojken – ett sätt att minnas

Många hävdar att jojken är en av de äldsta musikformerna i Europa. Men under århundradena har den inte alltid varit uppskattad av dem som haft makten. Den dansk-norske kungen Christian IV lät 1609 meddela att de som utövade så kallade samiska trolldomskonster, till vilket jojken räknades, skulle dömas till döden.

Under många århundranden har jojken levt ett undanskymt liv. De senaste årtiondena har dock jojken fått ett uppsving och många unga samer har börjat bli medvetna om sin egen kultur. Intresset för andra minoritetsfolks musik

runt om i världen har säkert också hjälpt till. Det finns i dag både samer och icke-samer som nytolkar jojken och skapar ny modern musik. Sångerskan Mari Boine är en av de mest kända.

I jojken är melodi och text inflettade i varandra. Man jojkar inte om något, utan man jojkar något. Det kan vara ett fjäll, ett djur eller en person. Jojken kan också beskriva en känslöstämning, att man är glad eller ledsen. Liksom i samiskan finns många dialekter inom jojken beroende på varifrån joj karen kommer.

‘få någon att äta’. Man bildar också passiva verb med avledningsändelse, så som exempelvis *borrojuvvot* ‘bli äten’.

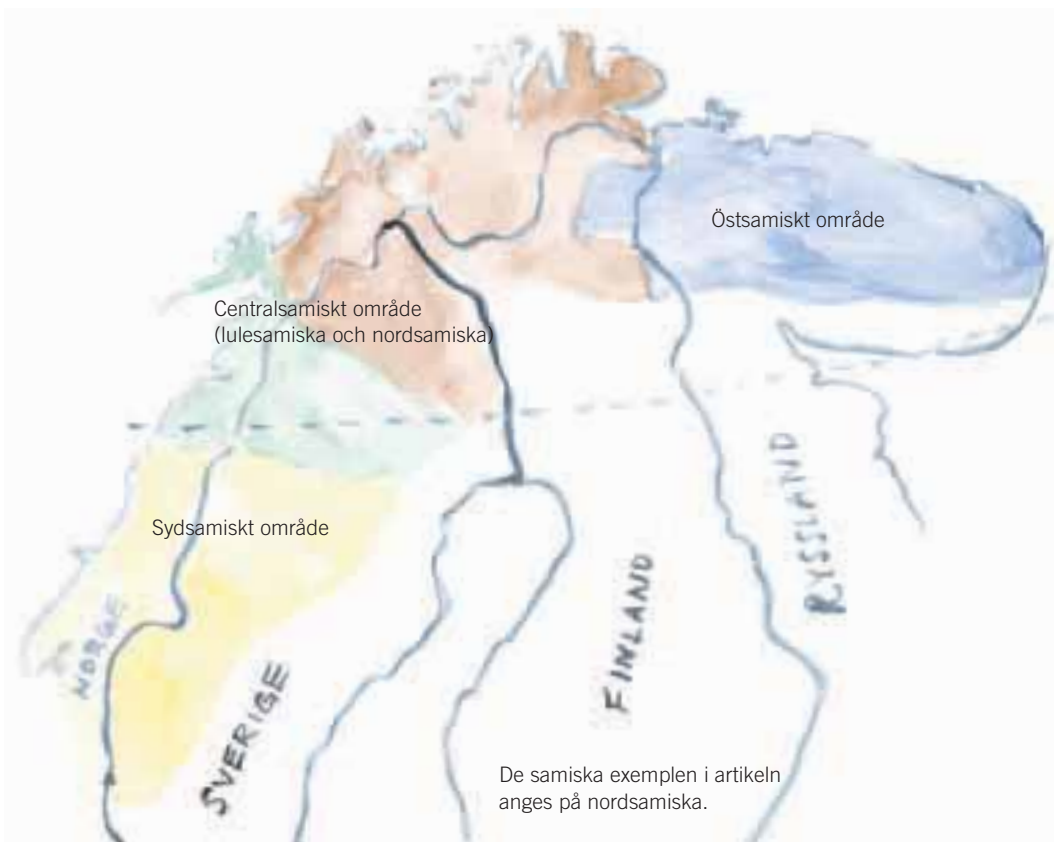
Det är inte bara verb som har många former utan även substantiv. De böjs i olika kasus. I stället för att använda preposition, till exempel i huset, anger man samma förhållande med en kasusändelse, *dálus* ‘i huset’. Det finns sju olika kasusändelser för att ange olika förhållanden, exempelvis *mánnái* ‘till barnet’, *mánáin* ‘med barnet’, *mánnán* ‘såsom ett barn’.

Det finns goda möjligheter att bilda nya ord med hjälp av ändelser, till exempel av verbet *čállit* ‘skriva’ har man för några år sedan bildat ordet *čálan* ‘skrivare, printer’.

Ordrikedom

Ett språk som har talats av ett jägarfolk har givetvis utvecklat en rik terminologi när det gäller väderleksförhållanden och terrängbeteckningar. Ordrikedomen inom dessa områden har också betydelse vid rensköttsel. Ett ord som *sealli* som betyder ‘fri från snö och rimfrost’ hade betydelse vid bland annat ripjakt med snara. Till ripsnarorna byggde man hagar genom att sticka ned små kvistar av björk eller vide och sedan lämnade man en öppning för snaran. Genom att befria dessa hagar från rimfrost lockade man dit riporna för att äta. Riporna söker sig dit där det är *sealli*. Verbet *seallat* betyder att befria träd från rimfrost. Snön har många beteckningar för att beteckna olika förhållanden som bland annat har att göra med skidföre, snödjup, ny eller gammal snö och betesförhållanden. Det finns ord för att beteckna snötäcket som renar har betat inom ett område nyligen eller för länge sedan. Med ordet *suovdnji* anger man att det finns nya beteshål i snön och är de gamla anger man detta med ordet *čiegar*. Sådana skillnader var inte bara viktiga under vildrensjakt utan har också betydelse i modern rensköttsel.

Terrängen kan beskrivas med olika termer. Ordet *njoaski* betyder en mindre sänka

De samiska exemplen i artikeln anges på nordsamiska.

på en bergsrygg och det är inte ovanligt att man passerar över bergsryggen just där och att stigar går över *njoaski*. Rikedomen på terrängtermer gör det möjligt att exakt beskriva färdväg och mål. Om en dal har en efterled på *-riehppi*, så betyder det att det är en dalbotten som är otillgänglig och renar som har gått in i en *riehppi* måste återvända samma väg tillbaka som de har gått in.

Avgörande betydelse

Kunskaper om väder- och terrängterminologi har en viktig och kanske avgörande

betydelse för människor som lever och vistas i naturen under olika förhållanden.

I takt med att samhället förändras utvecklas nya samiska ord för nya företeelser – på samma sätt som för andra språk. Under de senaste decennierna har tusentals nya samiska ord bildats med hjälp av avledningsändelser, nybildningar eller lån, till exempel *dihtor* ‘dator’, *dáidda* ‘konst’, *girjerádju* ‘bibliotek’, *interneahtta* ‘internet’. ✧

Mikael Svonni, professor i samiska, Umeå universitet

Samisk teater

Teaterföreställningar med samer, på samiska, är möjligt att se på olika håll i Sápmi. Den samiska teatern arbetar liksom andra teatrar med att utveckla scenkonsten på olika sätt. Samtidigt sprider och stärker den det samiska språket och den samiska kulturen genom sina olika framföranden. Samiska teatern har bland annat framfört Shakespeares verk Hamlet och Macbeth på samiska.

Foto: Harry Johansen

Att lära sig sitt eget språk

Tänk dig att komma till ett nytt samhälle där du inte känner en enda människa. Lägg till att du inte heller kan kommunicera med dessa människor därför att de pratar ett helt annat språk. Då kanske du kan förstå hur jag kände när jag för fem år sedan kom till Kautokeino i Nordnorge för att lära mig samiska, mitt eget språk. Det märkliga med att komma till Kautokeino var att vi alla var samer och hade otroligt svårt att förstå varandra trots att vi kom från samma kultur och livsmiljö. Så började den hittills svåraste resa jag gjort i livet.

Jag är uppväxt i Vallenäs som ligger i tärnafjällen i Västerbotten. I Tärnaby gick jag mina första skolår på sameskolan. Där gick barn från hela Västerbotten, renskötande och icke renskötande samer, från olika delar av Sápmi. De ämnen vi läste var till stor del de samma som den kommunala skolans med undantag för samiska och sameslöjd. Då samiskan som språk nästan inte existerar i min hembygd var det aldrig konstigt att vi inte hörde språket till vardags. Det är klart att vi sjöng på samiska någon gång och till viss del spelade teaterpjäser på samiska men mer än så var det inte.

Jag minns inte att jag någonsin funderade över det eller att jag kände mig mindre same för det. Det var aldrig någon som ifrågasatte att jag som var uppväxt i renskötelsen inte kunde samiska. Det var ju nästan ingen som kunde det.

Bytte till nordsamiska

Mina första möten med samiskan gjorde jag då jag som 16-åring flyttade till Jokkmokk och började studera på Samernas utbildningscentrum för att lära mig slöjda. Det är klart att jag visste att det fanns de som pratade samiska men det var inget jag direkt saknade.

På skolan började jag först läsa sydsamiska, men insåg snabbt att det inte var den samiska som prioriterades mest. Jag behövde stöd av lärare mer än de två veckor per

termin som vi som läste sydsamiska erbjöds. Det var då jag bestämde mig för att läsa nordsamiska.

Min egen samiska skulle ha varit sydsamiska eller det som man kallar umesamiska men jag tyckte att nordsamiska var bättre än ingen samiska alls.

Under nästan fyra år läste jag nordsamiska på nybörjarnivå och blev mer och mer intresserad av att lära mig mer.

Den största förändringen från samiskundervisningen på sameskolan var att jag hörde språket helt naturligt omkring mig, både i skolan och på fritiden. Det gjorde det så mycket lättare att förstå varför jag skulle lära mig språket. Jag tror att det är lika svårt att motivera sig att lära sig olika räknesätt i matematik som att lära sig ett nytt språk, om man inte ser att det lever och kan vara nyttigt att kunna.

Ingen enkel språkresa

När jag avslutade mina studier i Jokkmokk var jag redan fast besluten att samiska var något jag ville lära mig, men jag visste att det skulle ta tid.

Det svåraste med samiskan är att man inte kan åka på en språkresa som man skulle kunna göra till England och bara inhalera språket i ett år, med samiskan är det så mycket svårare. Visst finns det ställen som Kautokeino och Karasjok i Norge där språket talas vardagligen, men dit går inga ar-

Foto: Marie-Louise Nila

Jenny Israelsson åkte till Kautokeino i Nordnorge för att lära sig sitt eget språk – samiska.

rangerade språkresor och dit kan man knappast komma som aupair.

Tidigt tänkte jag att det var journalist jag ville bli. Att sedan försöka få jobb inom den samiska medievärlden var självklart för mig, där passade ju även planerna på att

lära mig samiska in. Jag såg språket som något som skulle kunna hjälpa mig att få jobb i den bransch jag ville arbeta inom.

Många var pessimister och naturligtvis fick jag ofta höra hur svårt det var att lära sig samiska. Någon berättade att hon läst samiska i 10 år och ändå inte pratade flytande. Det var inget jag egentligen skrämde av. Inte heller var språket något jag behövde för att stärka min identitet, som många andra. Jag såg det som en del i min utbildning, en del av det jag behövde för att kunna uppfylla mina drömmar.

Förstod ingenting

Så en höstdag, rustad med karta och en stor portion mod, gav jag mig iväg norrut. Jag visste på ett ungefär vart jag var på väg, men hade ingen aning om hur det skulle bli. Jag, och en annan tjej som kommit in på samma kurs, hade packat bilen för att tillsammans åka till Tanabru i Nordnorge för att läsa samiska.

Om jag hade vetat redan då när jag åkte vilket jobb det skulle bli, hade jag nog aldrig åkt. Jag förstod ingenting och alla pratade samiska, all undervisning var på samiska och alla arbetsuppgifter skulle göras på samiska. Många gånger tänkte jag ge upp. Varför gå en kurs som man inte klarar av? Varför plugga till en tenta som man redan på förhand visste att man inte skulle förstå och ännu mindre få godkänd? Svåra frågor och knappt några svar, men jag var envis. Efter ett halvår, och efter en examen som jag inte förstod frågorna på, hade jag fått blodad tand; jag skulle lära mig – och det har jag nu gjort!

Många bekanta har läst samiska men få av dem pratar språket. Varför det är så är jag inte riktigt säker på, men många gånger tror jag att det handlar om psykiska spärrar som gör att man helt enkelt inte vågar börja prata. Många har kanske bilden av att om man säger fel kommer alla att skratta? Man ser inte det roliga i att lära sig ett helt nytt språk!

Jag såg i stället språket som ett hjälpmedel, ett sätt att skaffa mig nya kunskaper, vänner och större inblick i vårt samhälle i Sápmi.

Kände utanförskap

När jag kom till Kautokeino och Tanabru så var det första gången någon ifrågasatte varför inte jag kunde samiska. Det var också första gången jag saknade den kunskapen och kände ett utanförskap.

Att känna utanförskap i det samhälle där man egentligen hör hemma var jobbigt.

I början kändes allt hopplöst och allt låt som grekiska, men med vänner som inte gav sig och pratade trots att jag inte förstod lärde jag mig mer och mer av detta otroligt svåra språk.

Till en början vågade jag inte prata, men med hjälp av en familj jag jobbade hos och deras samisktalande barn tog det inte speciellt lång tid innan jag började tala.

Att inse att man behärskar ett språk är en alldeles speciell känsla, man förstår sångerna man sjungit som barn, man förstår

Samiskt språkpris

2004 delades det nordiska samiska språkpriset Gollegiella ut för första gången. Priset på 100 000 norska kronor delades mellan Ella Holm Bull, för ett idogt och mångårigt arbete för att bevara och utveckla det sydsamiska språket och Anaråškielá servi (Föreningen för enaresamiska), för ett målmedvetet och lyckosamt språkitaliseringsarbete.

Språkpriset instiftades av sameministrarna och sametingspresidenterna i Norge, Finland och Sverige. Genom priset vill länderna medverka till att främja, utveckla och bevara det samiska språket.

Språkpriset, som kan ges till enskilda eller organisationer som har gjort värdefulla språkinsatser, delas ut vartannat år.

– Det här priset är viktigt för att stimulera samiskt språkarbete, säger professor Mikael Svonni, Umeå universitet, som är den svenska

representant i bedömningskommittén. Det borde också uppmuntra användningen av samiskan i samhället och det är just användningen av ett språk som ger det en framtid.

Som sydsame lever man i ett samiskt samhälle men ändå utanför. Nordsamererna har språket mer levande och det mesta som händer i vårt samhälle rapporteras på nord-samiska. Kan man inte det språket så missar man mycket.

Ljus i mörkret

Jag har med sorg lämnat mitt språk och lärt mig ett annat, men samtidigt inser jag att jag aldrig skulle ha känt samma förändring om jag valt sydsamiskan.

Ibland känns det otroligt tungt och jag har klivna känslor vad gäller språket, men som ett ljus i mörkret ser jag den positiva förändringen. Det blir ju aldrig för sent att lära sig något nytt. Vem vet, kanske kommer jag att lära mig mitt eget språk, sydsamiskan, någon gång i framtiden? ✨

Jenny Israelsson

– nu samiskspråkig reporter på SVT Sápmi

regeringens representant i bedömningskommittén. Det borde också uppmuntra användningen av samiskan i samhället och det är just användningen av ett språk som ger det en framtid.

Ella Holm Bull och Matti Morottaja, ordförande i Anaråškielá servi, mottog 2004 års språkpris.

Foto: Pawel Flato

Foto: Måna Roos

Alexander, Ida och Simon Kråik är stolta över sitt samiska ursprung och skulle gärna kunna prata samiska med sina släktingar.

Modersmålsundervisning – rättighet för få

När åttaåriga Lisa Kråiks bästa kompis fick modersmålsundervisning i finska undrade Lisa varför inte även hon kunde lära sig sitt modersmål, samiska. Men några sådana möjligheter stod inte till buds i hemstaden på 70-talet.

– Då blev jag jättearg men godtog det på något vis eftersom det inte gick.

Till hennes förvåning har inte så mycket ändrats sedan dess trots att samiska numera är ett nationellt minoritetsspråk. Det innebär enligt grundskoleförordningen att samiska elever ska erbjudas modersmålsundervisning även om det inte är det dagliga umgängesspråket i hemmet.

– Jag ville att mina tre barn skulle få modersmålsundervisning och hade skaffat

en lärare. Rektorn tyckte att det lät bra men sedan hon pratat med kommunen blev det nej.

Många invändningar

Lisa Kråik bor numera på Gräddö utanför Norrtälje och liksom många andra samiska föräldrar runt om i landet för hon en kamp för undervisning i samiska. Först anmärkte

kommunen, där familjen Kråik bor, mot den tilltänkta lärarens löneanspråk. Alldeles för höga, ansåg kommunen trots att läraren var väl kvalificerad för normalt arvode. Nästa invändning var att Lisa inte talade samiska med sina barn och själv borde ha bättre kunskaper.

– Men, hur skulle vi kunna göra det när staten tagit ifrån oss vårt språk i två generationer? Det är faktiskt inte mitt fel att det blev "skämmigt" att vara same. Min mammas generation fick inte tala samiska, då fick de stå i skamvrån i skolan. Hon skickades på internat i Jämtland där de samiska barnen

Lisa Kråik tycker att modersmålsundervisning borde vara en självklarhet.

fick skämmas för sitt ursprung. I hennes barndom kallades de för "skitlappar".

Men Lisa var stolt över sitt ursprung och blev inte stött av att kallas Lapplisa när hon gick till skolan i sin stora samemössa. På somrarna åkte hon till släkten i Tjallingen i södra Jämtland och lärde sig mer om det samiska.

– För mig är det jätteviktigt att språket lever vidare, särskilt sydsamiska som är på väg att dö ut. Mina kusiner har gift sig med andra samer och pratar språket hemma. Varför ska inte mina barn förstå sin släkt?

Frågan om barnens modersmålsundervisning har varit och vänt på Skolverket som kritiserade Norrtälje kommun för att den inte gjort någon seriös prövning av barnens kunskaper. Men någon sådan prövning har inte gjorts och kommunen insisterar fortfarande på att Lisa och hennes man borde prata samiska hemma.

– Det hela är faktiskt larvigt av kommunen. I stället för att vara stolta över att de har samer i kommunen gör de allt för att hindra oss.

Pluggar på egen hand

Alexander är 16 år, Ida 14 och Simon 8 år och går numera i tre olika skolor. När familjen började kämpa för modersmålsundervisningen gick de i samma skola.

– De har börjat plugga lite på egen hand och är duktigare än vad jag är. Men de behöver ytterligare stöd från en lärare.

Det är viktigt att ungdomarna lär sig om det samiska arvet, framhåller Lisa. De har rätt att känna sig samiska, men sedan blir det ungdomarnas beslut om de vill anamma den samiska kulturen eller inte.

– Det kunde inte generationen före mig. Det är viktigt att förstå kulturen för att förstå sig själv. En same behöver inte äga renar. Det är mer en känsla i kroppen. Är jag svensk? Ja och nej. Jag vill att mina barn ska ha det valet.

Hur språkstriden slutar är oklart men utanför familjen Kråiks villa vajar fortfarande den samiska flaggan. Och kanske har de hunnit bygga klart kåtan på tomten för att röka fisk och kött. ✨

Samernas bibliotek

På Samernas bibliotek, som är samlokaliserat med Åjttes bibliotek i Jokkmokk, finns en stor samling litteratur på samiska och litteratur om samer och samiska förhållanden.

Alla som är intresserade har möjlighet att låna direkt av biblioteket eller genom Libris fjärrlån.

På Samernas bibliotek kan intresserade förutom faktaböcker även finna skönlitteratur av samiska författare. Det finns ett antal samiska författare som skrivit på svenska/norska eller fått sina verk översatta, några exempel är:

Nils-Aslak Valkeapää
Paulus Utsi
Anta Pirak
Andreas Labba
Sara Ranta-Rönnlund
Harald Gaski
Johan Turi
Rose-Marie Huuva
Rauni Magga Lukkari
Jovanna-Ånde Vest
Annok Sarri Nordrå

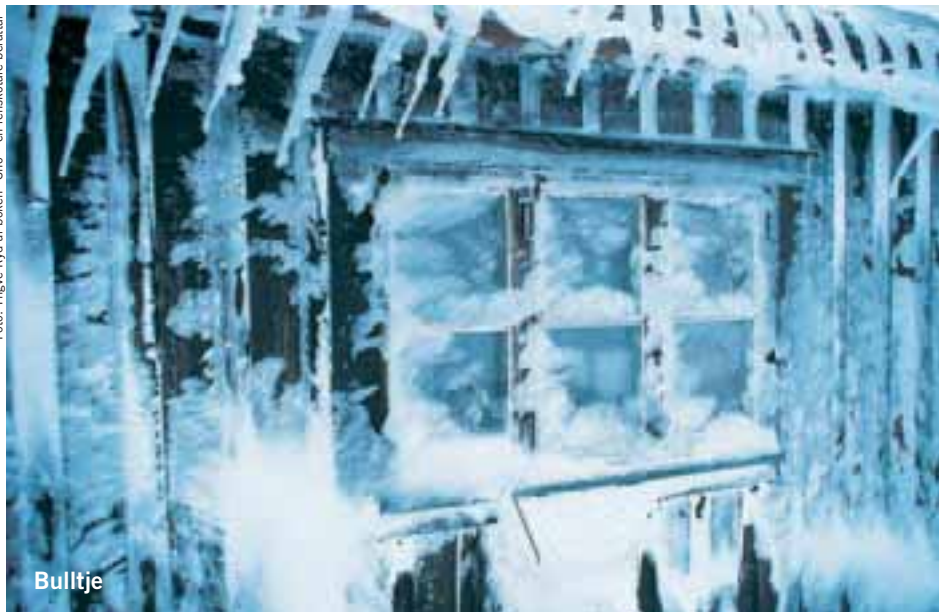
Nationellt minoritetsspråk

År 2000 fastställde riksdagen att samiska är ett nationellt minoritetsspråk i Sverige. Samma år fick samerna rätt att i några kommuner i Norrbotten använda sitt språk hos förvaltningsmyndigheter och domstolar. Lagstiftningen innebär även rätt att få förskoleverksamhet och äldreomsorg helt eller delvis på samiska i dessa kommuner.

Alla elever med annat modersmål än svenska, har rätt att studera sitt modersmål både i grundskolan och i gymnasieskolan, under förutsättning att detta språk är dagligt umgänges-

språk med minst en av föräldrarna eller vårdnadshavarna. Modersmål är ett frivilligt ämne för eleverna men kommunen är skyldig att anordna sådan undervisning om det finns minst fem elever i ett språk i kommunen som önskar få undervisning.

För samiska elever gäller att de har rätt att få undervisning i modersmålet även om det inte är dagligt umgängesspråk. Kommunen är dessutom skyldig att anordna undervisning även om det inte finns fem elever som önskar det i kommunen.

Bulltje

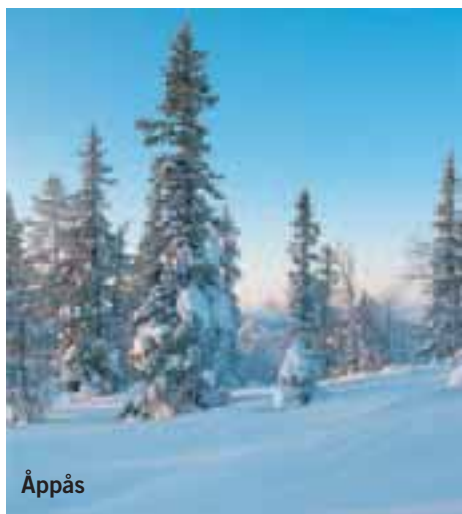

Vahtsa

Ett språk med oändlig variation

Halvstyv snö som delvis bär, riktig skrovlig och hård skare, lätt och luftig liggande snö. För alla dessa och ytterligare några hundra snöförhållanden, finns ord på samiska.

Yngve Ryd har tillsammans med renskötaren Johan Rassa i boken *Snö* beskrivit de många lulesamiska orden för egenskaperna

Åppås

hos snö. "Snö är ett vidsträckt ämne som innefattar bland annat snöfall och snötäckets tjocklek och avsmältning. Snön åldras och förändras under vinterns lopp vilket påverkar konsistens, bärighet, glid och skidföre", skriver Yngve Ryd. "Snön kan också användas på olika sätt och orden skiljer sig därefter. Skidföre och renbete beskrivs med olika ord, även om snön är densamma."

Vahtsa, litegrann nysnö, en eller två tum, som kommer ovanpå tidigare snö. Om den snö som faller är fuktig eller blöt finns andra benämningar, exempelvis *slahhte*.

Slabtse är regnblandad snö som faller. När den sedan ligger på marken kallas den *släbtsadahka* eller bara *släbsåt*. Där *släbsåt* ligger orörd är den vit men så fort någon trampar över snön och vattnet trycks fram blir den mörk.

Skilttje, *bulltje* och *tjilvve* är tre ord som beskriver snöklumpar och iskorn som fastnar på föremål, renlav och träd. Men de större klumparna som fastnat på stugan heter nästan alltid *bulltje*.

Åppås är orörd vintersnö utan spår. Ordet används framför allt när renar ska på bete. När det varken finns nya eller gamla renspar är området obetat och man säger: "Där är det *åppås*". ✨

Släbsåt

Idrotten en del av historien

Dagens idrott bär tydliga spår av det som en gång var samisk vardag men nya influenser har också skapat sig utrymme.

Numera mäts krafterna i årliga renskötartävlingar där lasso, gevär och skidor används som tävlingsredskap. Renkappkörning blir allt vanligare i den norra regionen. Löpning i terräng och på bana, alpina grenar och innebandy har också kommit för att stanna. Fotbollen är näst efter skidsporten den största i Sápmi. Samisk idrott har ett gränslöst riksidrottsförbund och ett eget fotbollsförbund.

Sommaren 2004 möttes för första gången Sápmi och Nordcypern i en vänskapsmatch i fotboll i staden Tromsø i norska

delen av Sápmi. Det oavgjorda resultatet 1–1 fick symbolisera både vänskap och samhörighet. Samisk idrott finns med i Arctic Winter Games som är en ny internationell tävling för provinser, självbestämmande områden, territorier och minoritetsnationer i det arktiska området.

Samiska skidåkare – föregångare

Det sägs att samerna har lagt grunden till dagens form av skidåkning i världen. På slutet av 1800-talet började skidtävlingar att anordnas runt om i Sverige. Samer deltog ofta med stor framgång. Den första något större, kända och mer organiserade skidtävlingen i världen var förmodligen Nordenskiöldsloppet 1884 med start och mål i Jokkmokk. Åklängden var lite drygt två Vasalopp, hela 22 mil. Allt började med en polarfarares mindre lyckade färd på Grönlandsisen året innan. Nordenskiöldsloppet skingrade alla tvivel om samernas goda förmåga att ta sig fram på skidor.

Grönlandsisen oändlig

AE Nordenskiöld förberedde 1883 en expedition för att utforska om Grönland var helt istäckt eller inte. Två av expedi-

Aslak Sokki, Sápmi t.v. gjorde mål vid vänskapsmatchen mot Nordcypern.

tionsmedlemmarna var Jokkmokkssamerna Pavva Lasse Tuorda och Anders Rassa. Båda var kända för sin uthållighet på skidor. Efter att expeditionen hade färdats i 30 dagar över isen började proviant och krafter sina. Expeditionen beslöt att vända, men innan hemfärden ville Nordenskiöld ändå göra en sista forskningsframstöt. Uppgiften var att om möjligt åka till isens rand. Rassa och Tuorda lämnade lägret och åkte raskt iväg över isen. När de återvände hade de åkt 460 km på 57 timmar. En imponerande prestation, som dock många tvivlade på när expeditionen kom tillbaka till Sverige.

Tävlingen blev beviset

Den 3 april 1884 ordnade AE Nordenskiöld därför själv den tävlingen som skulle bevisa sanningshalten i Rassas och Tuordas berättelse. Några av de tävlande bröt loppet redan efter någon mil. Inför vändningen i Kvikkjokk, några stenkast från kalfjället, låg Per Olof Länta och Pavva Lasse Tuorda i täten. Återfärden gick i samma hårda takt. Efter 22 miles slit i spåret så vann Pavva Lasse Tuorda med segertiden 21 timmar och 22 minuter och därmed var det bevisat även för omvärlden att samerna var väldigt duktiga skidåkare.

Pavva Lasse Tuorda och Anders Rassa fick medaljer av konungen för sina insatser. Skidfrämjandet (bildat 1892), sedermera Friluftsförbundet, använder idag en skidande same i sin logotyp. Skidfrämjandet reste en minnessten som tack till samerna för att de infört skidåkning och för att, som det skrevs i Skidfrämjandets allmänna tillägg för resningen av minnesstenen "erinra om den tacksamhetsskuld som svenska skidlöpare hava till sina lappska bröder". ✧

Håkan Kuorak

Vice ordf Samernas fotbollsförbund

Att tävla i renkappkörning blir allt vanligare.

Till konfirmationslägret kommer samiska ungdomar från hela Sverige. Här knyts ofta livslånga kontakter. På bilden ses 2004 års konfirmander.

Foto: Jan Gustavsson

Konfaläger på samiska

Henrik är en av 48 unga samer som deltog i det traditionella konfirmationslägret. Ungdomarna är i de lägre tonåren, Henrik är 15 år gammal.

De två senaste veckorna har varit tuffa. Plugga, lyssna på prästen och så det viktiga – att umgås med alla nya kompisar. Nu, under avslutningen i Jokkmokk, har det nästan inte blivit någon sömn alls.

Henrik Israelsson ser lätt sömning ut där han sitter bland sina konfirmandkompisar och lyssnar på lägrets sista predikan.

Nya kompisar

– Det är underligt att jag minns så lite av Guds ord och innehållet i lektionerna, just där är det faktiskt lite dimmigt, säger Henrik Israelsson.

Men han har andra, livslånga minnen. Sedan många år har samiska ungdomar

samlats under några veckor för konfirmationsläger. Det arrangeras av det samiska ungdomsförbundet i Sverige, Sáminuorra. Från Idre i söder till Karesuando i norr, och från Nordnorge har de kommit. Många samiska ungdomar ser fram emot konfaläret, som det kallas. De är nu de första gången får möta andra sameungdomar, får nya kompisar, ibland för hela livet.

– När jag kom var jag jättenervös och ville bara igenom det hela, men det dröjde inte länge förrän vi var ett jättetajt gäng som hade hur kul som helst, berättar Henrik.

Enorm tältkåta

Avslutningen är en vacker ceremoni i en enorm tältkåta. På något sätt hamnar det högkyrkliga och stela i skymundan. En efter en går de fram, tar nattvarden. Sätter sig något lättade. Så tågar de ut i ljuset och till det allra värsta, avskeden. Mycket gråt och

Foto: John Erling Utisi

Henrik Israelsson hos fotografen. Alla ungdomar fick sitt porträtt taget under dagen.

tårar, kramar och rödögda frågor – vi håller väl kontakt, eller hur?

– Vi bildade en stor ring, ingen ville skiljas eller åka hemåt, ja det var riktigt tragiskt, minns Henrik.

Så försvinner ungdomarna, den samangjutna skaran skingras, hoppar in i bilar, vinkar glatt och försvinner. Sprids ut över hela vida Sápmi.

– Väl hemma började vi ringa runt till varandra, skicka sms, så vi håller kontakten fortfarande. ✧

Religion i samspel med naturen

Religion har i dag lika stor – eller liten – betydelse för samer som för alla andra i Sverige. Men det fanns en tid då religionen spelade en betydligt mer dramatisk roll i den samiska kulturen.

Innan kristendomen infördes hade samerna en egen tro. Eftersom allt som levde i naturen hade en själ var det nödvändigt med en god harmoni mellan människa och natur. Med särskilda riter försäkrade sig samerna om ett fungerande samspel med naturen.

De hade en världsbild som innebar att man delade upp världen i tre sfärer: den underjordiska, den jordiska och den himmelska. Alla tre världar hade sina egna gudar och väsen. I den jordiska levde bland andra människor och djur och i den underjordiska de döda.

Nåjden och schamantrumman

Männens riter gällde jakt och fiske, väder och vind, kvinnornas hem och familj. Vid religiösa ceremonier spelade nåjden en central roll som medlaren mellan människorna och gudavärlden. Schamantrumman var ett hjälpmedel för nåjden att få kontakt med den gudomliga världen.

Bilden av nåjden med sin trumma är ur professor Johannes Schefferus bok "Lapponia", utgiven 1673.

Trummans ljud hjälpte honom att i trans förflytta sig till gudarnas värld, till dödsriket eller till fjärran länder. Där kunde han uppleva och sedan förmedla det

som andra inte kunde se. Nåjden var också siare, läkare, botare och örtspecialist. Schamantrumman var också i vissa områden varje familjs egendom, som ett medel för att uttyda framtiden. De kristna missionärerna betraktade senare nåjdens förbindelser med andarna som ett band med djävulen.

Särskilda platser i naturen – en ovanlig sten, klippa eller annan uppseendeväckande naturformation – betraktades som religiösa kraftcentra och heliga områden. Där var det övernaturliga starkt förekommande och de blev offerplatser. Vid dessa offerplatser placerade man särskilda stenar eller träfigurer, seitar. Djur, framför allt renar, offerades på platsen och seiten smordes in med blodet och fettet från offerdjuret.

Björnen ett heligt djur

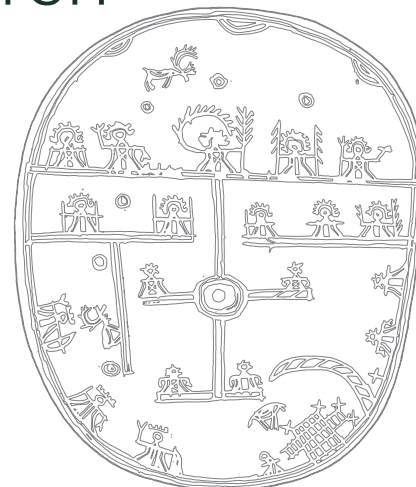
I samernas traditionella tro var björnen ett heligt djur. Det gällde att hålla sig väl med björnen som var besjälad av ett mäktigt andeväsen. Många riter syftade till att neutralisera denna kraft – björnens ande skulle blidkas och hedras. Efter måltiden skulle björnens ben begravas i den ordning som de suttit på den levande björnen. Därigenom skulle björnen vara tillfreds och inte hämnas på människorna.

Kristnas med tvång

De första ansträngningarna att kristna och undervisa samerna hörde nära ihop med strävan att införliva dem i Sverige. I början av 1600-talet började kyrkor anläggas och skolor startas i lappmarken.

Det blev också vid denna tid angeläget att skaffa samisktalande präster och klockare. Skytteanska skolan i Lycksele blev 1632 den första där utvalda samiska pojkar skulle få undervisning i läsning och kristendom.

År 1685 bestämde staten att samer skulle kristnas med tvång. Lagmansting skulle

Trumman var ett medel för att uttyda framtiden. Centralt i bilden är solen. Runt den avbildades människornas omgivning liksom gudar och väsen som hade speciellt stor betydelse för den person eller familj som ägde trumman.

hållas i samtliga lappmarker för att avgöra om avgudadyrkan förekom. Nåjdens trummor skulle brännas och de som motsatte sig statens vilja skulle straffas med "spöslitande på tingstuväggen" eller få löpa gatlopp. Seitar och offerlavar revs och de heliga samiska platserna skändades.

1723 beslutades att skolor skulle byggas vid lappmarkskyrkorna. Dessa skolor var små internatskolor och kronan svarade för uppehälle för sex elever vid varje skola. Skolgången var i allmänhet tvåårig och gällde läsning och kristendom.

Laestadius av samisk släkt

På 1800-talet kom väckelserörelsen laestadianismen till de samiska områdena. År 1826 blev Lars Levi Laestadius kyrkoherde i Karesuando, Sveriges nordligaste församling. Han var av samisk släkt på moderns sida och var uppväxt i en samisk miljö. Laestadius förmedlade det kristna budskapet på ett nytt sätt och använde sig bland annat av samernas förkristna religion i sin förkunnelse. ✧

Sara tar framtiden i egna händer

Sara Omma är uppväxt med en småländsk mor och en renskötande far. Men hon tycker att det är enklare att vara same i norska Kautokeino.

Det är en söndagsmorgon i september och Sara Omma är hemma på en långweekend i familjens röda hus i Gällivare. Som många andra i hennes ålder studerar hon, men hon har inte tagit flyget söderut, utan bilen till Sámi allaskuvla, den samiska högskolan, 35 mil norr om Gällivare.

– Jag kunde ha valt journalistutbildningen i Sundsvall men valde Kautokeino.

– Där behöver jag inte förklara hur det är att vara mig själv och kan använda mitt eget språk, säger hon.

Kautokeino är en av två kommuner i Nordnorge där samerna är i majoritet. Sara berättar att hon där, till skillnad från Gällivare, kan prata samiska både på kaféet och banken.

För att komma in på samiska högskolan krävs att man behärskar det samiska språket. Något som Sara var nära att mista.

Hälften same och hälften svensk

Gällivare är en av de sex orter i Sverige där samiska barn kan gå låg- och mellanstadiet

Foto: Lars-Ola Manakatt

Sara Omma drömmer om att bli renskötare men utbildar sig till journalist för att ha en bra utbildning i bagaget om renskötardrömmarna inte skulle bära.

Ungdomsorganisationer

Sáminuorra är ett samiskt ungdomsförbund i Sverige. Förbundet arbetar med att tillvarata och främja samiska ungdomars ekonomiska, sociala, kulturella, rättsliga och administrativa intressen med särskild hänsyn till de samiska näringarna. Organisationen har ett flertal lokalföreningar runt om i Sverige.

Infonuorra Sápmi är ett offentligt informationscentrum för samisk ungdom i Sápmi. Tanken med centrumet är att ge information om utbildning, arbete, kultur och fritid, rättigheter och samhälle så att samisk ungdom ska kunna göra

val utifrån det egna språket och den egna kulturella identiteten. Infonuorra Sápmi har kontor i Bodø, Norge, samt finns tillgängliga på Internet.

Davi Nuorra är en ungdomsorganisation som är verksam på norska sidan av Sápmi. Ett av föreningens viktigaste mål är att stärka samhörigheten mellan samisk ungdom och skapa mötesplatser för dessa. Organisationen har en rad olika lokalföreningar runt om i Norge.

DoajmmaSiebrre Julev-sábme – DSJ är en landstäckande organisation i norska delen av Sápmi som vänder sig till samiska barn och ung-

domar. Organisationen arbetar med att främja det samiska språket, identiteten och kulturen.

Suoma Sámi Nuorat – SSN är en samisk ungdomsorganisation i Finland. Suoma Sámi Nuorat arbetar för att stärka identiteten bland samisk ungdom och deras kunskap om den egna kulturen. Målet är att öka kontakten mellan samisk ungdom i Finland och andra länder samt att öka bruket av det samiska språket samt stödja den samiska kulturen.

Mötesplatser för samisk ungdom

Det finns vid sidan av organisationerna många evenemang runt om i Sápmi som vid olika tider

i sameskolan. Men det samiska språket var inte givet trots att Sara gick i sameskola.

– Även om min mamma är från Småland tycker jag att hon är mer samisk än många samer som jag känner. Men det har ju medfört att jag inte har samiska som modersmål utan att jag har lärt mig samiska av min far, säger Sara.

Många av barnen i sameskolan befann sig i samma situation som Sara. Flera av barnen hade en samisk och en svensk förälder.

– För att alla skulle förstå pratade vi svenska under rasterna, säger Sara Omma.

Även om hon läst samiska sedan dess säger Sara att hon inte behärskar språket till hundra procent, men att hon i alla fall vågar prata. Det är det inte alla hennes kompisar som gör. Sara tror att det beror på rädslan för att bli tillrättavisad.

– I det samiska samhället är det många som, helt opedagogiskt, trycker ner dem som inte pratar perfekt samiska. Men givetvis finns också de som uppmuntrar och tycker det är bra att man vågar och förstår att det blir fel ibland.

Vill bli renskötare

Saras far är renskötare i Sörkaitum sameby, som sträcker sig från Gällivare till norska gränsen, norr om Sarek. Sara vill också gå i samma fotspår som han.

– Det samiska språket och rennäringen är knutpunkten i min samiska identitet. Jag önskar att det var som förr i tiden, att vi kunde ha varit veckovisi i renskogen. Men för att få det att gå ihop i dag behövs det också en fast inkomst vid sidan om.

Det är därför hon valt att utbilda sig till journalist.

Besviknen på Sametinget

Det är en minoritet av samerna som jobbar inom rennäringen. För att traditionen ska leva vidare anser Sara Omma att det är viktigt att det finns partier i Sametinget som jobbar för rennäringens frågor. Därför har hon valt att gå med i Renägarförbundet.

– Ända sedan jag varit liten har jag engagerat mig. Har alltid sagt vad jag tycker och velat förändra och berätta, säger Sara Omma, som inte blivit imponerad av Sametinget.

– För mig var det en besvikelse när jag insåg att tinget inte kan bestämma så mycket egentligen. Det är ju en myndighet under regeringen och jag tycker att Sametinget är till för att det ska se bra ut från statens sida. Det är ju fortfarande regeringen som bestämmer det mesta.

Enligt rennäringens lag är samerna åtskilda i två läger. De som har renar och är medlemmar i en sameby har rättigheter till renskötsel, jakt och fiske inom renskötsel-

området. De som inte har renar har inte dessa rättigheter.

– När staten redan splittrat samerna är det svårt att få arbetet att fungera i Sametinget. Det finns så många viljor. De ställer samer som är renskötare mot andra samer och det är klart att det blir bråk då.

– Men Sametinget är så ungt ännu. Jag tror och hoppas att det kommer att fungera inom en snar framtid.

Tillsammans för framtiden

Sara Omma är också med i det samiska ungdomsförbundet, Sáminuorra, där hon tillsammans med samiska ungdomar försöker påverka. Trots att hon bara har varit med i styrelsen i några månader tycker Sara att hon hamnat helt rätt.

– Det är jättekul när vi tillsammans försöker göra så att det händer någonting positivt för samiska ungdomar, säger Sara som har stora planer.

Från manifestationer på Stockholms gator till ändring av undervisningen i svenska skolor.

– Jag skulle vilja göra en ändring i läroplanen så att alla svenska elever skulle få lära sig mer om samer. Jag tycker att en ökad förståelse för samer och renskötare skulle innebära en ökad acceptans och förståelse för det samiska livet. Det behövs, säger Sara Omma. ✨

på året också fungerar som mötesplatser för samisk ungdom. Det är till exempel:

Riddu Riddu Stor urbefolkningsfestival i Olmáivággi i Kåfjord, Norge. Artister från ursprungsfolk runt om i världen uppträder under de dagar festivalen hålls.

Allhelgonacupen Fotbollscup inomhus med lag i alla åldrar, från olika delar av Sápmi. Cupen hålls i Gällivare där det också anordnas dans och pub-afton för dem med åldern inne.

Sámi Cup Sápmis kanske största fotbollsturnering

med lag från hela Sápmi. Arrangeras på olika orter i Sápmi.

Márkomeannu Festival med mestadels samiska artister från hela Sápmi. Anordnas i norska Sápmi, i området mellan Harstad och Narvik.

Same-SM De samiska mästerskapen arrangeras på olika platser runt om i Sápmi. Tävlingar i bland annat lassokastning och löpning på somrarna och skidåkning under vintern.

Sydsamecupen Fotbollsturnering i södra Sápmi med deltagare från såväl Sverige som Norge.

Påskan i Kautokeino Under påskhelgen hålls Sámi Grand Prix – den samiska motsvarigheten till melodifestivalen. Det anordnas även konserter och tävlingar i bland annat renkappkörning och skotercross.

Jokkmokks vintermarknad Anordnas första helgen i februari varje år. Marknaden är en mötesplats för att umgås, roa sig, uppleva konst och kultur. Marknadens historia sträcker sig tillbaka till 1500-talet då den var centrum för handel mellan samer, köpmän och andra tillresta. 2005 firas 400-årsjubileet av marknaden.

Lars-Anders Baer på ett av Sametingets plenum.

Dags att öppna upp för en ny tid

I hundratals år koloniserades samernas land. Nybyggare bosatte sig och brukade marken och staten tog rikedomarna. Men någon uppgörelse med epoken har inte kommit till stånd. Den svenska kolonialpolitiken var aldrig så uttalad.

– Att Sverige inte har gjort upp med sitt koloniala förflutna kan bero på att kolonialismen i Sverige inte var så brutal som i Norge, säger den samiske politikern Lars-Anders Baer. Lappolitiken var mer patriarkalisk till sin karaktär. Det innebär samtidigt att de strukturer som då skapades finns kvar.

– Uppgörelsen kom aldrig, frågorna diskuterades aldrig. Därför kvarstår de stora frågorna kring förvaltningen av mark och vat-

ten. Det samiska samhället ansågs ju inte kompetent att sköta mark och vatten.

I dag saknar tjänstemän och politiker kunskap om vad som hände för 100 år sedan.

I Norge, däremot, ställdes allt på sin spets i samband med Altakonflikten kring utbyggnaden av vattenkraften i början av 1980-talet.

– Vi i Sverige kom aldrig dit, politiker och allmänhet behövde aldrig ta ställning till det förflutna.

Jämfört med andra politikområden är samefrågan därför alltjämt en "icke-fråga" i Sverige, i den meningen att den inte är integrerad i annan politik, förklarar Lars-Anders Baer.

– Vi måste få acceptans inom politiken,

att samerna också får ett genomslag inom politiken på alla nivåer.

Lars-Anders Baer vill inte bryta loss från Sverige för att skapa Sápmi.

– Vi finns i fyra länder och det talas ibland om att bilda en egen stat. Men staten som organisationsform håller på att bli lite omodern. I stället handlar det snarare om att öppna upp gränserna.

Nu ställs allt tydligare krav för att få ökat självbestämmande, att själva kunna styra sina egna angelägenheter. Lars-Anders Baer utvecklar de områden där de flesta samer själva vill styra:

Skolan Bra samarbete kring sameskolan och med kommunerna.

Samiska språket Språket har kommit en bit på väg, i och med att det blivit ett officiellt språk i de nordliga länen. Men det går lite trögt. Samiska var officiellt språk på 1600-, 1700- och långt in på 1800-talet. Det ansågs inte märkvärdigt att det talades samiska på stormaktstiden. Efter 1809 krympte Sverige och landet smälte samman. Förhållandena bör justeras tillbaka till vad de var innan den koloniala epoken skjutsade ut samerna ur systemet.

Kulturen I fråga om kulturen är läget tillfredsställande. På 1960-talet sade en ledamot i riksdagen att när två kulturer möts, vinner den starkare. Nu finns en annan syn på samisk kultur. Men fortfarande är det många som ser den som statisk och inte förstår att den förändras med tiden, precis som all annan kultur.

Förvaltningen av resurser Den tyngsta frågan gäller förvaltningen av resurser och vem som äger dem. Under den koloniala perioden sattes samerna under förmynderi och ansågs inte kapabla att hantera resurserna. Vår motpart är staten. Man kan nog inte göra något åt att nybyggare fått landområden på vår mark, det är ett för svårt steg att gå tillbaka. Men stora delar av marken saknar ägare. Samerna har inte lagfart men det har inte heller staten. Så utfallet är lika för båda parter.

Lars-Anders Baer tror inte att det är en framkomlig väg att juridiskt processa mot staten. Det var inte det juridiska systemet som fick apartheid i Sydafrika att falla, utan det politiska systemet, konstaterar han. I Kanada har exempelvis ursprungsbe-folkningen, inuiterna, genom förhandlingar lyckats skaffa sig rätten till mark.

– Därför är det viktigt med information. Allt för få i Sverige inser att samerna inte utgör något hot. Vi tänker inte stängla in marken, vi är också en del av den svenska statsbildningen.

– Vi måste få acceptans inom politiken, att samerna också får ett genomslag inom politiken på alla nivåer.

Ett viktigt steg för samerna är att de i förslaget till EU:s författningsfördrag erkänns som folk. Ibland har det faktiskt varit lättare att få gehör i Bryssel än i Stockholm, enligt Lars-Anders Baer.

– Det finns en förståelse för det koloniala arvet eftersom de flesta EU-länder har ett kolonialt förflutet. Dessutom är vi en udda grupp inom EU som Europas enda "vildar".

Över huvud taget menar Baer att globaliseringen och internationaliseringen talar till förmån för samerna. I EU:s nordliga

dimension talas om samernas hävdvunna rätt till självbestämmande.

– Vi bedömer inte om EU är bra eller dåligt för Sverige utan om EU är bra eller dåligt för oss. Och EU har varit bra. Anslutningen har förbättrat förutsättningar för att föra en dialog i norr. Integrationen har fått en skjuts och vi ser ett helt annat samarbete mellan kommuner och länsstyrelser efter anslutningen.

Även den regionalpolitiska utvecklingen i Sverige menar han är positiv för samerna.

– Tidigare kanske man tyckte att samerna skulle syssla med renskötsel – punkt slut! I takt med att glesbygdpolitiken förändras sker en förändring. Utflyttningen från glesbygden ger samerna en chans. Det samiska samhället blir mer synligt. Vi kan upprätthålla sysselsättningen och den ekonomiska aktiviteten.

Beroende av staten

I Norge är det mer sannolikt att utbildade samer flyttar tillbaka till hemorterna än andra norrmän. Lars-Anders Baer tror att situationen är likartad i Sverige.

– Vi behöver högt utbildade människor ännu mer än det svenska samhället för att hantera vårt självbestämmande.

Efter kommunismens fall råder avspänning i arktiska Europa. Dessutom finns betydande olje- och gasfyndigheter som börjar utvinna i de samiska områdena i Norge och Ryssland. I Ryssland får till exempel nentserna en viss andel av intäkterna från olje-exploateringen i deras område.

– Det är viktigt att även vi i Sverige får egna intäkter. Vi är väldigt beroende av staten för bland annat Sametinget eftersom vi inte har någon egen skattebas. Vi behöver egna intäkter, exempelvis genom en del av avkastningen från exploateringen av naturresurserna. Om samerna fick administrera jakt och fiske skulle vi få bättre kontroll men även ett bättre kassaflöde.

Lars-Anders Baer är aktiv politiker i Sametinget i Sverige.

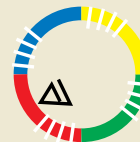
– Regionen skulle tjäna på att vi fick en egen förvaltning och intäktsbas och därigenom få det samiska systemet att fungera. Vi kan skapa ett ekonomiskt och kulturellt tillväxtområde. Det har skett i andra urbe-folkningsområden och det kan ske i Sverige. Vi har haft en tvångströja som gjort att vi inte kunnat utnyttja hela vår potential. ✨

Sametinget – egen riksdag

Samerna har som ursprungsfolk en annan ställning än andra minoritetsfolk i landet. Samerna levde nämligen här långt innan dagens gränser och länder blev till.

Som ett erkännande av att samerna är ett eget folk inrättades 1993 Sametinget efter beslut i Sveriges riksdag. Med Same-tinget kunde samerna lättare göra sin röst hörd. Genom Sametinget blir det möjligt att påverka samhällsplaneringen. Sametinget bestämmer direkt över bland annat frågor som gäller den egna kulturen, språket och sameskolorna samt fördelar den statliga rovdjurser-sättningen.

Sametinget utses genom allmänna val var fjärde år bland samerna och består av 31 ledamö-ter. Ungefär 7 000 samer i Sverige är inskrivna i Sametingets röstlängd.

**Sámediggi
Sámedigge
Saemiedigkie
Sametinget**

Ursäkt från regeringen

Den svenska regeringen bad 1998 det samiska folket om ursäkt för det förtryck som det svenska samhället utövat gentemot samerna. Som exempel nämndes hur samer förvägrats att använda sitt språk och de tvångsförflyttningar som skett.

I dag finns en tätare dialog med bland annat Sametinget för att skapa öppenhet och samförstånd. Regelbundna möten sker nu mellan regeringen och företrädare för samerna. Överst på dagordningen står ett utökat samiskt självbestämmande. Överföring av en rad nya uppgifter till Sametinget är en sådan aktuell samepolitisk fråga.

Foto: Frida Hedberg

Käll- och litteraturförteckning

OPUBLICERADE KÄLLOR

Bildmuseet i Umeå, www.bildmuseet.umu.se, (aug–nov 2004).

Essen von, H. Sammanställning av rapport kring jaktens värde. Svenska Jägareförbundet.

Falk, H. Svenska Jägareförbundet, kontakt 14/9 2004.

Idre sameby, diverse underlag.

Samernas Riksförbunds (SSR) webbplats, www.sapmi.se/ssr, (aug–nov 2004).

Samernas utbildningscentrums webbplats, www.samernas.nu, (aug–nov 2004).

Sametingets webbplats, www.sametinget.se, (aug–nov 2004).

Svenska Jägareförbundets webbplats, www.jagareforbundet.se, (aug–nov 2004).

PUBLICERADE KÄLLOR

Andersson, G. 1994. Sápmi – samiskt perspektiv. En idébok för undervisning. Skolverket, HLS Förlag, Luleå.

Bevarandet av det samiska kulturarvet. 1998. Program för stöd. Riksantikvarieämbetet.

Brändström K-A. 2000. Bilden av det samiska. Samerna och det samiska i skönlitteratur, forskning och debatt. Umeå universitet, Umeå.

Bågesund, S. 2004. Nomadskolans utveckling mot sameskola, C-uppsats. Luleå tekniska universitet.

Geijer, U. Renskötselrätt, SSR.

Guttorm Kvenangen, P. 1996. Samernas historia. Sameskolstyrelsen, Jokkmokk.

Kuoljok, S. 1998. Samernas historia. Sametinget, Gällivare.

Kärberg, K. 1996. Sápmi, Sameland. Örnsköldsvik.

Lantto, P. 2000. Tiden börjar på nytt. En analys av samernas politiska mobilisering i Sverige 1900–1950, Umeå.

Lundmark, L. 1998. Så länge vi har marker. Samerna och staten under sexhundra år. Prisma.

Lundmark, L. 2002. "Lappen är ombytlig, ostadig och obekväm". Den svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv. Norrlands universitetsförlag. Umeå.

Länsstyrelser, flertal rapporter år 2002–2004.

Mijá ednam. 2000. Samebyarnas Laponiaprogram. Gällivare.

Mörkenstam, U. 1999. Om "Lapparnas privilegier". Föreställningar om samiskhet i svensk samepolitik 1883–1997. Stockholms universitet, Statsvetenskapliga institutionen.

Mörkenstam, U. 2002 Bilden av den andre i svensk samepolitik i Svenska värderingar. Carlssons, Stockholm.

Pettersson, R. 2004. Sami Tourism in Northern Sweden. Etour, Östersund–Umeå.

Ryd, Y. 2001. Snö – en renskötare berättar. Ordfront förlag, Stockholm.

Same, same but different. 2004. Jordbruksdepartementet, Västerås.

Samer, informationsskrift. 1991. SSR:s kultur- och utbildningsutskott, Luleå.

Samerna – Solens och Vindens folk. 1993. Åjtte, Luleå.

SFS 1992:1433. Sametingslagen.

SOU 1999:25. Samerna – ett ursprungsfolk i Sverige. Betänkande av Utredningen om ILO:s konvention 169. Stockholm.

Stordahl, V. 1998. Same i den moderne verden. Davvi Girji Os, Karasjok.

Vem är same? Ett studiematerial om samisk identitet och kultur. Skansen och Svenska Samernas Riksförbund.

Samer – ett ursprungsfolk i Sverige

Projektledning: Karin Kvarfordt, Nils-Henrik Sikku och Michael Teilus i samarbete med nationellt samiskt informationscentrum vid Sametinget.

Form, illustration, redaktionell och grafisk produktion: Svensk Information

Texter: Svensk Information, där inte annat anges, samt John Erling Utsi (s. 20–24, 36–37, 58), Anna-Stina Lindén Ivarsson (s. 42–49), Marianne Wanger (s. 30), Lars-Ola Marakatt (s. 60–61)

Omslagsfoto: Frida Hedberg

Tryck: Edita Västra Aros, Västerås 2004

Beställ boken via: Nationellt samiskt informationscentrums webbportal, www.samer.se

Beställningsnummer: Jo 04.015

ISBN 91-974667-9-4

En bok om det samiska folkets förutsättningar i dagens samhälle

Samer – ett ursprungsfolk i Sverige skildrar hur det är att vara same i dag, hur det var i går och hur morgondagen kan tänkas bli. Boken ger en bild av samerna som ett ursprungsfolk, deras kultur, historia och samhälle. Innehållet i boken bygger på reportage och faktaavsnitt samt texter skrivna av forskare, författare och andra initierade.

Bakom boken står regeringens nationella informationssatsning om samer och samisk kultur och Nationellt samiskt informationscentrum vid Sametinget. Regeringen har under åren 2001–2004 bedrivit en informationssatsning för att öka kunskapen och medvetenheten bland allmänheten om det samiska. Ett nytt steg i arbetet är det permanenta, nationella, samiska informationscentrumet som byggts upp vid Sametinget. Centrumet ska tillhandahålla relevant och trovärdig information om samer och samisk kultur samt bidra till att öka kunskaperna om samer på ett långsiktigt och brett plan. Detta sker bland annat genom informationsportalen www.samer.se

